

**HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCANDA
DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN
BANİSİDİR**

Mühazirələr toplusu

**“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Bilik Fondunun lektoriyası”**

**HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCANDA
DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN
BANİSİDİR**

Mühazirələr toplusu

Bakı – 2017

109754

73(2A)2-8.01+93(2A) 23-8+94(2A)8

“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun lektoriyası”
seriyasından

I buraxılış

“Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir”
(mühazirələr toplusu)

Toplu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun
Elmi-Metodik Şurasının tövsiyəsi ilə çapa hazırlanmış və
İdarə Heyətinin qərarı ilə nəşr edilmişdir.

Redaksiya heyəti:

**Oktay Səmədov, İsaخان Vəliyev, Xatirə Hüseynova,
Musa Qasımlı, Rasim Nəbiyev, Möhsün Nağısoylu**

Elmi redaktor

İsaخان Vəliyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun
aparət rəhbəri, hüquq elmləri doktoru, professor*

Redaktor

Xatirə Hüseynova

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun
sektor müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Buraxılışa məsul

Əliş Ağamirzəyev

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun
məsləhətçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

“Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir”: Mühazirələr toplusu.
– Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu, 2017. – 160 səh.

ISBN: 978-9952-28-368-6

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu, 2017

ÖN SÖZ

Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, ölkəmizin davamlı inkişaf strategiyasının müəllifi, dövrümüzün ən görkəmli siyasi xadimi, tarixi uzaqgörənliyi, dönməz əqidəsi, qətiyyəti və əzmkarlığı ilə dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsinə, müstəqilliyimizin əbədi olmasına verdiyi töhfələrə görə xalqın Ümummilli lideri adını qazanmış Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yerə malikdir.

Dahi Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində dövlətimiz özünün geosiyasi mövqeyini möhkəmləndirmiş, iqtisadi yüksəliş yoluna qədəm qoymuş, Şərqlə Qərb arasında etibarlı körpü rolunu oynamağa başlamış və müasir dünyanın ən dinamik və davamlı inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilmişdir.

Bu gün Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı, ölkəmizin dünya birliyində öz layiqli yerini tutması və daha da möhkəmləndirməsi məhz Heydər Əliyevin dövlət siyasətinin onun mənəvi və siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin, Ümummilli liderin zəngin siyasi-ictimai irsinin bərkəməli tədqiqi və təbliğinin, onun ideyalarının yaşadılmasının nəticəsidir. Heydər Əliyevin zəngin siyasi və ictimai irsinin, dövlətçilik fəlsəfəsinin, azərbaycançılıq məfkurəsinin dərinəndən öyrənilməsi və geniş təbliği xalqımızın ümdə istəyi olmaqla yanaşı, həm də dövlətimizin ideoloji sahədə əldə etdiyi uğurları şərtləndirən başlıca amildir.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, milli dövlətçilik ideyasının bərkəməli olması və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, xalqımızın qədim və zəngin milli-mənəvi dəyərlərinə qayıdışı, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması, elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafı Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin təşəkkülü və hərtərəfli inkişafı yolunda əvəzsiz tarixi xidmətləri olmuş, milli dövlətçilik ideyasının bərkəməli olması və ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması işinə misilsiz töhfələr vermiş Ulu Öndər Heydər Əliyevin zəngin irsinin öyrənilməsi və təbliği 2014-cü ilin 7 may tarixində ölkə Prezidenti İlham Əliyevin Fərmanı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun əsas fəaliyyət istiqamətlərindənir.

Müasir informasiya cəmiyyətinin və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın tələblərini nəzərə alaraq, elmi-texniki, sosial-iqtisadi, humanitar biliklərin artırılması, azərbaycançılıq məfkurəsi zəminində milli-mənəvi, dini dəyərlərin təbliği, ekoloji təfəkkürün formalaşdırılması, Azərbaycan dövlətinin daxili və xarici siyasətinin, ölkədə aparılan sosial-iqtisadi, mədəni quruculuq proseslərinin mahiyyətinin ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu fəaliyyəti dövründə bir çox elm və təhsil müəssisələrində, idarə və təşkilatlarda dahi Heydər Əliyevin misilsiz fəaliyyətinə həsr olunmuş silsilə mühazirələr təşkil etmişdir.

2015-ci ilin 15 sentyabr – Bilik günündə ölkənin 144 orta və 16 ali məktəbində “Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir”, 2016-cı ilin Bilik günündə 117 təhsil müəssisəsində “Heydər Əliyev və Azərbaycan”, 2017-ci ilin 15 sentyabr tarixində 121 elm, təhsil və mədəniyyət ocağında “Heydər Əliyev İslam həmrəyliyi ideyasının banisidir” mövzularında mühazirələr keçirilmiş, 100-lərlə alim, tədqiqatçı və mütəxəssis, görkəmli dövlət xadimləri və tanınmış ziyalılar, yazıçı və jurnalistlər şəhər və rayonlarda, qəsəbə və kəndlərdə yerli əhalinin, xüsusən də gənclərin maarifləndirilməsi işinə cəlb olunmuşlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun İdarə Heyəti alim, tədqiqatçı və mütəxəssislərin müxtəlif məkanlarda səslənmiş mühazirələrini toplu şəkildə dərc etdirməklə Fondun ölkənin müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən şəhər və rayon nümayəndələrinə, Heydər Əliyev Mərkəzləri və Bilik Evlərinin əməkdaşlarına, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev irsinin tədqiqi və təbliği istiqamətində çalışan hər bir kəsə yardımçı olmaq qərarına gəlmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun lektoriyası” seriyasından “Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir” adlı mühazirələr toplusuna Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri Nizami Cəfərov və Möhsün Nağısoylunun, AMEA-nın müxbir üzvləri Musa Qasımlı və Misir Mərdanovun, professorlar İradə Hüseynova, Rasim Nəbiyev, İsxan Vəliyev, Əyyub Kərimov və Bəbir Quliyevin, dosent Fəxrəddin Nağıyev və Eynulla Mədətlinin, tədqiqatçılar Bəhruz Quliyev, Azad Nəhmədov və İlkin Soltanlının, ukraynalı alimlər Aleksey Nestulya və Svetlana Nestulyanın müstəqil Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli inkişafı yolunda əvəzsiz tarixi xidmətləri olmuş, milli dövlətçilik ideyasının bərqərar olması və ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması naminə misilsiz töhfələr vermiş Ulu Öndər Heydər Əliyevin möhtəşəm fəaliyyətindən bəhs edən mühazirələri daxil edilmişdir.

Oktay Səmədov,
*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Bilik Fondunun icraçı direktoru*

NİZAMI CƏFƏROV

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin direktoru,
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü, filologiya elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi, AMEA-nın həqiqi üzvü

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİNİN DÖVLƏTÇİLİK İDEOLOGİYASI KİMİ TƏKAMÜLÜ

Hər bir xalq tarix səhnəsinə çıxa-çıxa öz milli ideologiyasının etnoqrafik əsaslarını da yaradır, bunu şah əsərləri olan eposlarında, dahi mütəfəkkirlərinin yaradıcılığında, böyük qəhrəmanlarının, xüsusilə, dövlət xadimlərinin fəaliyyətində əks etdirir.

Azərbaycançılıq Azərbaycan xalqının, əvvəla, dərin etnoqrafik kökləri olan, ikincisi, müəyyən tarixi dövrdə – XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində formalaşan və ya formulə olunan, nəhayət, kifayət qədər mürəkkəb və zəngin bir təkamül tarixi keçən milli ideologiyasıdır. Bu ideologiya türkcülük, islamçılıq və müasirlik kimi üç üzvi tərkib hissədən ibarətdir.

Azərbaycançılıq ideologiyası geniş mənada, tarixən, təşəkkül tapıb, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində ilkin formalaşdıqdan sonra dövrümüzədək mürəkkəb, ziddiyyətli, lakin mənsub olduğu xalqın iradəsini ifadə etdiyindən ardıcıl, davamlı bir təkamül yolu keçmişdir. Fikrimizcə, onun aşağıdakı mərhələləri mövcuddur: XX əsrin 20-ci illərinin əvvəlləri – 30-cu illərin sonları; 30-cu illərin sonları – 70-ci illərin əvvəlləri; 70-ci illərin əvvəlləri – 80-ci illərin sonları; 80-ci illərin sonları – XXI əsrin 10-cu illərinin əvvəlləri; son illər.

Hər hansı milli ideologiya o zaman mükəmməl hesab oluna bilər ki, o xalqın ruhundan, mentalitetindən, tarixi “tərcümeyi-hal”ından irəlilə gəlsin. Azərbaycançılıq ideologiyası məhz bu baxımdan, həqiqətən, müasir dünyanın ən mükəmməl ideologiyalarından biridir. Bu ideologiyanın min illərlə ölçülən çox dərin etnoqrafik köklərlə yanaşı, kifayət qədər əsaslı və mütəşəkkil metafizikası da mövcuddur. Belə ki, azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyətində, fəlsəfəsində üç tamamilə humanist və insan cəmiyyətinin təbii şəkildə, “müdaxiləsiz” yaratdığı dəyərlər komponenti və ya kompleksi ifadə olunur: etnik mənsubiyyət; dini mənsubiyyət; dünyəvi mənsubiyyət.

Bu ideologiyada öz əksini tapmış fəlsəfə və ya metafizikada, eləcə də onu yaradan xalqın təfəkküründə etnik məhdudluq, dini dözümsüzlük, antihumanizm yoxdur. Yalnız o var ki, Azərbaycan xalqı da digər normal xalqlar kimi, müəyyən bir etnik mənşəyə, dini dünyagörüşünə mənsubdur və müasir dünyanın üzvi tərkib hissəsidir. Azərbaycançılıq ideologiyasının tarixi məzmununu, fəlsəfəsini aydın

dərk və ya, ən azından, təsəvvür etmək üçün, fikrimizcə, üç mühüm məqama diqqət yetirmək lazım gəlir: birincisi, etnoqrafik qaynaqlar; ikincisi, təşəkkül dövrü; üçüncüsü, təkamül mərhələləri.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülü baxımından ən mühüm hadisə ondan ibarətdir ki, XX əsrdə “Azərbaycan” anlayışı həm siyasi, həm də intellektual-mədəni baxımdan kütləviləşib. Təhsilin, maarifin təşviq edilməsi, yayılması bunda böyük rol oynayıb. Lakin sovet dövründə kommunist ideologiyası ilk iki mərhələdə: türkçülüyə qarşı mübarizə mövqeyindən antitürkçülük səviyyəsinə qalxıb; ateizm hərəkatı gücləndiyindən müsəlmançılıq “dindarlıq” səviyyəsində inkar olunub; müasirlik dedikdə “yeni” – sosialist hayat tərzinə başa düşülüb.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamül tarixində nəzəri-praktik baxımdan önəmli olan üçüncü mərhələ XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayır, 80-ci illərin sonlarında başa çatır. Bu, Heydər Əliyev mərhələsidir. Öz rəhbərlik fəaliyyəti və mübarizələri ilə Azərbaycan xalqının lideri səviyyəsinə yüksələn Heydər Əliyev “mərkəz”in bütün gözəgörünən və görünməyən yasaqlarına baxmayaraq, İttifaq miqyasında “yumşalma” dövründən gələn inersiyanı Azərbaycanda milli özünüdərk və özünütədqiq prosesinin daha da güclənməsinə istiqamətləndirib. O, həqiqi milli lider olaraq, xalqın gələcək müstəqilliyi üçün hər cür iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi potensialın yaranmasını təmin edib.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamül tarixinin dördüncü mərhələsinin əvvəllərində Sovetlər Birliyinin dağılması, ümumən dünyada gedən global ictimai-siyasi proseslər Azərbaycanı müstəqillik yollarına çıxardı. İlk illərdə – 80-ci illərin sonu və 90-cı illərin əvvəllərində ölkədə böyük faciələr, dağıntılar baş versə də, Ümummillilərin lideri Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəlməsi ilə respublika sözün geniş mənasında bələlərdən xilas oldu. Azərbaycan xalqının Ümummillilərin lideri azərbaycançılıq ideologiyasının təkamül tarixinin üçüncü mərhələsində başladığı işləri dördüncü mərhələdə - müstəqillik illərində daha inamla davam etdirdi. Ən mühüm tarixi hadisə o oldu ki, Ulu öndər azərbaycançılığı müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət ideologiyasına çevirdi. Ümumiyyətlə isə, müstəqil dövlətimizin memarı və qurucusu azərbaycançılıq ideologiyasının həm həyata keçirilməsi, həm də zənginləşməsi üçün global perspektivlər müəyyənləşdirdi.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamül tarixində beşinci mərhələ öz başlanğıcını XXI əsrin ikinci onilliyinin əvvəllərindən alır. Bizim günlərdə xüsusi inam və böyük enerji ilə davam edən həmin mərhələ İlham Əliyev mərhələsidir. Müşahidələr və araşdırmalar göstərir ki, müasir mərhələdə azərbaycançılıq ideologiyasının İlham Əliyev mərhələsinin təkamülünü aşağıdakı bir sıra mühüm əlamətlər şərtləndirir.

Birinci əlamət həmin ideologiyanın tarixinin bütün yönərlə obyektiv öyrənilib mənimsənilməsinə elmi, ictimai-siyasi və mədəni marağın indiyə qədər görünməmiş bir şəkildə artmasıdır. Bu gün ölkədəki iqtisadi, ictimai-siyasi və intellektual-mədəni şərait imkan verir ki, azərbaycançılıq ideologiyasının keçdiyi tari-

xi yol hərtərəfli, dərin və geniş müzakirələr əsasında, necə varsa, o cür araşdırılıb öyrənilsin. Məlum olduğu kimi, istər təşəkkül dövründə, istərsə də müxtəlif təkamül mərhələlərində, xüsusilə XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən 70-ci illərinin əvvəllərinə, yəni Heydər Əliyev dövrünə qədər azərbaycançılıq ideologiyası həm ölkə daxilində, həm də mühacirətdə biri digərindən, demək olar ki, təcrid olunmuş halda fəaliyyət göstərmişdir. Ölkə daxilində bu ideologiya get-gedə məhdudlaşdırılmış, hətta tamamilə unudurulması üçün hər cür cəhdlər edilmiş, təzahürləri isə müxtəlif mənəvi-ideoloji istiqamətlərə, məsələn, liberal vətənpərvərliyə yönəldilməklə, amorflaşdırılmış və ya simasızlaşdırılmışdır. Mühacirətdə isə sosial bazası olmayan romantik xəyallara çevrilmişdir. Bütün hallarda Azərbaycan xalqının milli ideallarının qarşısını həm inzibati-aqressiv, həm diplomatik-aldatma, həm də ekspressiv-şirnikləndirmə yolları ilə məhz sovet-sosialist ideologiyası kəsmişdir. Lakin milli idealları məhv etmək mümkün olmadığı kimi, milli ideologiyayı da sona qədər unudurmaq, yaddaşlardan silmək mümkün olmamışdır.

İkinci əlamət Azərbaycan xalqının Ümummillilərin lideri Heydər Əliyevə, onun milli dövlət quruculuğu fəlsəfəsinə ölkə, eləcə də dünya miqyasında layiq olduğu bir ehtiramla, intellektual- analitik həssaslıqla yanaşılmasıdır. Bu, ona görə zəruridir ki, Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının bir-birindən əsaslı şəkildə fərqli olan iki təkamül mərhələsinin müəllifi və lideri olmaqla yanaşı, bu gün davam edən beşinci mərhələsinin perspektivlərini də müəyyənləşdirmişdir. Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərinin həm ölkə, həm də dünya miqyasında yüksək qiymətləndirilməsi, geniş təhlil və təbliğ olunması azərbaycançılıq ideologiyasının, milli ideallarımızın təntənəsi deməkdir. Heç də təsadüfi deyildir ki, bugünkü siyasi leksikonda “heydər əliyevçilik” anlayışı “azərbaycançılıq” anlayışının yeni tarixi şəraitdəki məzmununu və mahiyyətini ifadə edir. İstər sovet dövrünün məlum və mürəkkəb şərtləri daxilində, istərsə də müstəqillik dövrünün ondan da mürəkkəb və ziddiyyətli illərində Ümummillilərin lideri Azərbaycanı – Azərbaycan və Azərbaycan xalqını – Azərbaycan xalqı edəcək bütün milli-mənəvi enerji mənbələrinin tam gücü ilə işləməsi üçün zəruri tədbirləri görməklə azərbaycançılıq ideologiyasını legitimləşdirə, reallaşdırma, beləliklə də, bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin cəsarətlə və qürurla “bizim siyasətimiz – bizim işimizdir” deməsinə əsas verə bildi.

Üçüncü əlamət, heç şübhəsiz, azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissələri olan türkçülük, müsəlmançılıq və müasirliyin üzvi vəhdətdə, heç birinə digərindən daha böyük üstünlük vermədən, bir bütöv halında qəbul edilərək, xalqın milli mənafehləri naminə həyata keçirilməsidir. Bu məsələ ona görə çox əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycan xalqı müxtəlif tarixi dövrlərdə gah türkçülüyə, gah müsəlmançılığa, gah da müasirliyə əlahiddə üstünlük verilməsindən irəli gələn ictimai-siyasi problemlərlə üz-üzə dayanmağa məcbur olmuşdur. Bunun da mənfi nəticələrini, xüsusilə milli inteqrasiyasının, mütəşəkkilliyin süni olaraq pozulmasını, yaxud zəifləməsinə tarix, yaqın ki, həmişəlik öz yaddaşına yazmışdır.

Prezident İlham Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyətində türkçülük Azərbaycan xalqının öz mənşəyi etibarilə türk etnosundan yaranması həqiqətinin milli, ictimai dərkindən başlayıb müasir türk dünyasının üzvi tərkib hissəsi olması, beynəlxalq aləmdə türk dünyasının orta q maraqlarının cəsərlə müdafiəsinə qədər gedir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Prezidenti türk dünyasının öndə gedən liderlərindən biri kimi böyük nüfuz sahibidir.

İslam dünyasına mənsubluq da bugünkü Azərbaycanın həm mənəvi-mədəni, həm də ictimai-siyasi xarakterində bütün parlaqlığı ilə təzahür edir. İlham Əliyevin müsəlman xalqlarına qarşı müəyyən beynəlxalq dairələrdə aparılan mürtəce, antihumanist kampaniyalara dəfələrlə ən yüksək kürsülərdən öz etirazını bildirməsi, Azərbaycanın bir nümunəvi müsəlman ölkəsi olaraq inkişafı buna sübutdur. Eyni zamanda, bugünkü Azərbaycan xalqı dünyaya açıq, müasir dünyanın iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni texnologiyalarını inamla mənimsəyən, onun global idarəçiliyində get-gedə güclənən imkanları səviyyəsində iştirak edən xalqdır. Türkçülük, müsəlmançılıq və müasirlik triadası bu gün Azərbaycanda klassik formulunda və tipologiyasında tətbiq edilməklə qalmayıb, mərhələnin və dövrün tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılıqla yaşanır ki, bu da Azərbaycan dövlətinin yürütdüyü tarazlaşdırılmış, humanist və uzaqgörən, mövcud problemlərin tezliklə həllinə yönəlmiş perspektivli siyasətin nəticəsidir.

Dördüncü əlamət müxtəlif mədəniyyətlərə, dünyagörüşlərinə təmkinli dialoq əsasında hörmətlə yanaşılması, qloballaşan dünyanın çağırışlarına həssas, anamlı münasibət, multikulturalizm hesab oluna bilər. Nə üçün? Ona görə ki, hər hansı ideologiya, nə qədər mütərəqqi olsa da, özünü təcrid edirsə, həm tarixi (passiv), həm müasir (aktiv), həm də gələcək (perspektiv) çox müxtəlif - biri-digərini inkar, yaxud təsdiq edən, yaxud da bir-birinə loyal və ya liberal münasibətlərdə olan ideologiyalarla hesablaşmazsa, prinsip etibarilə, yaşaya bilməz.

Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi azərbaycançılıq ideologiyasının tətbiqini, müdafiəsini və inkişaf etdirilib təkmilləşdirilməsini dünya miqyasında qaynar ideoloji proseslər kontekstində gerçəkləşdirir. Bu proseslər azərbaycançılığı birmənalı inkar edə bilmədiyi kimi, təsdiq də edə bilməz. Beşinci əlamət Azərbaycan xalqının dünya miqyasında milli-mənəvi, mədəni bütövlüyünün möhkəmlənməsi üçün ardıcıl mübarizə aparılmasıdır ki, bunun müsbət nəticələrini görməmək mümkün deyil. Tarixi tale elə gətirmişdir ki, azərbaycanlıların və ya Azərbaycan türklərinin bu gün yalnız beşdən-biri müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Təxmini hesablamalara görə, dünya azərbaycanlılarının beşdən dördü öz tarixi Vətəninə min illərlə necə məskun olmuşdursa, bu gün də elə yaşayır.

Əsasını Ümummilli lider Heydər Əliyevin qoyduğu bir siyasəti – Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin miqyasının genişləndirilməsini müasir mərhələdə Azərbaycan dövlətinin uğurla davam etdirməsi heç bir alternativ qəbul etməyən zərurət olub, azərbaycançılıq ideologiyasını zənginləşdirən, ona güclü enerji verən, onun məzmununu (hətta fəlsəfəsini) bütövləşdirən konseptual hadi-

sədir. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, dünyanın harasında məskunlaşmasından asılı olmayaraq, kiçik istisnalara nəzərə almasaq, azərbaycanlılar eyni etnik mənşəyə, dinə mənsub olub eyni mental xüsusiyyətlərin, adət-ənənələrin daşıyıcısıdır. Üstəlik, onların eyni bir dili - Azərbaycan dili, yaxud Azərbaycan türkcəsi mövcuddur. Əlbəttə, qloballaşan müasir dünyada azərbaycanlıların siyasi-inzibati sərhədləri aşaraq bir-birlərlə sıx ünsiyyətə girmələri, ümummilli maraqlarını humanizm, insan hüquqları çərçivəsində təmin etmələri yalnız milli yox, həm də ümumbəşəri bir ehtiyacdır ki, əlahiddə hadisə olmayıb bütün millətə xasdır.

Altıncı əlamətə Azərbaycan xalqının və insanının dünyanın inkişaf etmiş xalqları ilə müqayisədə ikinci, hətta üçüncü dərəcəli olması kompleksinin sürətlə aradan qaldırılması baxımından görülən işlər və onun uğurlu nəticələri kimi baxmaq olar.

Nəzərə almalıyıq ki, azərbaycanlılarda on illər (hətta əsrlər) belə bir kompleks olmuşdur. Ziyalıların bir qisminin ana dillərindən və prinsip etibarilə mənsub olduqları xalqdan imtina edib müxtəlif əcnəbi dillərdə danışmaq, yazmaq, özlərinə əcnəbi soyad formaları qəbul etmələri və s. həmin "gerilik" kompleksinin təzahürləri idi ki, milli tarixin son mərhələsinə qədər bu və ya digər dərəcədə davam edirdi.

Ancaq bu gün heç bir azərbaycanlı özünü nə bir rusdan, nə bir almandan, nə bir fransızdan, nə də bir ingilisdən aşağı hesab etmir. Və milli qürur yalnız sözdə deyil, həm də işdə, əməldədir. Ölkədə abadlaşan, "yeni rəmzlər"ini yaradan şəhərlər (xüsusilə Bakı), kəndlər, çəkilən yollar, yaradılan təhsil müəssisələri, tətbiq edilən müasir idarəçilik texnologiyaları, dünya standartları ilə müqayisə olunan müxtəlif təsisatlar, idmanda, mədəniyyətdə indiyə qədər bu miqyasda görünməmiş beynəlxalq uğurlar Azərbaycan insanını mənən, ruhən yüksəldən, belə demək mümkünsə, onun katarsisini təmin edən hadisələrdir. Bütün bunlar yalnız bugünlə məhdudlaşmayıb Azərbaycan insanının gələcək taleyini, xarakterini də müəyyən edir. Bu təleyüklü işlər, əməllər Azərbaycan xalqının tarixində həmişəlik olaraq İlham Əliyevin adı ilə qalacaqdır.

Yeddinci əlamət azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülünün İlham Əliyev mərhələsində həm iqtisadi, həm siyasi, həm də mədəni sahələrdə beynəlxalq əlaqələrin, başqa sözlə, Azərbaycan-Dünya dialoqunun zəngin təcrübəsinin qazanılmasıdır. Bu isə, ilk növbədə, o deməkdir ki, azərbaycançılıq ideologiyası və Azərbaycan xalqının milli idealları, bir vaxtlar olduğu kimi, məhdud bir miqyasda qalıb, "özümüz deyib, özümüz eşidək" prinsipi ilə mövcud olmur, universallaşır, hüdudlarını genişləndirir, ümumən insan və dünya təfəkkürü mövqeyindən görünüb etiraf olunur. Tarixi və cari rəqibləri açıq mübarizəyə çəkir, onların hansısa gizli "laboratoriyalar"da hazırlanmış məkrli planlarını alt-üst edir.

Beynəlxalq "dialoq"lara ev sahibliyi edən Azərbaycan indiyə qədər görünməmiş bir miqyasda müxtəlif ideyaların, ideologiyaların həmsöhbət olmasına

inamla münsiflik etdikcə azərbaycançılıq məfkurəsi də zənginləşir, beynəlxalq nüfuzunu gücləndirir, yüksək standartlı paradigmalara yiyələnir.

Səkkizinci əlamət Azərbaycan xalqının intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir texnologiyalara yiyələnməsinin sürətlənməsi, perspektivli özünüifadə və özünütədqiqat metodlarının, üsullarının və vərdişlərinin xüsusilə gənc nəsillər tərəfindən mənimsənilməsidir. Etiraf etmək lazımdır ki, azərbaycançılıq ideologiyasını gənc nəsillər bu qədər kütləvi və intellektual səviyyədə mənimsəməsi heç bir mərhələdə mümkün olmamışdır.

Doqquzuncu əlamət Azərbaycanın regionda, ümumən, beynəlxalq aləmdə söz sahibi olması, onun mövqeyi ilə hesablaşılması, çoxstandartlılığı, xüsusilə cari konyukturluluğu ilə tanınan dünyanın "haqq-hesab"ından kənar qalıb təcrid olunmaması kimi məsələləri əhatə edir. Bu əlamətin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqının milli ideologiyası çevik, elastik, diplomatik resurslara yiyələnmiş, hər hansı "gözlənilməz" ideoloji hücumlara qarşı müqavimət (hətta əks-hücum) "immunitetlər"i qazanmışdır. Onuncu əlamət, nəhayət, azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülünün İlham Əliyev mərhələsində həmin məfkurənin inkişafı üçün geniş perspektivlərin təmin edilməsidir. Bu isə milli ideologiyanın (azərbaycançılığın) gələcəyi barədə tamamilə nikbin fikirdə olmağa hər cür imkanlar verir. Azərbaycançılığın qarşısında bu gün polemika üçün həddudlar qoyacaq heç bir maneə, yaxud həmin ideologiyanın təkamülünü ya ləngidəcək, ya da süni şəkildə sürətləndirəcək heç bir konyuktur müdaxilə yoxdur.

Azərbaycançılıq ideologiyasının çağdaş təkamül mərhələsi özünəməxsus dinamizmi ilə zənginləşməkdə, milli ictimai şüurun əsaslarını müəyyənləşdirməkdə və Azərbaycan xalqının dünya birliyindəki mövqelərini inamla yüksəltməkdədir.

MÖHSÜN NAĞISOYLU

AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru,
filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA-nın həqiqi üzvü

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ: DÖVLƏT QURUCULUĞU MÜSTƏVİSİNDƏ

Məlum olduğu kimi, hər bir xalqın ana dili onun varlığının ən başlıca göstəricisi, özünütədqiqatıdır. Ana dili xalqın, millətin özünəməxsusluğunu, tarixi keçmişi və mədəniyyətini, zəngin söz xəzinəsini, inanc və ənənələrini, əxlaqi davranışları və dünyagörüşünü özündə daşıyan, əsrlərdən-əsrlərə çatdıran əvəzsiz milli sərvətdir. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdrikcəsinə dediyi kimi, "xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir".

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olan Azərbaycan dilinin hazırda dünya dilləri sırasında özünəməxsus yeri, necə deyirlər, imzalar içərisində imzası vardır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sözləri ilə desək, "ana dilimiz öz imkanlarının zənginliyi, səs quruluşunun səlisliyi və qrammatik quruluşunun sabitliyi ilə səciyyələnir. Müasir Azərbaycan ədəbi dili siyasi-ictimai, elmi-mədəni sahələrdə geniş işlənmə dairəsinə malik yüksək yazı mədəniyyəti olan və daim söz ehtiyatını zənginləşdirən bir dildir". Tarixin müxtəlif dövrlərində ölkəmizin ayrı-ayrı imperiyalar tərkibində olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dili öz varlığını və dözümlüliyini qoruyub saxlamış, tarixin amansız və sərt sınaqlarından üzüağ, şərəflə çıxmış, zaman-zaman cilalanaraq saflaşmışdır. Cəsarətlə demək olar ki, Azərbaycan dili hazırkı qloballaşma dövründə – elmin, texnikanın görünməmiş sürətlə irəlilədiyi çağımızda bütün elm sahələri üzrə hər hansı bir anlayışı incəliyinə qədər ifadə etməyə qadir olan zəngin və seçkin dünya dillərindən biridir.

Xalqımızın böyük oğlu, Ümummilli lideri Heydər Əliyev ötən əsrin 60-cı illərinin sonundan (1969) Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etməyə başladığı ilk vaxtlardan ana dilinə böyük qayğı və diqqət göstərmişdir. Məlum olduğu kimi, 1970-ci ildə Bakıda Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyi keçirildi və Heydər Əliyev həmin yubiley tədbirində mövcud qayda-qanunları, özündən əvvəlki çoxillik ənənələri sındıraraq rus dilində deyil, doğma ana dilində çıxış etdi. Respublikanın birinci şəxsi bu cəsarətli addımı ilə həm milli ziyalılarımızın böyük rəğbətini qazandı, həm də onlara mənəvi dəstək verdi, ruh yüksəkliyi bəxş etdi, bu məsələnin müsbət həlli üçün geniş üfuklər açdı. Yenə həmin dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının qurultayında iştirak edərək doğma ana dilində çıxışı ilə tədbir iştirakçılarını heyran qoydu. Ulu Öndər bununla kifayətlən-

məyərək həm də respublikanın bir qrup tanınmış şair və yazıçılarını qəbul edərək, onlarla apardığı səmimi söhbətlərində ana dili məsələsinə də toxundu və bu yöndə əməli tədbirlər görülməsinə rəvac verdi. Həmin tədbirlər sırasında Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü və qətiyyəti, sarsılmaz iradəsi və ciddi söyləri ilə 1978-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi fəaliyyəti haqqında ayrıca maddənin daxil edilməsini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Totalitar rejimin hökm sürdüüyü, qatı rus millətçiliyi və şovinizminin baş alıb getdiyi keçmiş Sovetlər Birliyində bu cür ciddi məsələni qoymaq və ona nail olmaq heç də asan deyildi. Ulu Öndər 1995-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının binasında dilimizin adı ilə bağlı keçirilən ümumrespublika yığıncağında həmin tarixi hadisəni yada salaraq demişdir: “Xatirimdədir, o vaxt başqa respublikaların rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım oldu. O, buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırırırdı ki, siz belə yazdığınız halda, gərək biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz, bunu yaza bilərsiniz. Siz nə üçün bizə mane olursunuz? Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu”.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi uzaqgörən, məqsədyönlü və uğurlu dil siyasətinin nəticəsi olaraq keçən əsrin 70-ci illərində respublikamızda milli ana dilinin müxtəlif yönərdən araşdırılması ilə bağlı bir sıra dəyərli elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirildi. Bütün bunların nəticəsi olaraq, 1974-cü ildə ali məktəblər üçün hazırlanmış dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyi respublika Dövlət mükafatına layiq görüldü. Heydər Əliyevin ana dilinə olan sonsuz sevgi və qayğısının təzahürü olan bu cəsarətli addımı ölkəmizdə dilçiliyin daha da inkişafı üçün geniş imkanlar açdı, dilçi alimlərə qol-qanad verdi, elmi ictimaiyyətdə böyük ruh yüksəkliyi yaratdı.

Yenə həmin dövrdə Heydər Əliyevin hazırlayıb həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu strategiyasının tərkib hissəsi olan uğurlu dil siyasəti daha bir bəhrəsini verdi: Azərbaycan keçmiş sovet məkanında, eyni zamanda beynəlxalq elm aləmində türkologiyanın mərkəzlərindən biri kimi tanındı. Belə ki, keçən yüzilliyin 70-ci illərində SSRİ Elmlər Akademiyasının türk dillərinin tədqiqi istiqamətində yeganə elmi orqanı olan “Sovetskaya Türkologiya” jurnalı Bakıda nəşr olunmağa başladı. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu jurnal hazırda yenə də Bakıda – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin orqanı kimi “Türkologiya” adı ilə beynəlxalq dərgi statusunda dörd dildə (Azərbaycan, türk, rus, ingilis) nəşr olunur.

Ölkəmiz 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Azərbaycan dili öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu, milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən biri kimi, sözün həqiqi mənasında, dövlət dili statusu qa-

zandı. Məhz bu mərhələdə milli dövlətçiliyin mühüm atributu olan ana dilinin daha da inkişafı və zənginləşməsi, onun müasir elmi tələblər səviyyəsində geniş və hərtərəfli araşdırılması və beynəlxalq aləmdə tanınması üçün daha böyük imkanlar yarandı, bu yöndə geniş üfqlər açıldı, bir sıra mühüm və sanballı işlərə ilkin imza atıldı. Bu məsələdə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ana dilimizin gözəl bilicisi, bənzərsiz mahir natiq Ulu Öndər Heydər Əliyevin titanik fəaliyyəti və misilsiz tarixi xidmətləri mühüm və həlledici rol oynadı. Belə ki, Ulu öndərin ölkəyə ikinci dəfə rəhbərliyə gəlişi zamanı müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili kimi təsbit edildi, dövlət dili statusu aldı. Bu tarixi hadisədən başlayaraq, Azərbaycan Respublikasında dil siyasəti birmənalı və yetkin şəkildə formalaşdı, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işi möhkəm və sabit qayda-qanunlar, əsaslı təməllər üzərində təkmilləşdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin adı emosiyaların təsiri ilə “türk dili” adlandırılmış və o dövrün səriştəsiz rəhbərliyinin bu tələsik qərarı ciddi etirazlarla qarşılanmışdı. Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə ölkəyə rəhbərliyi öz öhdəsinə götürdükdən sonra yeni yaranmış şəraitdə digər vacib məsələlərlə yanaşı, dil siyasətinə də xüsusi önəm verdi. Ümummilli lider dil məsələsinə birinci növbədə azərbaycançılıq ideologiyası prizmasından yanaşdı və 1995-ci ilin payızından etibarən, məhz bu mövqedən dilimizin adı ilə bağlı geniş müzakirələr aparmağa başladı. Tam demokratiklik, fikir azadlığı şəraitində keçən həmin müzakirələr zamanı dilimizin adının yarım əsrdən artıq işləndiyi şəkildə, yəni Azərbaycan dili adlandırılmasına üstünlük verildi. Bu məsələdə birinci növbədə azərbaycançılıq konsepsiyası əsas götürülür və nəzərə alınır ki, Azərbaycan dili anlayışı artıq neçə on illərdir ki, ölkədə yaşayan bütün xalqlar tərəfindən qəbul olunmuş, bu dil artıq kifayət qədər işlənmə təcrübəsi qazanmış və müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq nüfuzunun artması ilə tarixdə və beynəlxalq arenada da bu adla tanınmışdır. Ulu Öndər dilimizin adı məsələsi ilə bağlı çoxsaylı çıxışlarında bu məsələyə siyasi uzaqgörənliklə, müdrikcəsinə yanaşaraq demişdir: “Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramı bildirərək, eyni zamanda bu gün deməliyik ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşmış və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişdirib başqa ad qoymaq heç bir nöqtəyi-nəzərdən, həm fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən, həm Azərbaycan dövlətçiliyi, ölkəmizin bugünü və gələcəyi nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil”. Onu da qeyd edək ki, adicəkilən ümumxalq səssərməsi günü Ümummilli lider jurnalistlərlə görüşü zamanı dilimizin adı ilə bağlı ona ünvanlanan suala belə cavab vermişdir: “Bizim dilimiz Azərbaycan dilidir, biz azərbaycanlıyıq, respublikamız Azərbaycandır. Ancaq tarix, dilçilik elmi nöqtəyi-nəzərdən Azərbaycan dili dünyada mövcud olan türk dilləri qrupuna daxildir”.

Beləliklə, Heydər Əliyevin dilimizin adı ilə bağlı mülahizələri sübut etdi ki, Ulu Öndərin apardığı dil siyasəti milli dövlət quruculuğu siyasəti ilə, azərbaycançılıq konsepsiyası ilə sıx bağlıdır və onun üzvi tərkib hissəsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə işlənilib hazırlanmış və 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının əsas qanununa – Konstitusiyasına “Dövlət dili” adlanan ayrıca bir maddə (maddə 21) daxil edildi. Ümummilli liderin ölkəmizdə apardığı məqsədyönlü və uğurlu dil siyasətinin əsaslarını özündə birləşdirən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının həmin maddəsində birmənalı şəkildə qeyd olunur:

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

II. Azərbaycan Respublikası əhalisinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

Konstitusiyanın “Dövlət dili” haqqındakı maddəsinin ikinci bəndindən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında yaşayan və müxtəlif dillərdə danışan digər xalqların və etnik qrupların milli dillərinin sərbəst işlədilməsinə və inkişafına da dövlət tərəfindən tam təminat verilir. Bu mühüm amil isə müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinin həm də böyük humanizmi və demokratik ruhu ilə səciyyələndiyini açıq-aşkar şəkildə sübut edir. Belə ki, ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların, etnik qrupların nümayəndələrinin öz aralarında, məişətdə ana dillərində ünsiyyət saxlamalarına, istənilən dildə təhsil almaq hüquqlarına dövlət səviyyəsində zəmanət verilir.

Müstəqillik illərində Ulu Öndər Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü və gələcəyə yönələn dövlət quruculuğu məsələlərində dil siyasəti həmişə aparıcı olmuşdur. Ana dilini ürəkdən sevən, bu dildə danışmağı ilə fəxr edən Ümummilli lider bənzərsiz nitqlərində, dərin məzmunlu çıxışlarında dilimizin rəngarəng ifadə vasitələrindən, xalq dilindən gəlmə deyimlərdən uğurla istifadə etmiş, özünəməxsus jest və mimikaları ilə nitqinin auditoriyaya, bütövlükdə xalqa təsir gücünün artmasına nail olmuşdur. Ulu Öndər ana dili ilə bağlı çoxsaylı fikirlərində milli dilin azərbaycançılıqla birbaşa bağlılığı məsələsini də önə çəkmiş, xüsusi olaraq vurğulamışdır: “Millətin milliliyini saxlayan onun ana dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkə dil məsələsi deyil, bu həm də azərbaycançılıq məsələsidir”.

Azərbaycan dilinin dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın ümumi ünsiyyət dili vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolunun artması, nüfuzunun yüksəlməsi də xalqımızın Ümummilli lide-

ri, müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndərin ölkəmizə ikinci dəfə rəhbərliyinin ilk illərində Azərbaycanın dahi söz ustası, “qəlb şairi” (Gibb) Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi geniş miqyasda keçirildi. 1999-2000-ci illərdə isə dilimizin ən əski qatını özündə yaşadan ana abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 1300 illik yubileyi böyük təntənə ilə qeyd olundu. Bu yubileylər həm də əbədiyaşar söz sənətinin və onun ifadə vasitəsi olan ana dilinin təntənəsi, dilimizə göstərilən böyük diqqət və qayğının göstəricisi kimi dəyərləndirildi və milli ziyalıların, bütövlükdə, xalqımızın yaddaşına əbədi olaraq həkk olundu.

Ulu Öndər Heydər Əliyev ana dilimizin tarixi keçmişi ilə yanaşı, bugünkü durumunu və mövcud problemlərini də daim diqqət mərkəzində saxlamış və bu yöndə bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə ilkin olaraq imza atmışdır. Həmin tədbirlər sırasında “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərman xüsusi yer tutur. İlk növbədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin müəyyənləşməsi, formalaşması və möhkəmləndirilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət daşıyan bu tarixi Fərman dövlət dili ilə bağlı hərtərəfli və geniş məlumatları özündə ehtiva edir. Belə ki, Fərmanda həm dilimizin tarixi ilə bağlı bir sıra incə və həssas məqamlara aydınlıq gətirilir, həm də onun keçdiyi inkişaf yolları və mərhələlərinin yığcam təhlili verilir. Fərmanda həmçinin müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin ölkədə geniş miqyasda tətbiq edilməsi və hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şərait yaranması qeyd olunur və bu məqsədlə bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulurdu. Fərmanda Azərbaycan dilinin tarixi ilə xalqımızın tarixi arasında sıx və qırılmaz tellər olduğu vurğulanır və dil siyasətinin azərbaycançılıqla bağlılığı qeyd olunurdu.

Ümummilli Liderin əsəri olan bu tarixi Fərmanda müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin mərkəzində iki başlıca ideya dayanırdı. Birincisi, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunması, ikincisi isə - bu dilin dövlət dili səviyyəsində inkişafı üçün hər cür imkan və şəraitin yaradılması.

Adıçəkilən tarixi qərarə əsasən, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiqi və inkişaf etdirilməsinə, onun lazımı səviyyədə öyrənilməsinə və cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsinə, eləcə də sadalanan işlərə nəzarətin gücləndirilməsinə əsl dövlət qayğısı öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin Fərman çərçivəsində ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmış və yaxın gələcək üçün nəzərdə tutulmuş “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili” haqqında qanun layihəsinin hazırlanması barədə müvafiq qurumlara göstəriş verilmişdi. Bundan əlavə, ölkənin müxtəlif nazirlik, idarə və təşkilatlarında dövlət dilinin və latın əsaslı Azərbaycan əlifbasının tətbiqi, ali təhsil ocaqlarında və orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisinin yaxşılaşdırılması qarşıya bir vəzifə olaraq qoyulurdu. Fərmanda, həmçinin Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif sahələri üzrə sanballı elmi araşdırmaların nəşri də icrasına nəzərdə tutulan başlıca məsələlər sırasında yer

alırdu. Bu tarixi qərarda eyni zamanda Azərbaycan dilinin və latın əsaslı Azərbaycan əlifbasının yerlərdə tətbiqi işinə nəzarətin gücləndirilməsi və ölkədə çap olunan mətbuat orqanlarının, kitabların 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütövlükdə latın əsaslı Azərbaycan əlifbasına keçidi bir vəzifə olaraq müvafiq orqanlar və dövlət qurumları qarşısında qoyulurdu. Qeyd edək ki, Ulu Öndərin Azərbaycan dili ilə bağlı bu tarixi Fərmanından irəli gələn bütün məsələlər tezliklə öz müsbət həllini tapdı və bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirildi.

Fərmanda irəli sürülən müddəalar və ideyalar başlıca olaraq Azərbaycan dilinin bir dövlət dili kimi qorunması, müxtəlif sahələrdə geniş tətbiqi, işlənməsi və inkişaf etdirilməsi kimi qlobal məsələləri özündə ehtiva edir və onlardan irəli gələn hədəflərə, vəzifələrə çatmaq üçün konkret yolları göstərir, istiqamətləri müəyyənləşdirir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev ölkənin dövlət dili ilə bağlı aşağıdakı mühüm sənədlərə də imza atmışdır:

- "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il tarixli Fərman;

- Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında 30 sentyabr 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu

- "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 2 yanvar 2003-cü il tarixli Fərman.

Ölkədə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin 2001-ci ilin avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında olduqca mühüm bir elmi-mədəni hadisə olduğunu nəzərə alan dövlət başçısı 9 avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə hər il avqust ayının ilk gününün Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd olunmasını rəsmiləşdirdi. Beləliklə də, dövlətin dil siyasətinin həyata keçirilməsi, ana dilinin nüfuz və statusunun qaldırılması üçün daha münbit şərait və geniş imkanlar yarandı.

Üç fəsildən, iyirmi maddədən ibarət olan Azərbaycan Respublikasında Dövlət Dili haqqında Qanun isə ilk növbədə ölkə konstitusiyasına uyğun olaraq, dilimizin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlamaq məqsədilə onun işlənməsi, qorunması və inkişafı istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Qanunun preambulasında deyildiyi kimi, "Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır". Burada diqqətçəkici məqamlardan birincisi Azərbaycan dilinə dövlət səviyyəsində lazımı qayğı göstərilməsidir, ikinci bir mühüm cəhət isə Azərbaycan dilinin dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin sarsılmaz təməli rolunu oynaması üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən zəmin yaradılmasıdır. İkinci məsələ ilə bağlı onu da qeyd etmək lazımdır ki, qanunun ayrıca bir maddəsində

(I fəsil, maddə 3.0.6) xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə lazımı kömək göstərilməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

Adıçəkilən qanunla Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçirdiyi bütün mərasim və tədbirlərin, eləcə də televiziya və radio yayımlarının dövlət dilində aparılmasının rəsmiləşdirilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Bütövlükdə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ana dilinə hərtərəfli qayğısının təcəssümünü özündə əks etdirən Dövlət Dili haqqında Qanunda Azərbaycan dilinin saflığının qorunması, ədəbi dilin normalarına əməl edilməsi, ölkəmizdə dilçilik elminin nəzəri və tətbiqi sahələrinin inkişafı üçün lazımı şəraitin yaradılması və s. kimi məsələlər də nəzərdə tutulmuşdur.

2 yanvar 2003-cü il tarixli Fərman isə adından göründüyü kimi Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini, onun tətbiqi və qorunmasını prioritet bir vəzifə olaraq qarşıya qoyurdu. Fərmanda, həmçinin Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsinin müstəqil dövlətçiliyin başlıca əlamətlərindən biri sayıldığı və onun tətbiqi, qorunması və inkişafına hərtərəfli dövlət qayğısı göstərildiyi vurğulanır və bu sahədə görüləcək işlər başlıca bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulurdu.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin müstəqillik dövründə Azərbaycan dili ilə bağlı verdiyi Fərmanlar ədəbi dilimizin fəaliyyət meydanını daha da genişləndirmiş, onun dövlət səviyyəsində tətbiqi işini, inkişafı məsələlərini gücləndirmişdir. Bu tarixi qərarlar Azərbaycan dili və dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni imkanlar və geniş üfüqlər açmışdır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında dil siyasətinin möhkəm əsaslar üzərində formalaşdırılması, Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması bilavasitə Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin böyük önəm verdiyi dil siyasəti onun layiqli varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən də uğurla davam etdirilir. Ulu Öndərin siyasi kursunu yeni şəraitin tələblərinə uyğun şəkildə yaradıcılıqla inkişaf etdirən İlham Əliyevin bu sahədəki ilk sərəncamlarından biri Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Ölkə Prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli bu sərəncamına əsasən, dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biri sayılan ana dilinə dövlət qayğısının daha da artırılmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elminin ən gözəl nümunələrinin latın qrafikası ilə yenidən nəşri kütləvi şəkildə həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə, İlham Əliyevin 2004-cü il 27 dekabr tarixli sərəncamına uyğun olaraq, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərləri kütləvi tirajla nəşr olunaraq ölkədəki bütün kitabxana şəbəkəsinə hədiyyə edilmişdir. Qeyd edək ki, Azər-

baycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 24 avqust 2007-ci il tarixli digər bir sərəncamı ilə dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində kütləvi şəkildə nəşri də həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı" adından görüldüyü kimi, ana dilimizin hərtərəfli inkişafı və tətbiqi baxımından xüsusilə böyük əhəmiyyət daşıyır. Sənəddə qeyd olunduğu kimi, "Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tətbiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə təmin etməkdir". İlk növbədə, Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı və tətbiqi dairəsinin genişlənməsi üçün böyük imkanlar yaradan Dövlət Proqramının əsas məqsədlərindən biri də qloballaşma şəraitində dillərin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsinin intensivləşdirilməsi məsələsidir ki, bu da Azərbaycan dilçiliyinin dünya elminə inteqrasiyası və ölkənin tanınmış dilçi alimlərinin beynəlxalq miqyasda nüfuz qazanması üçün münbit şərait yaradır.

Dövlət Proqramının icrasına dair təqdim olunan Tədbirlər Planında göstərilən maddələr sırasında Azərbaycan dilinin tədrisi və tətbiqinin genişləndirilməsi, Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi və dilimizin kütləvi informasiya vasitələrində təbliği, ədəbi dilimizə xələl gətirə biləcək yad ünsürlərin aradan qaldırılması, ədəbi dil normalarına ciddi əməl edilməsi kimi global məsələlər başlıca yer tutur. Bu da Azərbaycan dilçiliyinin dünya elminə inteqrasiyası və ölkənin tanınmış dilçi alimlərinin beynəlxalq miqyasda nüfuz qazanması üçün münbit şərait yaradır.

Ümumiyyətlə, Dövlət Proqramı milli dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən biri olan Azərbaycan dilinin geniş miqyasda tətbiqi, əsaslı və fundamental şəkildə tədqiqi, eləcə də ölkəmizdə dilçilik elmi sahəsində aparılan araşdırmaların səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində konkret əməli işlər görmək üçün əlverişli zəmin və geniş imkanlar yaradır. Adıçəkilən tarixi sənəd eyni zamanda dilçilik sahəsində çalışan mütəxəssislər, dilçi alimlər üzərinə böyük vəzifələr qoyur, onları bu yöndə əməli işlər görməyə səfərbər edir.

Qeyd edək ki, yuxarıda adıçəkilən məqsəd və vəzifələrin həlli məsələsi daha çox Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun öhdəsinə düşür. Ölkəmizdə dilçilik sahəsində fundamental araşdırmaların mərkəzi və aparıcı təşkilatçısı kimi tanınan bu elmi müəssisədə ölkə Prezidentinin Azərbaycan dili haqqında 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamından irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə bir sıra əməli işlər görülmüşdür. Onlar sırasında ilk növbədə Dilçilik İnstitutunda bir neçə yeni şöbənin (Qədim dillər və mədəniyyətlər, Sosiolinqvistika və dil siyasəti, Kompüter dilçiliyi, Monitoring) yaradılmasını qeyd etmək lazımdır. İnstitutda aparılmış struktur dəyişiklikləri Azərbaycan dilçiliyinin Avropa və dünya elminə inteqrasiyasına, ölkənin görkəmli dilçi alimlərinin

beynəlxalq səviyyədə tanınmasına və nüfuz qazanmasına, eləcə də ədəbi dil tarixinin, qədim dillər və mədəniyyətlərin araşdırılmasına, ölkə ərazisində yaşayan azsaylı xalqların dillərinin öyrənilməsinə yol açır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olan Azərbaycan dili ilə bağlı bu qeydlərimiz açıq-aşkar şəkildə sübut edir ki, xalqımızın ən böyük mənəvi sərvəti sayılan ana dilimizə ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra dövlət səviyyəsində böyük qayğı göstərilmiş və bu global məsələ daima diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin dövlət dilimiz olan Azərbaycan dili haqqında dediyi aşağıdakı sözləri bu qayğının ən bariz nümunəsidir: "Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Bizim ən böyük sərvətimiz ondan ibarətdir ki, dilimiz yaşayıb və zənginləşibdir. Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına daim qayğı göstərilməlidir. Çünki dil xalqın sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. Lakin mədəniyyətin və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşdirilməsinə, onun söz ehtiyatının zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır".

Ulu Öndərin Azərbaycan dili haqqında proqram səciyyəli bu sözləri hər bir Azərbaycan vətəndaşını, xüsusilə də dilçilik sahəsində çalışan mütəxəssisləri ədəbi dilimizin saflığı keşiyində dayanmağa, onun düzgün şəkildə tətbiqi və inkişafı istiqamətində düşünüb-daşınmağa səsləyir.

Ədəbiyyat:

1. Ağamusa Axundov. Dilimizə dövlət qayğısı / Ağamusa Axundov. Dil və ədəbiyyat. Bakı, 2002.
2. Ağamusa Axundov, Müseyib Məmmədov, Məsud Mahmudov. Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili. Bakı, Elm, 1988.
3. Möhsün Nağısoylu. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili siyasətinin möhkəmləndirilməsi / Müstəqillik yollarında - 25. Bakı, Şərq-Qərb, 2016.
4. Nizami Xudiyev. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili / Seçilmiş əsərləri. X cild. Bakı, Elm və təhsil, 2014.
5. Salatın Əhmədova. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, Azərbaycan, 2008.
6. Tofiq Hacıyev. Özü, varisi və ana dili / Heydər Əliyev - 90. Bakı, Elm, 2013.

MUSA QASIMLI

AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutunun direktoru,
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü,
tarix elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN

"Doğrudur, 22 il bundan öncə biz bilmirdik ki, Azərbaycan müstəqil dövlət olacaqdır. Lakin mən o vaxt Azərbaycanın müstəqilliyi fikri ilə yaşayırdım".

Heydər Əliyev

Böyük dövlət xadimi və siyasi xadim, Azərbaycan xalqının Ümumimilli lideri Heydər Əliyevin müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi müstəsna tarixi roluna nəzər yetirmək, fəaliyyətini araşdırmaq həm praktik siyasət, həm də elmi-tarixi və nəzəri baxımdan aktualdır. Yaşadığı dövrdən zaman etibarilə uzaqlaşdıqca böyüklüyü daha yaxşı görünən, Azərbaycanın güclü və müstəqil bir dövlət kimi yaşaması, inkişaf etdirilməsi, xalqımızın isə qüdrətli olmasına tərəfdar olan bütün şəxslərə mənəvi baxımdan daha da yaxınlaşan Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçiliyə dair strateji düşüncələrinin və fəaliyyətinin bütün tərəflərini, heç şübhəsiz, bir məqalədə təhlil etmək imkan xaricindədir. Görünür, bundan ötrü çoxlu dərin elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına və əsərlərin yazılmasına ehtiyac vardır. Ona görə də bu məqalədə başlıca olaraq Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin əsaslarının yaradılması, qorunub saxlanması və dövlət quruculuğunda Heydər Əliyevin fəaliyyətinə nəzər yetirilir. Məlum olduğu kimi, tarixi tədqiqatların dünyada qəbul olunmuş ümumi metodoloji prinsiplərinə görə, dövlət və siyasi xadimlərə bir sıra meyarlar əsas götürülərək qiymət verilir. İlk növbədə, tarixi şəxsiyyət konkret məkan və zaman daxilində fəaliyyət göstərdiyindən onun fəaliyyətinə də məhz həmin çərçivədə yanaşmaq tarixi tədqiqatların başlıca metodoloji tələblərindən biridir. Məkan və zamansız tarix olmadığı kimi, onun çərçivəsindən kənar fəaliyyət göstərən dövlət və siyasi xadim də yoxdur. Hər bir dövlət və siyasi xadim konkret siyasi şəraitə uyğun olaraq hərəkət edir və mücərrəd deyil, konkret şəraitdə qərarlar qəbul edir. İkincisi, dövlət rəhbərinə özündən sonra gələn şəxslər deyil, özündən əvvəlkilərlə müqayisədə qiymət verilir. Çünki dövlət rəhbərləri bir neçə on illər sonra nəyin baş verəcəyini əvvəlcədən dəqiqliklə görə bilməzlər. Lakin zamandan uca olan, xalqın inkişaf yolunu əvvəlcədən bir neçə on illər və bəzən də yüz illər sonra üçün müəyyənləşdirən, xalqın tərəqqisi üçün başlıca şərt olan dövlətinin qüdrətlənməsi işinə ömrünü həsr

edən, strateji düşüncə sahibi olan dövlət rəhbərləri dahilər, dühalar olurlar. Sonrakı bütün tarixi dövrlərdə hakimiyyətə gələnlər xalqı və dövləti daha da güclü etmək üçün məhz onların dövlətçilik irsinə və təcrübəsinə müraciət edirlər, ondan ibrət alırlar. Zəif dövlət rəhbərlərini tarixdən silib atmaq mümkün olmasa da, adətən dövlət xadimləri onların irsinə müraciət etmirlər. Çünki heç bir dövlət rəhbəri başçısı olduğu dövlətin zəif olmasını istəməz. İstifadə etmək üçün ona tarixdən güclü örnəklər gərəkdir. Məhz həmin meyarlar baxımından Heydər Əliyevin dövlətçilik irsinə diqqət yetirmək, heç bir mübaliğəyə yol vermədən bəzi suallara dərin elmi əsaslandırılmış və məntiqi cavab vermək yaxın tariximizi doğru bilmək, qiymətləndirmək və düzgün nəticələr çıxartmaq əhəmiyyətlidir. Heydər Əliyevin dövlət və siyasi xadim olaraq fəaliyyəti Azərbaycan dövlət adamlarına, siyasətçilərinə nə kimi ibrət dərsi verir? Regionun və dünyanın geosiyasetinin dəyişməsinə təsir edən dövlət xadimi kimi xarici siyasət fəaliyyəti necə görünür? Bu məqalə qətiyyətlə təbliğat məqsədi daşmır, yalnız bir görkəmli dövlət və siyasi xadimin, tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətinə tarixçi baxışıdır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan xalqı 1918-ci ilin may ayında müsəlman dünyasında bir İlk imza atdı. İlk dəfə olaraq, Müsəlman Şərqi respublika mərkəzini gətirdi, Azərbaycan Cümhuriyyətini, respublika idarə üsulunu qurdu. Bununla eyni zamanda müsəlman xalqlarına müstəmləkəçilikdən qurtulmağın örnəyini göstərdi, onların azadlıq yoluna işıq tutdu. Lakin Cümhuriyyətin ömrü uzun olmadı. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Cümhuriyyəti bolşevik Rusiyasının istilasına məruz qaldıqdan sonra milli dövlət süquta uğradı. Azərbaycan SSR yaradıldı. Müstəqil dövlətçiliyin atributlarının məhv edilməsinə başlandı. XX əsrin 20, 30 və 40-cı illəri sovet dövlət quruculuğu adı altında müstəqil dövlətçiliyin ləğv edilməsi, təbii sərvətlərinin amansızlıqla talan edilərək daşınıb aparılması, Azərbaycanın mərkəzə daha çox bağlanması, milli ədəbiyyatın, milli ruhlu ziyalıların məhv edilməsi, amansız təqib və repressiyalarla yadda qaldı. Bunlar azmış kimi, Azərbaycan rəhbərliyində təmsil olunan şəxslər arasında uzun illər boyu davam edən intriqa, mərkəzə şikayət dolu məktublarnın göndərilməsi respublikaya olan mənfii münasibəti daha da artırır. Sovet lideri Stalinin ölümündən sonra ölkədə nisbi yumuşalma baş verdi. Lakin həmin yumuşalmadan milli məsələlərin həlli üçün bacarıqla istifadə olunmadı. Soyuqqanlı davranış yerinə hissiyatlar üstünlük təşkil etdi. Ona görə də Mərkəz Azərbaycanı cəzalandırmaq yolu tutdu. Yenidən milli ruhlu insanlar sıxışdırılmağa başlandı. Bir sıra rəhbərlər vəzifələrindən uzaqlaşdırıldılar.

1969-cu ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycanda şərait tədricən dəyişməyə başladı. Fabrik və zavodların tikilməsi və işə salınması nəticəsində yerlərdən gənclərin paytaxta gəlməsi ilə çarizm və sovet dövrlərində yadların köçürülməsi ilə milli simasını itirmiş Bakı şəhərinə ruh gəldi. Xarici tarixçilərin yazdığı kimi, azərbaycanlılar XX əsrdə iki dəfə Bakıda başlarını dik tutaraq gəzmışdilər: birincisi dəfə, 1918-ci ilin sentyabr ayında Qafqaz İslam

ordusu tərəfindən şəhər azad edildikdən sonra; ikinci dəfə isə özlərinə inamın artdığı 70-ci illərdə - Heydər Əliyevin hakimiyyəti altında.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi üçün zəruri olan maddi təməllər sovet sistemi daxilində formalaşmağa başladı. Respublika ərazisinin qorunmasına, əhalinin artımı və inkişafına, hakimiyyətin güclü olmasına xüsusi diqqət yetirildi. Əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırıldı. Bu, əhalinin demoqrafik inkişafına ciddi təsir etdi.

Heydər Əliyev digər mühüm tədbirləri də həyata keçirdi. Sovet sistemi şəraitində bir qədər də Mərkəzin işarəsi ilə Azərbaycanı daim didib-parçalayan, xalq haqqında mərkəzdə mənfi rəy yaradan intriqalara respublika rəhbəri son qoydu. Hakimiyyətin qanadları arasında yekdillik yaradıldı. Xalq və hakimiyyət arasında birlik quruldu, milli kadrların yerləşdirilməsinə üstünlük verildi. Güclü hakimiyyət formalaşdırıldı. Bütün ölkədə slavyan xalqların nümayəndələri milli respublikalarda hakimiyyət kürsülərinə daha çox gətirildiyi bir zamanda Heydər Əliyev yerli kadrları hazırlamağa və ətrafına toplamağa başladı. Xarici tədqiqatçıların fikrincə, Heydər Əliyevin qazandığı uğurların səbəblərindən biri məhz yerli milli kadrlara arxalanması idi.

İstiqlal üçün tələb olunan mənəvi amillərin formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın istiqlal fikri XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlı maarifçilərin, şair, yazıçı və alimlərin əsərlərində intişar tapmış və bu, Cümhuriyyətin qurulmasında başlıca rollardan birini oynamışdı. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra istiqlal məfkurəsini əsər və düşüncələrində daşıdıqları üçün alim, şair, yazıçı və jurnalistlər amansız repressiyalara məruz qalmışdılar. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra həmin şəxslər azad nəfəs aldılar. Belə şəxsləri Mərkəzin cənginə verməyən Heydər Əliyev bəzən onları yüngülcə tənqid etsə də, az sonra onlara yüksək fəxri adlar və vəzifələrə verərək qoruyur və toxunulmaz edirdi. O, Azərbaycan dili üzrə tədqiqatların aparılmasını təşviq edir, həmin sahənin görkəmli alimlərinə dövlət mükafatlarını verirdi. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli xadimlərinin xatirəsini əziz tutur və əbədiləşdirirdi. Sovet dövründə hamının ümumi vətəni hesab edilən SSRİ-nin bir guşəsindən uzaq Sibirdə böyük mütəfəkkir Hüseyn Cavidin məzarının işlədiyi Bakıya deyil, doğulduğu Naxçıvana köçürülməsinin dərin mənası var idi. Heydər Əliyev Azərbaycanın bir guşəsini ümumi, kosmopolit vətəndən üstün tutur, önə qoyurdu. Hüseyn Cavidin məzarının köçürülməsi təkcə tarixi ədəbi irsin mühafizəsinə göstərilən qayğı deyil, şair, yazıçı, jurnalist və alimlərə qorxmağa, yazıb yaratmağa bir işarə idi. Xarici müəlliflərin yazdığı kimi, 70-ci illərdə azərbaycanlı şair və yazıçıların əsərlərindəki müstəqillik və Azərbaycanın hər iki tayının birliyi fikri Mərkəz Komitənin birinci katibinin kabinetinin pəncərələrindən axaraq, onların düşüncələrinə və əsərlərinə hakim olurdu. Sonralar çıxışlarının birində Heydər Əliyev deyirdi: "Doğrudur, 22 il bundan öncə biz bilmirdik ki,

Azərbaycan müstəqil dövlət olacaqdır. Lakin mən o vaxt Azərbaycanın müstəqilliyi fikri ilə yaşayırdım".

1982-ci ilin sonlarında Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçilməsi və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilməsi ilə Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin Moskva dövrü başladı. Azərbaycanlı, müsəlman olan Heydər Əliyevin Moskvada rəhbər vəzifələrə gətirilməsi, dünyanı lərzəyə salan sovet imperiyasını idarə edən şəxslərdən biri olması bir tərəfdən dövlət idarəçilik bacarığı, yüksək intellektual səviyyəsi, Əfqanıstana müdaxilədən sonra müsəlman dünyasında Kreml rəhbərliyinin itirilməsi sovet nüfuzunu bərpa etmək niyyətləri ilə bağlı idisə, digər tərəfdən xarici ölkələrdə nəşr edilmiş əsərlərdə yazıldığı kimi, onun Azərbaycandan uzalqışdırılması, mərkəzdə daha yaxın nəzarət altında saxlanması ilə əlaqədar idi. Mərkəzdə belə hesab edirdilər ki, Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycan müstəqilliyə tam hazırlanıb, yalnız onun formal elan edilməsi qalır. Bunun qarşısını Heydər Əliyevi vəzifədən uzalqışdırmaqla deyil, Moskvada daha çox nəzarət altına almaqla saxlamaq mümkün idi. Bütün bunlara görə Heydər Əliyev Moskvada yüksək vəzifələrə gətirildi. Lakin Heydər Əliyevdən sonra hakimiyyətə gələn Azərbaycan rəhbərləri respublikanın gücləndirilməsi xəttini davam etdirə bilmədilər. Azərbaycan geriye getdi.

Bütün ölkədə də ziddiyyətli proseslər gedirdi. SSRİ-də hakimiyyətə gələn Mixail Qorbaçov türk, müsəlman respublikalarının Leonid Brejnev dövründə kifayət qədər irəli getdikləri, dövlət müstəqilliklərini elan etməyə hazır olduqları qənaətində idi. Buna görə də SSRİ rəhbərliyində olan türk dövlət xadimlərinə etinasızlıq göstərərək, onları vəzifələrindən uzalqışdırı, xalqlarını isə cəzalandırmaq yolunu tutdu. 1987-ci ilin oktyabr ayında Heydər Əliyev vəzifələrindən uzaqlaşdırıldı. Az sonra Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionuna əsassız iddialar irəli sürərək daxili işlərinə qarışmağa və hərbi müdaxiləyə başladı. Ermənistanda tarixi torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılar qovularaq qaçqına çevrildilər. Azərbaycanlılara məxsus tarix və mədəniyyət abidələri dağıdıldı. Hakimiyyət bütün bunların qarşısını almaq iqtidarında deyildi. Azərbaycan böhrana düşdü. Rəhbərlər bir-birinin ardınca dəyişdi. Lakin vəziyyət düzəlmədi. Respublikada qarışıqlıq yarandı. Dövlət və hökumət strukturları iflic vəziyyətinə düşdülər.

SSRİ rəhbərliyi təcavüzkar Ermənistanı dayandırmaq əvəzinə Azərbaycanı cəzalandırmaq yolunu tutdu. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıda tərkibinə ermənilərin səfərbər edildiyi sovet qoşun hissələri dinc əhaliyə qarşı kütləvi qırğın törətdi. Azərbaycan xalqına qarşı qəddar repressiya aktı olan bu hadisədən sonra Heydər Əliyev Moskvada təhlükəsizliyinin təmin edilməməsinə baxmayaraq, ailə üzvləri ilə birlikdə Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə gəlib bəyanat verərək, 20 yanvar qətlamını törədənləri ittiham etdi, ən ağır məqamda xalqın yanında oldu. Konkret mövqeyini ortaya qoydu. Bu, bir seçim anı idi. Heydər Əliyevin bu addımı onun gələcək siyasi və milli dövlətçilik fəaliyyətində

zırvəyə aparan yolun başlanğıcı, yeni şəraitdə ümummilli liderlik üçün ilk addım idi. Belə bir şəraitdə Moskvada yaşamaq Heydər Əliyevin həyatı üçün təhlükəli idi. 20 yanvar hadisəsindən sonra xalq Mərkəz ilə yolunun bir olmadığı qənaətinə gəldi. Bu, bir dönüş anı idi. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini elan etməsindən başqa yolu qalmırdı. Respublika müstəqilliyin bərpasının astanasında idi.

Moskvada yaşamağın mümkün olmadığını görən Heydər Əliyev Azərbaycana gəldi. Uzun illər boyu respublikaya rəhbərlik edən bir şəxsin Bakıda yaşamağa evi və ya mənzili yox idi. Respublika rəhbərləri onun Bakıda yaşaması üçün təminat vermədilər. Hətta qardaşının evində sığınmasına da razı olmadılar. Ona görə də Heydər Əliyev doğulduğu Naxçıvana məcburiyyət üzündən getdi. Naxçıvan sakinləri onu hərəzlə qarşıladılar. Heydər Əliyev az sonra bəyanat verərək Sov.İKP sıralarını tərk etdi. Onun bu addımı mövcud ideologiyanın iflasında mühüm rol oynayan amillərdən biri oldu. Minlərlə insan ondan nümunə götürdülər. SSRİ-nin ideoloji əsası olan Kommunist Partiyası dağıldı.

1990-cı ildə Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı və sədri seçildi. Ağsaqqal deputat kimi məhz onun sədrliyi altında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sovet dövrünün atributlarından imtina etdi. Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik atributlarının bərpasına başlanıldı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı ilk dəfə olaraq Naxçıvanda rəsmi olaraq dövlət bayrağı kimi qəbul edildi. Təkcə qəbul edilmədi, eyni zamanda Azərbaycan rəhbərliyinə sovet dövrünün bayrağı, gerbi və himnindən imtina olunması və yeni atributları qəbul etmək də tövsiyə edildi. Beləliklə, Naxçıvan Azərbaycan milli dövlətçiliyinin bərpasının və qorunmasının bel sütununa çevrildi. Bir müddət sonra Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildi. Bu, heç şübhəsiz, müasir tariximizin ən mühüm hadisələrindən biri və Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biri idi.

1991-ci ilin dekabr ayında SSRİ dağıldı. Bundan sonra Azərbaycan xalqı və dövlətinin qarşısında əsasən aşağıdakı vəzifələr dururdu: Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanımaq və qorumaq; Ermənistanın təcavüzünə son qoymaq; diktaturadan demokratiyaya, planlı təsərrüfatdan azad bazar iqtisadiyyatına keçid və s.

Lakin Azərbaycan rəhbərləri həmin vəzifələri yerinə yetirə bilmədilər. Hakimiyyət ilə xalq arasında uçurum yarandı. Hakimiyyətin qanadları arasında ziddiyyətlər dərinləşdi. Ölkənin daxili və xarici siyasəti ağır vəziyyətə düşərək dalana dirəndi. 1992-ci ildə hakimiyyət dəyişkənliyi baş verdi. Lakin yeni hakimiyyət də respublikadakı vəziyyəti düzəldə bilmədi. Yenidən hərəc-mərclik yarandı. Ermənistanın işğalının davam etdiyi bir şəraitdə Gəncədəki hərbi hissədə qiyam baş verdi. Qiyamı yatıra bilməyən hakimiyyət ölkədə baş verən proseslər üzərində nəzarəti tamamilə itirdi. Azərbaycanın şimalında və cənubunda xarici düşmən qüvvələr tərəfindən dəstəklənən separatçılıq gücləndi. Ölkə parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qaldı. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi üçün təhlükə yarandı. Bu, Azərbaycan xalqının həyatında ağır günlər idi. Xalqı və dövləti uçurumdan çıxaran lider, dövlət xadimi yox idi. Xalqın mənəvi-psixoloji böhranı baş verdi. Sa-

baha ümitsizlik yaranmışdı. Xalq nicat yolu arayırdı. Təşkilati, dövlət idarəçilik bacarığına və qabiliyyətinə, intellektual səviyyəyə malik olmayan, xalqın dəstəyini itirmiş hakimiyyət beynəlxalq aləmdə ölkəni təcridçiliyə gətirmişdi. Belə şəraitdə vəzifədə olanlar bir-birinin ardınca istefa verərək məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq yolunu tutdular. Hakimiyyətdə yüksək vəzifələrdə oturan şəxslərin bir qismi vəzifələrini “dondurdular”, bəziləri isə qaçıb gizləndilər. Bu, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində pis bir an olub, gələcəkdə xatırlanması və müraciət ediləsi deyil, utanverici bir tarix idi. Xalq bir suala cavab axtarırdı: Nə etməli? Ölkəni ağır şəraitdən kim çıxara bilərdi? Belə bir dövlət adamı və tarixi şəxsiyyət var idimi?

Ən mürəkkəb şəraitdə bu suallara cavab tapıldı. Azərbaycan xalqı dövlətçilik tarixində müstəsna rol oynamış Naxçıvana – Heydər Əliyevə üz tutdu. Xalqda formalaşmış qəti inama görə yalnız o, Azərbaycan dövlətini dağılmaqdan, xalqı mənəvi-psixoloji böhrandan çıxara, Ermənistanın davam edən işğalını dayandıra, ölkəni fəlakətə salmış xarici siyasət fəaliyyətini yeni əsaslar üzərində qura bilərdi. Ağır şəraitdə çarəsiz qalan respublika rəhbərliyi xalqın tələbləri əsasında və Konstitusiyaya uyğun olaraq Heydər Əliyevi Bakıya dəvət etdi. Əvvəlcə Parlament sədri seçilən, az sonra isə ölkə prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən Heydər Əliyevin qarşısında daxili siyasət sahəsində xeyli ağır vəzifələrin həll edilməsi dururdu: ölkəni dağılmaqdan, xaricdən dəstəklənən separatçılıqdan xilas etmək, milli birliyi bərpa etmək, hakimiyyətin qanadları arasında yekdillik yaratmaq; xalq ilə hakimiyyət arasında uçurumu, inamsızlığı aradan qaldırmaq, iflic olmuş dövlət orqanlarını işlək hala gətirmək, dövlətin əlində olması gərərkən silahları ələ keçirmiş, ölkədə kriminogen şərait yaradan ayrı-ayrı dəstələri tərkisilah etmək, insanların sakit və təhlükəsiz yaşayışını təmin etmək, ağır sosial-iqtisadi vəziyyətdə yaşayan xalqı inkişafa aparmaq və xalqın mənəvi-psixoloji ruhunu qaldıraraq dövlətin gücünü yaratmaq üçün etibarlı açarı tapmaq, köhnə sosializm sisteminin qalıqlarından imtina edərək uğurlu islahatlar aparmaq və s.

Xarici siyasət sahəsində qarşıda dayanan başlıca vəzifələr dövləti dağılmaqdan qurtarmaq, Ermənistanın davam edən təcavüzünü dayandırmaq, ölkəni fəlakət həddinə gətirmiş bir istiqamətli, savadsız, Azərbaycan xalqı və dövlətinə düşmənlik qazandıran xarici siyasət xəttindən imtina etmək, ölkə daxilində dövlət quruculuğu üçün əlverişli beynəlxalq şərait yaratmaq və s. idi. Bütün bunları bir dövlət xadiminin həll etməsi xeyli mürəkkəb və çətin bir iş idi. Çünki Azərbaycan yerləşdiyi coğrafi-siyasi mövqeyi, təbii sərvətləri ilə yüzilliklər boyu imperiya siyasəti təcrübəsi olan böyük dövlətlərin sınaq meydanına, “qurdlar süfrəsi”nə çevrilmişdi. Lakin Heydər Əliyev bunu bacardı. O, Bakıya gələn kimi yeni bir liderlik keyfiyyətini ortaya qoydu. Qiyamın baş verdiyi Gəncəyə təkbaşına getdi. Xalqın içində oldu, birbaşa ünsiyyət qurdu. Bundan sonra Gəncədə sabitlik tədricən bərqərar olmağa başladı.

Hakimiyyətə topsuz-tüfəngsiz gələn Heydər Əliyev ölkənin problemlərinin həllində zora deyil, məhz xalqa arxalandı. Belə ki, Azərbaycanı boğan separatçı-

lıq bilavasitə xalqın iradəsi ilə dəfn edildi. Xalq ayağa qalxıb separatçıları qovdu. Azərbaycan xalqı dövləti müdafiə etdi.

Bütün bunlarla yanaşı ölkə qarşısında həlli vacib olan digər məsələlər də dururdu. Ermənistanın hərbi təcavüzü davam edir, Azərbaycan əraziləri bir-birinin ardınca işğal olunurdu. Bu isə ölkənin inkişafına mane olan başlıca amil idi. Azərbaycan ya sonu görünməyən və nəticəsi bilinməyən müharibəni davam etdirməli, ya da hər hansı bir yol ilə atəşkəsə nail olub fasilə qazanmalı, dövləti qurmağı, onu möhkəmləndirməli idi. Heydər Əliyev atəşkəs yolunu seçdi. Dövlət idarəetməsini iflic halına, xalqı mənəvi-psixoloji böhrana salan, maliyyə və iqtisadi ehtiyatlarını udan hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Bu, Azərbaycana bir sıra məsələləri həll etməyə imkan verdi və üstünlüklər qazandırdı.

Heydər Əliyevin bilavasitə qəti iradəsi nəticəsində 1994-cü il 20 sentyabr tarixində “Əsrin müqaviləsi” imzalanaraq həyata keçirilməyə başladı. O, bir-biri ilə didişən, geosiyasi və geoiqtisadi mübarizə aparən dövlətləri Azərbaycanda əməkdaşlığa dəvət etdi, onları ortaq məxrəcə gətirdi. Ərazicə kiçik, əhalisinin sayına görə az olmasına baxmayaraq, Azərbaycan özündən qat-qat böyük olan dövlətləri bir araya gətirdi. Azərbaycan ayrıncı deyil, birləşdirici rol oynadı. Bununla Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının minilliklərdən gələn xarakterindəki xoşgörü-nü, birləşdiriciliyi bir daha ortaya qoydu.

Soruşulur: ərazisi və əhalisi bir neçə il əvvəlki kimi olan Azərbaycanın dünya siyasətində rolunu artıran, mövqelərini gücləndirən, dünyanın cazibə mərkəzinə çevirən başlıca səbəblər hansılar idi? Heç şübhəsiz, bu sualın konkret cavabı vardır: Heydər Əliyevin təkəcə daxili siyasət məsələlərini, xalqın psixologiyasını deyil, eyni zamanda dünya işlərini mükəmməl bilməsi, zəkası, uzaqgörənliyi, müdrikliyi, biliyi, bacarığı, qətiyyəti. Bu, Heydər Əliyevin təkəcə Azərbaycan xalqı qarşısında deyil, dünya siyasətində nadir xidmətlərindən biri idi.

Heydər Əliyevin qətiyyəti özünü “Əsrin müqaviləsi” imzalanadıqdan sonra baş verən dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısının alınmasında özünü aydın şəkildə göstərdi. 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart aylarında baş verən dövlət çevrilişi cəhdləri məhz Heydər Əliyevin yenilməz iradəsi, qətiyyəti, siyasi bacarığı ilə iflasa uğradıldı. Azərbaycan xalqı qanuni hakimiyyəti müdafiə etdi. Qanlı dövlət çevrilişlərinin qarşısının alınmasının Azərbaycan üçün tarixi və ibrətamiz bir tərəfi oldu. Heydər Əliyev qəti şəkildə göstərdi ki, Azərbaycan çevrilişlər üçün sınaq meydanı deyildir, Azərbaycanda güclü dövlət vardır, silahlı yolla hakimiyyətə gəlmək yolverilməzdir.

Çevrilişlərin qarşısının alınması digər bir mühüm məsələnin həllinə kömək etdi. Məlum olduğu kimi, o zaman Azərbaycanda sabitlik və sabaha ümidlər olmadığından xarici ölkələr və donor təşkilatlar Azərbaycana borc vermişdilər. Dövlət büdcəsində isə vəsait yox idi. Dövlət çevrilişlərinin qarşısı alındıqdan sonra Azərbaycana investisiya axını başladı. Yeni neft strategiyası ölkənin inkişafı, güclü dövlət qurulmasını, Azərbaycan xalqının daha yaxşı yaşayışını təmin etmək

üçün açar oldu. Geniş islahatlara başlandı. Özəlləşdirilmə həyata keçirildi. Azad bazar iqtisadiyyatına keçildi. Ölkənin demokratiqləşdirilməsi istiqamətində islahatlar aparıldı. Çoxpartiyalı sistemin əsasları möhkəmləndirildi. Vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Ən başlıcası, Azərbaycanda təməlləri möhkəm olan, güclü dövlətçilik ənənəsinin, dərin dövlətin əsası qoyuldu.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gələrkən xarici siyasət böhranı içində idi. Xarici siyasət xalqın və dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələri yerinə yetirə, dövlət quruculuğu üçün əlverişli beynəlxalq şəraiti təmin edə bilmir, ölkə üçün problemlər yaradırdı. Uğursuz xarici siyasət dövləti dalana dirəmişdi. Ona görə də Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı və dövlətinin maraqlarına cavab verməyən xarici siyasət xəttindən imtina etdi. Milli-dövlət maraqlarına cavab verən çevikliyə və maneərlərə imkan verən tarazlaşdırılmış xarici siyasət xətti dövlətin beynəlxalq fəaliyyətinə gətirildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilk xarici səfərini dünya demokratiyasına böyük töhfə vermiş, Azərbaycan Cümhuriyyətinin 1920-ci ildə de-fakto tanıdığı və erməni lobbisinin güclü olduğu Fransaya etdi. Bununla göstərdi ki, Azərbaycan demokratiya yolu tutub, Avropa ailəsinin üzvüdür, dövlət müstəqilliyi daimi, əbədi və sarsılmazdır, bu yoldan dönməyəcəkdir, Azərbaycan dövlət heç bir ölkənin və ölkələrin qrupunun deyil, yalnız öz maraqlarının yanındadır, erməni lobbisi və diasporunun fitnələrinə qarşı tutarlı cavab veriləcəkdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin nizama salınması üçün addımlar atdı. İran və Rusiya ilə mehriban qonşuluq münasibətləri tədricən bərqərar edildi. Türkiyə və Gürcüstan ilə strateji müttəfiqlik xətti seçildi. Azərbaycanın mehriban qonşuları, ticarət ortaqları, strateji tərəfdaşları və strateji müttəfiqləri müəyyənləşdirildi.

Azərbaycan dövləti yeni neft strategiyasını reallaşdırdı. Təbii sərvətlər milli sərvətlərə çevrildi. Çoxşəxli neft və qaz kəmərləri inşa edilməyə başlandı. Bu, təkəcə iqtisadi layihələr deyildi. Bakı-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəməri Azərbaycanın “müstəqilliyi kəməri” oldu. Hər hansı bir dövlətdən asılılığa son qoyuldu. Azərbaycanın neft strategiyası Orta Asiya yeni müstəqil dövlətlərinin də dünyaya çıxışına kömək etdi. Tarixi İpək yolu bərpa edildi. Azərbaycan tranzit ölkəyə çevrildi. Regionun geosiyaseti dəyişdi. Heydər Əliyev regionun geosiyasetinin dəyişməsində müstəsna rol oynayan dövlət və siyasi xadim oldu.

Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini dağılmaqdan, xalqını parçalanmaqdan xilas etdi. Sabitlik yaratdı. Ölkəni inkişaf və islahatlar üçün hazırladı. Davamlı, sabit inkişafın təməli möhkəmləndirildi. Bütün bunlar özbaşına qurulmadı. Azərbaycanın coğrafiyası elə 90-cı illərin əvvəllərindəki kimi eyni idi. Dəyişilməmişdi. Bəs nədən Azərbaycan belə bir inkişaf səviyyəsinə gəldi? Bu, geniş və dərin araşdırma tələb edən bir problemdir.

Heç şübhəsiz, digər ölkələr kimi Azərbaycan da problemlərsiz deyildir. Bu problemlər böhrandan, geriləmələrdən deyil, inkişafdan doğan problemlərdir. İnsanlar dünənkindən daha yaxşı yaşamaq istəyirlər. Bu isə yalnız müsbət bir haldır.

Heydər Əliyevin fəaliyyətindən alınan ibrət çoxdur. İlk növbədə göz önünə lider və idarəçilik bacarığı, daxili və dünya işlərini mükəmməl bilmək amilləri gəlir. Xalq hakimiyyət kürsüsünü naşı adamlara verməməlidir. Təcrübə göstərdi ki, belə adamların hərəkətləri ölkə və xalq üçün fəlakətlər yaradır. Xalq əgər sabit və davamlı inkişaf etmək istəyirsə, dövləti güclü olmalıdır. Xalq dövlətinin yanında olmalı və onu qorumalıdır.

Heydər Əliyevdən sonra hakimiyyətə gələn Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti əvvəlki illərin davamı olsa da, mahiyyətə yeni keyfiyyət mərhələsidir. 2003-cü ildən sonrakı dövr Azərbaycan tarixində müasirləşmə, onun tərkib hissəsi kimi modernləşməsi ilə səciyyələnir. Tarixin təcrübəsi göstərir ki, ölkənin çoxlu maliyyə vəsaitləri, təbii sərvətləri ola bilər. Əgər ölkə həmin təbii sərvətləri milli sərvətlərə çevirmirsə, yeni texnologiyaların tətbiqini həyata keçirmirsə, insanlar əməyi yadırgayırlarsa, iqtisadiyyat modernləşməmiş, ölkə digərlərindən geri qalır və çox vaxt da rəqabətə tab gətirmir. Buna dair çoxlu nümunələr gətirmək olar. Məhz Prezident İlham Əliyevin siyasəti nəticəsində Azərbaycan müasirləşən, rəqabətə davamlı bir ölkəyə çevrildi. İlham Əliyev Azərbaycan xalqının minilliklər tarixində Qurucu Prezident adını qazandı. Azərbaycan ərazilərinin bir hissəsinin Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altında olmasına baxmayaraq, ölkə tərəqqi etdi, tikinti-quruculuq işləri genişləndirildi. Azərbaycan borc alan ölkədən borc verən ölkəyə çevrildi. Azərbaycan dünyanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynamağa başladı. Bakı-Tbilisi neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri Avropanın enerji təhlükəsizliyi sistemində Azərbaycanı başlıca ölkəyə çevirdi. Bakı-Tbilisi-Kars dəmiryol xəttinin tikintisinin uğurla başa çatması ilə Azərbaycan dünyanın nəqliyyat qovuşağı olan bir ölkəyə çeviləcəkdir. Şimal-Cənub dəhlizinin işə düşməsi ilə Azərbaycan Hind okeanına çıxış əldə edəcəkdir.

Hakimiyyətinin ilk 14 ilində İlham Əliyev tariximizdə rast gəlinməyən bir sıra ilklərə imza atdı. O, BMT Baş Məclisində çıxış edən ilk baş nazirimiz, rühumuzun şəhəri Təbrizə səfər edən ilk dövlət rəhbərimiz oldu. Azərbaycan BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçildi. İlham Əliyev Təhlükəsizlik Şurasının iclasına sədrlik edərək və ən vacib dünya məsələləri barədə nitq söyləyərək dünya müdiriyyətinə rəhbərlik etdi. "Evrovision" mahnı yarışması ən mükəmməl şəkildə ölkəmizdə keçirildi. Tariximiz, maddi və mənəvi mədəniyyətimiz heç bir zaman həmin yarışma keçirildiyi vaxtdakı kimi təbliğ edilməmişdi. İşğal edilmiş ərazilər istisna olmaqla Azərbaycan, ərazisində xarici hərbi baza və ya obyekt saxlamayan bir ölkəyə çevrildi. Azərbaycan kosmosa ilk peykini göndərərək Kosmos klubunun üzvü oldu. Tariximizdə ilk dəfə olaraq İlham Əliyev "dövlət canlı orqanizmdir, daim genişlənməlidir" geosiyasi nəzəriyyəsinə xarici ölkələrə sərmayələr qoymaqla, geniş əməkdaşlıq yolu ilə gerçəkləşdirdi. Azərbaycanın Birinci Avropa

Oyunlarına 2015-ci ildə ev sahibliyi etməsi hər bir azərbaycanlı üçün qururverici oldu. Azərbaycan standartı yaradıldı. İşğalçı Ermənistanın hərbi təcavüzünə cavab vermək üçün güclü ordu quruldu. 2016-cı ilin aprel ayının əvvəllərində düşməne sarsıdıcı zərbə vuruldu. Bir daha göstərildi ki, Azərbaycan bir qarış torpağını düşməne güzəştə getməyəcəkdir.

Ötən illərin təcrübəsi göstərir ki, Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasi xəttədən kənara çıxmaq Azərbaycanda çoxlu problemlər doğurar. Bu, həm də qonşu dövlətlər üçün arzuolunmayan proseslərin başlanması olar. Bu siyasətin davam etdirilməsi həm Azərbaycan xalqının, həm qonşu dövlətlərin, həm də bütün demokratik ölkələrin maraqlarına uyğundur.

MİSİR MƏRDANOV

AMEA-nın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun direktoru,
fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFI

"...Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam.... Hesab edirəm ki, cəmiyyət haradan olursa-olsun kəsb təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir. Bu, mənim prinsipial mövqeyimdir. 25 il bundan öncə Azərbaycana rəhbər seçildə də bu mövqedə olmuşam, indi müstəqil Azərbaycanın dövlət başçısı kimi də bu mövqedəyəm. Mən həyatımın bütün mərhələlərində məhz belə mövqedə durmuşam"

Heydər Əliyev

Azərbaycan xalqı keçən ilin oktyabrında özünün milli müstəqilliyinin bərpa olunmasının 25 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etdi, ötən illər ərzində Vətənimizin keçdiyi tarixi yola yekun vurdu, qarşıdan gələn illər üçün müstəqil Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatının inkişaf strategiyasının istiqamətlərini dünyaya bəyan etdi.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirmi beşinci ildönümü haqqında Prezident İlham Əliyevin 11 oktyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamında qeyd edilmişdir: "Neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi strategiyasına uyğun olaraq humanitar sahələrin inkişafı istiqamətində gərgin iş aparılmışdır. Təhsil sisteminin daha da təkmilləşdirilməsinə dair tədbirlər həyata keçirilmiş, dünyanın mötəbər universitetlərində minlərlə Azərbaycan gəncinin təhsil alması üzrə Dövlət Proqramı gerçəkləşdirilmiş, yeni universitetlər açılmış, təhsildə özəl sektor formalaşmışdır. Azərbaycan mədəniyyəti həm ölkə daxilində, həm də xaricdə irimiqyaslı layihələr çərçivəsində təmsil olunmaqdadır. Tikilən yeni məktəblər, müalicə ocaqları, muzeylər, olimpiya mərkəzləri, mədəniyyət müəssisələri və istirahət zonaları sosial həyatın yaxşılaşmasına xidmət edir".

Bəli, həqiqətən də XX əsrin son onilliklərinin Azərbaycan üçün təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əsl sıçrayış, böyük intibah dövrü olduğu danılmaz həqiqətdir. Bu da tarixi həqiqətdir ki, bu gün dünya sivilizasiyasına cavab verən milli təhsilimizin, elmimizin, mədəniyyətimizin inkişafında Azərbaycana rəhbərlik missiyasını əsrin üçdəbiri müddətində uğurla yeni minilliyə daşıyan Ulu Öndər Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Məlumdur ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1969-2003-cü illər xüsusi mərhələ təşkil edir. Dünya fəlsəfi və elmi fikir tarixində cəmiyyətin inkişafında tarixi şəxsiyyətlərin rolu həmişə yüksək qiymətləndirilmiş, ayrı-ayrı millət və xalqların mədəni yüksəlişində, dövlətin möhkəmlənməsində böyük şəxsiyyətlərin aparıcı mövqeyi əsas amillərdən biri kimi təsdiqlənmişdir. Bu gün sürətlə dünya birliyinə inteqrasiya olunan müstəqil Azərbaycan dövləti, onun zəngin mədəni irsə və sivil intellektual potensiala malik olan xalqının çağdaş tarixinin son bir qərinası Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli mənafeyi hər şeydən uca tutan, millət və Vətən sevgisindən qaynaqlanan titanik fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Müasir Azərbaycan tarixinin dönüş nöqtələrindən biri hesab olunan 14 iyul 1969-cu il milli tariximizə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi böyük bir tarixi dövrün başlanğıcı kimi daxil olub. Onun 1969-cu ilin avqustunda Azərbaycan KP MK-nın məşhur plenumunda etdiyi məruzədə sözün həqiqi mənasında ölkəmizin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı sahəsində qarşıdakı illərdə ümummilli inkişafın uzunmüddətli strategiyasının aydın proqramı verildi. Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-də yeni idarəçilik konsepsiyasını və rən həmin məşhur məruzəsi təkcə keçmiş sovetlər birliyində deyil, qərbin bir çox ölkələrinin mətbuatında da uzun müddət müzakirə obyektinə çevrilmişdi.

Bu gün əlli ilə yaxın zaman kəsiyindən Heydər Əliyevin həmin məruzəsində əsaslandığı milli tərəqqi - Azərbaycanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi yolundakı tarixi xidmətlərini təhlil edəndə, görülmüş işləri milli mənafe baxımından dəyərləndirəndə bu dahi şəxsiyyətin, fenomenal dövlət xadiminin uzaqgörənliyi qarşısında baş ayməyə bilmirsən! Azərbaycanın məhz bu illərdə inkişaf etdiyini, təkcə 1970-1979-cu illərdə sənaye istehsalının ümumi həcmiminin 1945-ci ildən 1969-cu ilədək bütün dövrdəkindən 1,3 dəfə çox olduğunu, Azərbaycanda mənəvi iqlimin saflaşdığını və "Qoy ədalət zəfər çalsın!" aforizminin ölkəmizin mənəvi-ideoloji və siyasi prinsipinə çevrilməsini, o illərdə Azərbaycandan kənar respublikamız üçün ən zəruri olan ixtisaslar üzrə 15 mindən artıq yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlanması, o cümlədən milli hərbi kadrların yetişdirilməsi faktını və bu kimi qlobal işləri təhlil edən qərbin tanınmış analitikləri belə nəticəyə gəliblər ki, Heydər Əliyev hələ o illərdə SSRİ-nin tezliklə dağılacığını və Azərbaycanın müstəqil dövlət olacağını görmüş.

Azərbaycanın Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keçən dövrü onun qədim və zəngin tarixinin ən şərəfli səhifələrindəndir. Çünki tarixin haqsızlığı üzündən uzun illər milli dövlətçiliyindən ayrı düşmüş, milli hissiyyatı buxovlanmış Azərbaycan xalqı məhz o illərdə sürətli sosial-iqtisadi və mədəni tərəqqi yoluna qədəm qoymuş, xalqın özünüdərk və özünütəstiqləməsi üçün zəruri ilkin şərtlər yaradılmış, əhalinin intellektual inkişaf səviyyəsi ölçüyəgəlməz dərəcədə yüksəlmişdir. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, keçən əsrin 70-ci illərinin milli intibahı olmasaydı, 80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərinin milli-azadlıq mücadiləsinin öl-kəni bürümüş vüsəti də mümkün deyildi.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə fəaliyyətinin bütün tərəflərini işıqlandırmaq üçün cildlərlə kitablar yazılsa da, azlıq edər. Biz təqdim olunan məqalədə, bu böyük şəxsiyyətin milli tərəqqinin - elmin, mədəniyyətin və mənəviyyətin üstün inkişafının qüdrətli, əvəzəilməz vasitəsi olan təhsilə qayğısından, xalqın təhsillənməsi, təhsil sisteminin ahəngdar inkişafı yolundakı titanik xidmətlərindən söz açmaq istərdik.

Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı tarixindən danışarkən onun Azərbaycan müəllimlərinin 1998-ci ilin 25 dekabr tarixində keçirilmiş XI qurultayında dediyi belə bir konseptual fikri əsas tutmalıyıq ki, "... xalqımızın maariflənməsi, təhsillənməsi üçün o dövr çox əhəmiyyətli bir dövr olmuşdur. Biz bunu qiymətləndirməliyik, heç vaxt unutmamalıyıq. Biz tariximizə doğru, ədalətli qiymət verməliyik".

Təhsilin hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının mühüm sahəsi olduğunu dərinədən bilən Ulu Öndər hakimiyyətə gəlişinin ilk günlərindən ölkədə bu sahənin inkişafına qayğıını ön plana çəkdi, bütün potensial imkanlardan istifadəyə geniş şərait yaratdı.

Düşünürəm ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə təhsilin hər bir pilləsi üzrə görülmüş işlər, həyata keçirilmiş tədbirlər və nəhayət əldə olunmuş nəticələr haqqında ayrıca məlumat vermək yerinə düşərdi.

Ümumi orta təhsil. Məlumdur ki, keçən əsrin 60-cı illərində təhsilin təməlini təşkil edən ümumi təhsilin qarşısında yeni bir vəzifə - ümumi icbari orta təhsilə keçmək vəzifəsi qoyulmuşdu. Lakin həmin illərdə təhsilin həmin pilləsinin maddi-texniki və kadr təminatı zəif idi. 1965-ci ildə orta məktəb müəllimlərinin yalnız 45,1 %-i ali təhsilli idi, məktəb tikintisi ləng gedirdi, məktəblərin dövrün tələbatına uyğun avadanlıqlarla təminatında ciddi problemlər mövcud idi. Belə bir şəraitdə respublikaya rəhbərliyə gəlmiş Heydər Əliyev əsas diqqətini bu sahəyə yönəltdi. Onun rəhbərliyi ilə bir-birinin ardınca "Gənclərin ümumi icbari orta təhsilə keçməsinə başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəblərini daha da inkişaf etdirmək haqqında" (1972), "Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" (1973) qərarlar qəbul edildi, bu da qısa zamanda ümumtəhsilin inkişafında əsaslı keyfiyyət və kəmiyyət dəyişmələri ilə nəticələndi.

Belə ki, 1979-cu ildə orta ümumtəhsil məktəblərinin şəbəkəsi 1965-ci ilə müqayisədə 3 dəfə artaraq 765-dən 2117-yə yüksəlmiş, şagirdlərin ümumi orta təhsili vaxtında başa vurma göstəriciləri 1969-cu ildəki 73,3 %-dən 1979-cu ildə 89,6 %-ə çatdırılmışdı.

Heydər Əliyevin gərgin əməyi və qayğısı nəticəsində 1970-ci illərdə və 1980-ci ilin əvvəllərində ümumtəhsil məktəblərinin tədris-maddi bazası və kadrlarla təminatı sahəsində də irəliyə doğru ciddi addımlar atılmış, onun imzaladığı "Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin dərsliliklərlə pulsuz təmin olunması haqqında" qərarla 1978-ci ildən orta məktəb şagirdlərinin dərsliliklərlə pulsuz təminatı-

na keçilmiş, lakin həmin qərar təhsilin əhəmiyyətini anlamayan "rəhbərlər" tərəfindən 1992-ci ildə ləğv edilmiş, nəhayət yenə də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1995-ci ildən bərpa olunmuşdur.

1970-ci ildə Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin 40,2 %-i ikinci növbədə oxuyurdu. O zaman həmin göstərici SSRİ üzrə 28,7 %, Rusiya üzrə 28,3 %, Gürcüstan üzrə 22,1 %, Baltıqyanı ölkələr üçün isə 17,6 % təşkil edirdi.

1970-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 350 mindən çox şagird yeri olan 849 məktəb binası tikilmişdi. Nəticədə ümumtəhsil məktəblərində təhsil alan şagirdlərin sayı 1970-ci ildəki 368 mindən 1980-ci illərin əvvəllərində 710 minə çatmışdı. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin sayı isə 1969-1982-illərdə 1600-dən 1875-ə, orada tərbiyə alan uşaqların sayı isə müvafiq olaraq 110 mindən 147 min nəfərə çatmışdı. 1982-ci ildə Azərbaycanda 4267 ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərirdi.

1970-82-ci illərdə Heydər Əliyevin müəllim əməyinə, müəllim şəxsiyyətinə olan sonsuz ehtiramının nəticəsi idi ki, 3 nəfər müəllim dövrün ən yüksək adı olan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüş, 817 müəllim "Azərbaycan SSR-nin Əməkdar müəllimi" adı almış, müəllimlərimiz SSRİ Ali Sovetinə, Respublika Ali Sovetinə deputat seçilmişdilər.

1982-ci ilin sonunda Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin rəhbərliyinə irəli çəkilməsi, super dövlətin təhsil siyasətinə, təhsil islahatlarına rəhbərlik etməsi ümumi təhsilin inkişafında müəyyən keyfiyyət dəyişmələrinə səbəb oldu. 1984-cü ildə keçmiş SSRİ-də ümumi təhsil və peşə təhsili üzrə islahatların əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və yerinə yetirilməsi mexanizminin işləniş hazırlanması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

1984-87-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə "Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətlərində" nəzərdə tutulan bir çox məsələlər həyata keçirilmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, ümumi orta təhsilə 6 yaşdan başlamaq və onun müddətinin 11 illik olması haqqında təklif də Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş və həmin ideya müstəqil Azərbaycanın təhsil quruculuğunda reallığa çevrilmişdir. Hər il sentyabrın 1-nin ümumxalq bayramı - "Bilik günü" kimi qeyd olunması təşəbbüsü də məhz bu böyük şəxsiyyətə məxsusdur.

Təəssüf ki, 1987-ci ilin sonunda Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması "Əsas istiqamətlərdə" qarşıya qoyulan bir çox məsələlərin həllini yarımçıq qoydu.

1988-ci ildən başlayaraq həm SSRİ-də, həm də Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslər təhsilin inkişafından da yan keçmədi. SSRİ-nin dağılması və Azərbaycanda baş verən Qarabağ müharibəsi, eləcə də siyasi hadisələr ümumi təhsilin inkişafında geriləməyə, böhrana geniş yol açdı. Mövcud reallığa söykən-məyən, ölkənin iqtisadi durumunu nəzərə almadan qəbul edilən "Təhsil Qanunu" (1992) ümumi icbari təhsilin 8 ilə endirilməsi ilə təhsilin inkişafında geriye doğru bir addım oldu. Ümumi təhsilin strukturunun dəyişdirilməsi, təhsilin məzmununun

zorla həmin struktura uyğunlaşdırılması təhsilin bu pilləsində ciddi çətinliklər yaratdı. Həmin qanunun icra mexanizminin olmaması ümumtəhsil pilləsində əsaslı islahatların aparılmasını xeyli ləngitdi.

1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin böyük səyi ilə ümumi təhsildə böhrandan çıxış yolları tapıldı, 11 illik ümumi icbari təhsilə keçildi, "Təhsil Qanunu"nun yeni layihəsi ümumxalq müzakirəsinə verildi, təhsil islahatları üzrə dövlət proqramı hazırlamaq məqsədi ilə Dövlət Komissiyası yaradıldı, ilk dəfə ümumi orta təhsilin dövlət standartları və bazis tədris planı hazırlanaraq təsdiq olundu və onun tətbiqinə başlandı. Azərbaycanın təhsil tarixində ilk dəfə olaraq ümumtəhsil fənlərinin şagirdin - təhsil alanın meyl, maraq və arzusunə uyğun tədrisi prinsipi real gerçəkliyə çevrildi.

Texniki peşə təhsili. Azərbaycan təhsilinin mühüm tərkib hissəsi olan texniki peşə təhsilinin zəngin tarixi olsa da, onun inkişafının yüksəliş dövrü Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsinə təsadüf edir. 1970-ci illərdə Azərbaycanın texniki peşə təhsili özünün yeni yüksəliş dövrünə qədəm qoymuş, həmin illərdə texniki peşə məktəblərinin sayı 1965-ci ilə müqayisədə 1,7 dəfə, təhsil alanların sayı isə 2,5 dəfə artmışdı. Həmin illərdə Azərbaycanda gedən iqtisadi quruculuq prosesləri, sənaye və kənd təsərrüfatının coşğun inkişafı yüksək ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlanması tələbatını ortaya qoydu və bu tələbat ilk növbədə texniki peşə təhsili şəbəkəsinin hərtərəfli inkişafına imkan verdi. Buna görə də həmin illərdə Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təhsilin bu sahəsinin inkişafını təmin edən direktiv sənədlər qəbul edildi. 1969-cu ilin sonlarında qəbul edilmiş "Texniki peşə təhsili sistemi məktəblərində ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanmasını daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar təhsilin bu pilləsinin ahəngdar inkişafına təkan verdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişinin təkcə iki il ərzində 16 yeni texniki peşə məktəbi yaradılmış, 20 texniki peşə məktəbi orta texniki peşə məktəbinə çevrilmiş, 3120 şagird yeri olan tədris və 2520 çarpayısı olan yataqxana binaları tikilmiş, əlavə olaraq 244 tədris emalatxanası, kabinet və laboratoriya yaradılmışdır. 1971-75-ci illərdə 35 şəhər və rayonda 54 yeni texniki peşə məktəbi yaradılmışdı.

1975-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə "Orta kənd texniki peşə məktəblərinin şəbəkəsini genişləndirmək və onların işini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar qəbul edildi. Həmin qərarın qəbulundan keçən 4 il ərzində kənd texniki peşə məktəblərinin şəbəkəsi 3 dəfə artaraq sayı 44-ə çatdırıldı.

1970-82-ci illərdə texniki peşə təhsili şəbəkəsinin inkişaf dinamikasının təhlili göstərir ki, 1970-ci ildə 76 texniki peşə məktəbi fəaliyyət göstərir və orada 40,9 min şagird təhsil alırdisa, bu rəqəm müvafiq olaraq 1982-ci ildə 184 məktəbə və 109 min şagirdə çatdırılmışdır.

Lakin təəssüf ki, 1988-93-cü ilin birinci yarısında Azərbaycanda baş verən hadisələr peşə təhsili sahəsində yaradılan maddi-texniki bazanın dağılmasına, təhsilin bu pilləsinin arxa plana keçirilməsinə yol açdı, bu sistemin varlığı, saxlanıb-

saxlanmaması təhlükə altına alındı, 70-80-ci illərdə yaradılmış bu zəngin təhsil şəbəkəsi məhv olmaq həddinə çatdırıldı.

Azərbaycanda texniki peşə təhsilinin zəngin şəbəkəsinin yaradıcısı Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda hakimiyyətə qayıdışı təhsilin bu pilləsinə də tamamilə məhv olmaq, tarixə çevrilmək təhlükəsindən xilas etdi. 1996-cı ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan hökuməti "Azərbaycan Respublikasında peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında" qərar qəbul etdi.

Ali və orta ixtisas təhsili. Təhsilin bu pilləsi Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbər seçilən gündən daim diqqət mərkəzində olmuş, 5 avqust 1969-cu il tarixli məşhur plenumda ən çox tənqid hədəfi olan sahələrdən biri də ali təhsil müəssisələrində mənəvi iqlimin sağlamlaşdırılması və neqativ halların aradan qaldırılması yollarının təhlili olmuşdur. 1970-80-ci illər Ulu Öndərin ciddi səyləri nəticəsində ali məktəblərin həyatında əsl dönüş nöqtəsi, haqq-ədalətin bərpası illəri oldu. Azərbaycanın bütün sahələrində olduğu kimi, ali təhsil, eləcə də orta ixtisas təhsili müəssisələrində tələbə qəbulu prosesində ədalətin zəfər çaldığı illər kimi yaddaşlarda qalmışdır. Həmin illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə inkişafına nail olmaq üçün hər şeydən əvvəl, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə ehtiyac olduğu nəzərə alınaraq, ilk növbədə ölkənin intellektual potensialının istehsalçısı olan ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verildi.

1970-80-ci illərdə ölkəmizin ali məktəbləri böyük uğurlar qazanmış, 5 ali məktəb keçmiş Sovet İttifaqının yüksək ordenlərinə layiq görülmüş, bir çox ali məktəb işçiləri yüksək dövlət mükafatları ilə təltif edilmiş, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə "Azərbaycan SSR əməkdar ali məktəb işçisi" fəxri adı təsis edilmişdi. Bütün bu tədbirlər tezliklə ali məktəb həyatında mənəvi-psixoloji iqlimi kökündən dəyişirdi, ali təhsil sistemində əsaslı keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb oldu. Həmin illərdə ali təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində də böyük işlər görüldü - yeni tədris korpusları, yataqxanalar tikildi, Bakı Dövlət Universiteti üçün şəhərciyin tikilməsi haqqında, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyası üçün Gəncədə xüsusi şəhərciyin salınması barədə ayrıca qərarlar qəbul olundu. Lakin Heydər Əliyevin sonralar Moskvaya yüksək vəzifəyə irəli çəkilməsi hər iki layihəni tam başa çatdırmağa imkan vermədi.

1970-80-ci illərdə Azərbaycanda ali təhsil müəssisələrinin sayı 1969-cu ilə müqayisədə 12-dən 17-yə, təhsil alanların sayı isə 70 mindən 100 minə yüksəlmişdi. Bu illərdə fəaliyyət göstərən 78 orta ixtisas məktəbində hər il 80 minə yaxın şagird təhsil almışdı. Həmin illərdə ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası əsaslı şəkildə möhkəmləndirilmiş, 60-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəb, bunlarda 105 fakültə, 450 kafedra mövcud idisə və 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparılırdısa, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 17 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi ki, bütün bu uğurlar

Heydər Əliyevin ali və orta ixtisas təhsilinin inkişafına, Respublikanın kadr potensialının gücləndirilməsinə vətəndaş qayğısının nəticəsində mümkün olmuşdu.

Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafı yolundakı böyük xidmətlərindən biri də 1970-80-ci illərdə şəxsi təşəbbüsü ilə Azərbaycandan kənar, keçmiş SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox nüfuzlu ali məktəblərində respublikamızın xalq təərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyətinin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən və ən zəruri ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər kimi hazırlanmasına imkan və şərait yaratmasıdır.

1998-ci ilin avqustun 31-də indiki Heydər Əliyev adına Sarayda, həmin illərdə Azərbaycandan kənar ali təhsil almış mütəxəssislərlə Ulu Öndərin görüşü keçirildi. Bu tarixi görüşdəki yadda qalan çıxışında Prezident Heydər Əliyev demişdi: "Bütün bunların hamısı o vaxtlar Azərbaycanın gələcəyi üçün yeni-yeni mütəxəssislər hazırlamaq məqsədi daşmışdır. Bu işə biz 1970-ci ildən başlamışdıq. Mən bu gün çox böyük məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirəm ki, bu şəxsən mənim təşəbbüslə olmuşdur. Mən hələ o vaxtdan ölkəmizin gələcəyi barədə düşünmüşəm, həmin illərdən başlayaraq gələcəyimizi düşünürdüm. Zaman keçdi, artıq biz XX əsrin son illərini yaşayırdıq. İndi isə Sizinlə görüşərək və bu problemlərlə daim şəxsən məşğul olaraq Azərbaycanın XXI əsri haqqında düşünürəm".

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1969-1970-ci dərslər ilində respublikadan kənar 60 nəfər plana qarşı vur-tut 47 nəfər təhsil almağa göndərilmişdisə, Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qayğısı sayəsində 1975-ci ildə bu rəqəm 700 nəfərə yaxın olmuşdur. 1975-ci ildən başlayaraq gənclərin respublikadan kənara təhsil almağa göndərilməsi daha intensiv xarakter almış və 1978-ci ildən respublikadan kənara hər il 800-900 tələbə göndərilməsinə nail olunmuşdu. 1970-ci ildə ölkədən kənar ali təhsil alanların cəmi 40 %-i azərbaycanlı idisə, Heydər Əliyevin apardığı müdrik və uzaqgörən siyasət nəticəsində 1976-cı ildə bu rəqəm 85 %-ə, 1980-ci illərin əvvəlində isə 97,6 %-ə yüksəlmişdi.

Heydər Əliyevin 70-80-ci illərdə keçmiş SSRİ-nin aparıcı ali məktəblərində milli kadr hazırlığı sahəsində apardığı siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də ali təhsilli hərbi milli kadrların yetişdirilməsi yolundakı tarixi xidmətləridir. Onun şəxsi təşəbbüsü ilə 1972-ci ildən etibarən Azərbaycandan hər il 300-400, 1970-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəllərindən isə ildə 800-900 nəfər gənc keçmiş SSRİ-nin böyük təcrübəyə malik ali hərbi məktəblərinə təhsil almağa göndərilirdi.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək ki, hələ 1970-ci ildə bu böyük şəxsiyyətin təşəbbüsü ilə Bakıda Cəmsüd Naxçıvanski adına hərbi məktəb yaradıldı və bununla da Azərbaycanda sistemli hərbi təhsilin əsası qoyuldu.

Lakin Heydər Əliyevin 1982-ci ilin sonunda Moskvaya - SSRİ-nin ali rəhbərliyinə işə keçməsi bu tarixi işlərin də miqyasını daraltdı və 80-ci illərin sonları, 90-cı illərin əvvəllərində isə tamamilə unuduldu.

1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə hakimiyyətə xilaskar qayıdışı Azərbaycanın bütün sahələrində olduğu kimi, təhsil sahəsində də normallaşmaya, sabitliyə imkan verdi, tədris-tərbiyə müəssisələrinin ahəngdar işi bərpa olundu, təhsil sistemimizin müstəqil dövlətçilik prinsipləri əsasında qurulması zərurəti yarandı. Ulu Öndərin siyasi hakimiyyətə qayıdışının ilk illəri ölkədə davam edən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ müharibəsində atəşkəsə nail olunması, siyasi sabilliyin bərpası, ölkənin tarixində əsaslı dönüş nöqtələrindən biri olan Əsrin Müqaviləsinin imzalanması, müxtəlif çoxsaylı hərbi siyasi qruplaşmaların ləğv olunması ilə yaddaşlarda qalmışdır. 1996-97-ci illərdə Heydər Əliyevin müdrik siyasəti və titanik fəaliyyəti nəticəsində ölkədə siyasi sabillik bərpa olundu və iqtisadi inkişafın təməli qoyuldu. Bütün bunlar təhsil sahəsində əsaslı islahatlara başlamaq üçün imkan yaratdı.

Heydər Əliyev 1998-ci ilin martında təhsil sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun islahatların aparılması məqsədilə islahat proqramını hazırlamaq üçün Dövlət Komissiyası haqqında sərəncam imzaladı. Prezidentin tapşırığı ilə bu proqramın hazırlanmasında Dünya Bankının ölkəmizdəki missiyası da iştirak edirdi. Dövlət Komissiyası tərəfindən bir il ərzində hazırlanmış "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" bir neçə dəfə Ulu Öndərin iştirakı ilə geniş müzakirə edildikdən sonra, 1999-cu il iyunun 15-də - Milli Qurtuluş günündə ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq edildi. Proqramda Azərbaycanda təhsil islahatını üç mərhələdə həyata keçirmək nəzərdə tutulmuşdu.

Birinci mərhələ - hazırlıq mərhələsi adlanır və bir il müddətinə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Konstitusiyada müəyyən olunmuş təhsil almaq hüququnu təmin edən, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun yeni təhsil sisteminin normativ-hüquqi, iqtisadi və informasiya bazasını yaratmaq üçün təşkilati işlərin aparılmasını, eləcə də onun infrastrukturunu və kommunikasiya sisteminin müəyyən edilməsini həzərdə tuturdu.

Qısamüddətli perspektivi əhatə edən **ikinci mərhələdə** (2000-2003-cü illər) təhsil sahəsinin sosial-iqtisadi sabilliyini təmin edən təxirəsalınmaz problemlərin həll olunması və genişmiqyaslı islahatın aparılması üçün təşkilati-hüquqi, kadr, maliyyə, maddi-texniki təminatının və yeni idarəetmə modelinin yaradılması nəzərdə tutulurdu.

Üçüncü mərhələ 2003-cü ildən sonrakı dövrü əhatə etməklə proqram üzrə bütün tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu.

"Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı"nın əsas konseptual ideyasını və təməl prinsiplərini Heydər Əliyevin irəli sürdüyü aşağıdakı müddəalar təşkil edirdi:

1. Təhsil sistemində hər bir yeniləşmənin inqilabi yolla deyil, təkamül yolu ilə aparılması;

2. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil sistemində aparılmış islahatların nəticələri ilə yaxından tanış olunması;

3. Heç bir ölkənin təhsil sisteminin olduğu kimi Azərbaycanda qurulmasına cəhdin yolverilməzliyi;

4. Xalqımızın milli-mənəvi xüsusiyyətlərindən, milli mentalitetindən, xüsusən təhsil sahəsində XX əsrdə Azərbaycanda formalaşmış mütərəqqi ənənələrdən səmərəli istifadə olunması;

5. Azərbaycan təhsil sisteminin formalaşmasında milli və ümumbəşəri dəyərlərə üstünlük verilməsi.

Danılmaz faktdır ki, müasir dünyada hər bir ölkənin uğurlu gələcəyi həmin ölkədə təhsilin səviyyəsi ilə ölçülür. Təcrübə göstərir ki, təbii sərvətlərin bolluğu ölkənin inkişafının əsas göstəricisi deyil, başlıcası bu sərvətlərin cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olan insan kapitalına çevrilməsini təmin etməkdir. Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev Azərbaycana rəhbərliyinin ilk illərində belə bir vacib ideya irəli sürdü: "Qara qızıldan, maddi dəyərlərdən əldə edilən kapital ölkədə insan kapitalının inkişafına yönəldilməlidir".

2003-cü ildən başlayaraq ölkə Prezidentinin tapşırığı ilə, təhsil tarixində ilk dəfə olaraq təhsil sisteminin elmi şəkildə əsaslandırılmış proqramlar əsasında idarə olunmasına başlandı. Bir neçə il ərzində bu vacib sektorun ayrı-ayrı sahələrinin real vəziyyəti mütəxəssislər tərəfindən təhlil olundu. Hər bir sahənin inkişafı ilə əlaqədar çoxillik dövlət proqramları hazırlanaraq təsdiq olundu. Ölkə başçısı və hökumət tərəfindən təsdiq olunmuş proqramların həyata keçirilməsi nəticəsində yeni məktəblərin tikintisi və mövcud məktəblərin əsaslı təmiri, məktəblərin müasir avadanlıqlarla təminatı, təhsil infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və buna müvafiq yeni dərslik siyasətinin reallaşdırılması, təhsil alanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni model və mexanizmlərin tətbiqi, əmək bazarının tələblərinə uyğun kadr hazırlığı və təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil müəssisələrinin müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi və təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, istedadlı uşaqların inkişafı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili, de-institutlaşdırma, məktəbəqədər və texniki-peşə təhsilinin yeniləşdirilməsi, xaricdə təhsil və digər sahələrdə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olundu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin diqqəti nəticəsində ölkəmizdə məktəb tikintisi geniş vüsət aldı. Yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblər üçün əlavə korpusların inşası, onların əsaslı təmiri, müasir avadanlıqlarla təminatı, istilik sisteminin bərpası, ümumilikdə infrastrukturun təkmilləşdirilməsi nəticəsində ölkə üzrə bir milyondan çox şagirdin təlim şəraiti yaxşılaşdırıldı.

1998-2016-cı illərdə Azərbaycanda ümumilikdə 3000-dən çox yeni məktəb binasının tikilməsi və 1200 məktəbin əsaslı təmiri, 4000-ə yaxın məktəbin müasir avadanlıqlarla - kimya, fizika laboratoriyaları ilə təmin edilməsi, 4200 məktəbin istilik sisteminin təmir və bərpa olunması təhsil tariximizdə ən əlamətdar hadisələrdəndir.

Məktəb infrastrukturunun yeniləşdirilməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının Birinci Vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESCO və İSESCO-nun Xoşməramlı Səfiri Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2005-2017-ci illərdə 400-dən çox yeni məktəb, uşaq bağçası, uşaq evi, internat məktəb binasının tikilib istifadəyə verilməsi, əsaslı təmir və bərpa olunması, müasir avadanlıqlarla təchiz edilməsi, təhsil tariximizin yadda qalan səhifələrinə də biridir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 19 oktyabr 2006-cı il tarixli "Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almasına dair Dövlət Proqramının hazırlanması haqqında" Sərəncamına uyğun olaraq 2008-2015-ci illəri əhatə edən dövlət proqramı hazırlandı və 2007-ci il 16 aprel ayında təsdiq olundu. Dövlət proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində 2008-2016-cı illərdə 4000-ə yaxın azərbaycanlı gənc dünyanın nüfuzlu universitetlərində Azərbaycan üçün vacib olan ixtisaslar üzrə bakalavr, magistr və doktorantura təhsili aldılar.

Müstəqillik illərində müəllimlərin və məktəblərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Azərbaycanın təhsil tarixində ilk dəfə olaraq 2007-ci ildə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən "Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi" və "Ən yaxşı müəllim" mükafatlarının təsis edilməsi haqqında sərəncam imzalanması müəllim nüfuzunun yüksəldilməsinə ciddi təsir göstərdi, onu daha əzmlə işləməyə ruhlandırdı. Nəticədə 400-dən çox məktəbə və 800-dən çox müəllimə yüksək məbləğdə pul mükafatının verilməsi cəmiyyətdə böyük və əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirildi. Bu müsabiqələr məktəblər və müəllimlər arasında sağlam rəqabət, innovativ fəaliyyətə istiqamətlənmiş yaradıcılıq və təşəbbüskarlıq meyillərini gücləndirməklə nəticə etibarilə təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərdi. Həmin illərdə ölkə prezidentinin təhsilə diqqət və qayğısı nəticəsində elm və təhsilin inkişafındakı xidmətlərinə görə 3000-ə yaxın təhsil işçisi yüksək dövlət tətiplərinə və fəxri adlara layiq görüldülər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın təsdiq edilməsi təhsil tariximizdə ən əhəmiyyətli hadisə olmuşdur. Strategiyada Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun rəqabətqabiliyyətli təhsil sisteminin qurulması istiqamətində strateji hədəflər və tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir.

Birinci strateji istiqamət səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılmasına yönəlmişdir və təhsilin məktəbəqədər, ümumi, ilk peşəixtisas, orta ixtisas və ali olmaqla, bütün pillələri üzrə kurikulumların hazırlanması kimi vacib hədəfi əhatə edir. İkinci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir. Üçüncü strateji istiqamət təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmi

lərinin, dördüncü strateji istiqamət müasir tələblərə uyğun və ömür boyu təhsil təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur. Beşinci strateji istiqamət Azərbaycanda iqtisadi cəhətdən dayanıqlı və dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi modelinin qurulmasıdır.

Təhsil Nazirliyində yaradılmış işçi qrupu tərəfindən Dövlət Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Fəaliyyət Planının layihəsi hazırlanır. Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində son illərdə ayrı-ayrı təhsil pillələri üzrə keyfiyyətin yüksəldiləsi baxımından bir sıra əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Dövlət ümumi təhsil müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılan müəllimlərin əməkhaqqının artırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına əsasən, 2014, 2015, 2016-cı illərdə ilk dəfə olaraq Bakı şəhərinin və respublikanın bir neçə rayonlarının ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlərin bilik və səriştəsinin sınaq qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Qiymətləndirmənin əsas məqsədi müəllimlərin bilik və səriştəsinin səviyyəsinin müəyyənəşdirilməsi, onların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması üçün təlim proqramlarının hazırlanması və təlimlərin təşkili, yüksək nəticə əldə etmiş müəllimlərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması olmuşdur. 2017-ci ilədək diaqnostik qiymətləndirmədən keçən 96 min müəllimin həftəlik dərslər yükü norması 1,5 dəfə, aylıq vəzifə maaşı 2 dəfə artırılmışdır. Aparılan islahat nəticəsində həmin müəllimlərin bir stavka dərslər yükü üçün orta aylıq əmək haqqı 425 manat təşkil etməklə, ölkə üzrə müvafiq göstəriciyə yaxınlaşmışdır.

Son 6 il ərzində beynəlxalq fənn olimpiadalarında qazanılan medalların sayı artaraq 111-ə çatmışdır.

2016-cı ildə 6 milyondan çox dərslük çap olunub şagirdlərə pulsuz paylanmışdır.

2016-cı ildə təmayüllü məktəblərin sayı hiss olunacaq dərəcədə artırılaraq 124-ə, şagirdlərin sayı 7268 nəfərə çatdırılmışdır.

Həmin ildə ölkəmizdə məktəbə hazırlığın əhatəlilik faizi 2015-ci ildəki 24%-dən, 55%-ə yüksəlmişdir.

Ümumtəhsil məktəblərinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin olunması nəticəsində son illərdə irəliləyən doğru ciddi addımlar atılmış, şagird-kompyuter nisbəti 1:16-ya çatdırılmış, məktəblərin 50%-dən çoxu internet bağlantısı ilə təmin edilmişdir.

2014-cü ildə "Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Koreya Respublikası Hökuməti arasında Peşə Tədris Mərkəzinin yaradılması" haqqında imzalanmış layihənin reallaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilməkdədir.

İlk peşə-ixtisas təhsili sahəsində peşə hazırlığının səmərəliliyini artırmaq və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlığını təmin etmək məqsədi ilə Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmışdır.

Ölkə Prezidentinin Sərəncamlarına əsasən ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin optimallaşdırılması, kadr hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, mövcud maddi-texniki bazadan və elmi-pedaqoji potensialdan səmərəli istifadə olunması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramına uyğun olaraq yeni istehsalat və xidmət sahələrinin ixtisaslı kadrlara ehtiyacını təmin etmək məqsədilə Mingəçevir Politeknik İnstitutunun bazasında ali təhsilin bütün səviyyələri üzrə kadr hazırlığını həyata keçirən Mingəçevir Dövlət Universiteti, ölkəmizdə tibb təhsilinin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə rəqabət mühitinin formalaşdırılması məqsədi ilə İ.M. Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetinin Bakı filialı, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdində tədris ingilis dilində aparılan Fransa Azərbaycan Universiteti yaradılmışdır.

2015-ci ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə Thomson Reuters şirkəti arasında əməkdaşlıq Sazişi imzalanmışdır. Sazişə əsasən ölkəmizin ali məktəbləri "Thomson Reuters Web of Science" platformasına, eləcə də şirkətin əsas məhsulu olan "Thomson Reuters InCites" məlumat bazasına çıxış əldə edəcək, effektiv və innovativ tətbiqi tədqiqatların aparılması stimullaşdırılacaq və tətbiqinə dəstək göstəriləcəkdir. Eyni zamanda, bu əməkdaşlıq Azərbaycanın ali məktəblərinin dünya reyting cədvəllərinə daxil olmasına zəmin yaradacaqdır.

2014-cü ildən Ali təhsil sistemində yeni mühitin yaranmasına xidmət edən SABAŞ layihəsi 2015 və 2016-cı illərdə fəaliyyətini uğurla davam etdirmiş, hazırda bu layihə ölkəmizin 11 ali məktəbində 6 istiqamət üzrə 2300-dən çox tələbəni əhatə edir. Həmin qruplarda xüsusi proqram və müasir tədris texnologiyaları tətbiq edilmiş, xarici dil intensiv tədris olunmuş, peşəkar müəllimlər cəlb edilmiş, onlar üçün təlimlər təşkil edilmişdir. Bu qruplarda Azərbaycanın inkişafına töhfə verəcək, savadlı, bacarıqlı, hazırlıqlı, rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin yetişdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

2014-cü ilin martında Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında xüsusi sərəncam imzalamış və 70 illik yubiley tədbirində şəxsən iştirak etmiş, Azərbaycan elminin gələcək inkişaf perspektivləri ilə bağlı dərin məzmunlu məruzəsi ilə ölkəmizdə elmin inkişafına öz dəyərli tövhəsini vermişdir.

2016-cı ildə 5000-dən çox xarici ölkə vətəndaşı bizim universitetlərdə təhsillərini davam etdirmişdir.

2016-cı ildə dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan vəsait xeyli artırılaraq 1,8 milyard manata çatdırılmışdır.

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə dövlət strategiyası sənədində nəzərdə tutulan problemlərin həlli istiqamətində atılan uğurlu addımlar onu deməyə əsas verir ki, yaxın illərdə ölkədə səriştəli təhsil verənlərə, ən yeni texnologiyalara əsaslanan

infrastruktura malik, keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri arasında qabaqcıl mövqə tutan təhsil sistemi yaradılacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev: "Təhsil millətin gələcəyidir" // Tərtib edənlər: Misir Mərdanov, Əsgər Quliyev. Bakı, Təhsil, 2002, 580 s.
2. Misir Mərdanov. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı, Çarşıoğlu, 2009, 528 s.
3. Misir Mərdano. Azərbaycan təhsil tarixi. Bakı, Təhsil, I cild, 2011, 296 s.; II cild, 2011, 704 s.; III cild, 2011, 672 s.; IV cild, 2012, 912 s.
4. Misir Mərdanov. Ümumi təhsil sistemində əsas hədəflər və vəzifələr // "Kurikulum" elmi-metodik jurnalı, №2, 2012, s. 5-15.
5. Misir Mərdanov. Davamlı inkişaf və təhsil. Bakı, Çarşıoğlu, 2007, 99 s.
6. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2013, 2014, 2015, 2016-cı il hesabatları.

İRADƏ HÜSEYNOVA

Bakı Dövlət Universiteti Qafqaz xalqları tarixi kafedrasının müdiri,
tarix elmləri doktoru, professor, YAP Siyasi Şurasının üzvü

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA DEMOKRATİK DÖVLƏT QURUCULUĞU

Liderlik institutu hər zaman siyasətşünas və filosofların əsas müzakirə mövzularından olmuş, bu fenomeni dərinlən öyrənməyə çalışmış böyük mütəfəkkirlər bir-birindən maraqlı, dəyərli nəzəriyyələr yaratmışlar. Geniş fikir müxtəlifliyinə rəğmən, ümumi qənaət bundan ibarətdir ki, iqtisadi potensialından asılı olmayaraq, hər bir dövlətin hərtərəfli inkişafı milli lider amili ilə bilavasitə bağlıdır. Liderlik anlayışının başlıca tərkib hissəsini şəraiti dəqiq qiymətləndirmək, qarşıda duran vəzifələrin həlli yollarını düzgün müəyyənləşdirmək, hansısa qərarın yerinə yetirilməsi naminə insanların zəkasına və enerjisinə pozitiv təsir göstərmək, onları konkret ideya, fikir və məqsəd ətrafında səfərbər etmək, idarə olunanların liderin qəbul etdiyi qərarları, verdiyi göstərişləri öyrənməsinə və fəal müdafiə etməsinə nail olmaq kimi mühüm keyfiyyətlər təşkil edir. Liderlik bir tərəfdən liderin cəlb edici ideyalar irəli sürməsinə, insanlara fəal və ciddi təsir göstərməklə onları idarə etməsinə, digər tərəfdənsə liderə inanmağı, ona tabe olmağı, insanların onun ardınca getməyə hazır olmasını, qəbul etdiyi qərarlarda bilavasitə iştirakını əks etdirir.

Hər bir xalqın milli azadlığa və dövlət müstəqilliyinə qovuşması üçün üç mühüm şərt tarixi şans, milli iradə və liderə malik olmasıdır. Liderlik funksiyasını öz şəxsi nüfuzu, yüksək təşkilatçılığı, fəallığı, təşəbbüsçüluğu, yaradıcılığı və enerjisi ilə fərqlənən, xüsusi idarəçilik və xarizmatik keyfiyyətlərinə malik olan, xalqın böyük hörmət və sevgisini qazanan dahi insanlar yerinə yetirirlər. Bu statusa yiyələnmiş şəxslərin fəaliyyətinin universallığı onunla şərtlənir ki, insan qruplarının, təşkilatların və hərəkatların birgə fəaliyyətinin bütün növləri liderə ehtiyac duyur. Siyasi lider isə sadəcə, siyasi proseslərə rəhbərlik edən, cəmiyyətin idarə olunması funksiyalarını həyata keçirən, siyasi təşkilatları və hərəkatları öz ardınca aparən şəxs deyil. O, hər şeydən əvvəl, hadisələrin gedişini dəyişdirməyə, siyasi prosesləri istiqamətləndirməyə qadir olan şəxsiyyətdir. Görkəmli şəxsiyyətlər özləri situasiya yaradır və onu lazımı istiqamətə yönəltməklə qarşıya qoyduqları məqsədləri reallaşdırmağa nail olurlar. Bacarıqsızlar isə bu situasiyaların əsirinə çevrilir, hadisələrin axarına düşüb üzürlər.

Tarixən hər bir xalqın tarixi müəyyən mənada ona rəhbərlik etmiş böyük siyasi liderlərin, parlaq şəxsiyyətlərin çoxşaxəli fəaliyyətində təsəccümünü tapmışdır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir şəxsiyyət, dünyanın görkəmli

dövlət xadimlərindən biri, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında yalnız insanlarımızın istiqlal duyğularında qılgıncım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini məhz ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli bir reallığa qovuşdurmuş, qurub yaratdığı bu dövlətin sarsılmazlığını, demokratik yüksəlişini, Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədiyini, daimiliyini, dönməzliyini təmin etmişdir.

Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş bu nadir tarixi şəxsiyyətin, fenomenal siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər intibah, milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü kimi qəbul edilir. Heydər Əliyevin siyasi və dövlət fəaliyyətinin ən böyük nəticəsi quruculuğuna bilavasitə rəhbərlik etdiyi və xalqımıza bəxş etdiyi mükəmməl milli dövlət, müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır.

Böyük strateq Heydər Əliyev hələ hakimiyyətinin birinci mərhələsində milli təfəkkürümüzü repressiya xofundan, təzyiq və təhdidlərdən xilas etmiş, milli şüurun yüksəlişinə xidmət edən ardıcıl tədbirlər həyata keçirmişdir. Müdrik rəhbərin ölkəmizə birinci rəhbərliyi dövrünə qədər daha çox sovet tarixşünaslığının təmsilçiləri kimi yeni quruluşun ideologiyasının formalaşdırılması və bu ideologiyanın kütlələrə təlqini işlə məşğul olan Azərbaycan tarixçiləri keçmişimizin araşdırılmasına başlayaraq xalqımızın şanlı tarixinin qələmə alınması istiqamətində ilk addımlarını atmağa başladılar. Yaranmış əlverişli imkanlardan istifadə edərək, Atabəylər dövlətinin tarixini yazan akademik Ziya Bünyadov 70-ci illərin ortalarında dövlət mükafatına layiq görüldü. Azərbaycanın ədəbi dil normalarını kitablar halında sabitləşdirən dilçi alimlərimiz dövlət mükafatları ilə təltif edildilər. Bakı bütün dünyada Türkologiya elminin mərkəzinə çevrildi, millətin siyasi baxımdan təşkilatlanmasının, özgürlüyünə nail olmasının din və dil faktorlarından asılılığını nəzərə alan Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk mərhələsində dil amilini ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri kimi gündəmə gətirdi.

Ümummilli liderin Azərbaycanda rəhbərliyə gəlişi, eyni zamanda cəmiyyətdə hüquqi münasibətlər sisteminin xarakterində pozitiv dəyişikliklərə səbəb olmuş, cəmiyyətdə hüquqi təfəkkürün, hüquqi düşüncə tərzinin, hüquqi mədəniyyətin, ümumilikdə, hüquq elminin inkişafının keyfiyyətə yeni mərhələsi başlanmışdır. Həmin illərdə respublika rəhbərliyi səviyyəsində keçirilən müxtəlif tədbirlər də məhz bu məqsədlərin real həyatda tətbiqi məqsədini daşımışdır. Azərbaycan KP MK-nın 1970-ci il dekabrın 4-də qəbul etdiyi "Zəhmətkeşlərin hüquqi tərbiyəsini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərarı da məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü, ideya müəllifliyi və söyləri ilə hazırlanaraq qəbul olunmuşdur. Bu qərarla orta və ali ixtisas məktəblərində hüququn əsaslarının tədrisi və öyrənilməsi işini yaxşılaşdırmaq, tədris müəssisələri vasitəsilə hüquqi biliklərin təbliğini gücləndirmək, qanunvericiliyin ən aktual məsələlərinin gənc nəsə öyrədilməsinə və izah olunmasına, hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsinə və dövlət mülkiyyətinin

qorunmasına yönəldilən kütləvi-siyasi tədbirlərin keçirilməsi sahəsində tədbirlər planı işləyib hazırlamaq tələbi irəli sürülürdü. Məzmunundan da görüldüyü kimi, ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə qəbul olunmuş bu qərar o dövrün sosial eybəcərliklərinə, acı ictimai-mənəvi gerçəkliklərinə, o zamankı partiya sovet təsərrüfatı elitasının volyuntarizminə özbaşınalığına, hüquqi nihilizm və inzibati amirlik sisteminin digər tipik təzahür formalarına qarşı kəskin etiraz və ağıllı müqavimət demək idi. O zaman bu qərarın SSRİ miqyasında böyük əksədası olmuş, onun müddəalarının həyata keçirilməsi məqsədilə kompleks tədbirlər hazırlanaraq həyata keçirilmişdi.

Ötən əsrin 70-80-ci illərindən respublikamızda milli müstəqilliyə etibarlı zəmin formalaşdırılan sosial-iqtisadi, hüquqi və mənəvi intellektual mühit formalaşdırılan ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın məhz bu möhkəm bünövrə üzərində azadlıq, istiqlalçılıq və müstəqillik ideallarına qovuşmasını təmin etmişdir. Bu günün zirvəsindən baxdıqda, o illərdə Heydər Əliyevin xalqın hüquqlarını qoruyan, haqqı nahaqqa verməyən, milliləşdirmə siyasəti aparmaqla həm də ziyalı elitasını sərt təqiblərdən qoruyan fenomenal lider keyfiyyətləri daha qabarıq sezilir. Azərbaycan xalqı dahi liderinin rəhbərliyi altında yüksək iradə sərgiləməklə, milli yaddaşını, mənəvi, əxlaqi dəyərlərini, tarixi dövlətçilik ənənələrini qorumaq əzmini toparlaya bilmiş, dövlət müstəqilliyi üçün zəruri potensial formalaşdırmışdır. Keçmiş imperiya daxilində hansı qlobal proseslərin getdiyini daha dərinləndirən müşahidə etmək imkanına malik olan Heydər Əliyev Azərbaycanın nə vaxtsa müstəqillik əldə edəcəyini öncədən görmüş, bu prosesi sürətləndirən mühüm addımlar atmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevi rəhbər kimi başqalarından fərqləndirən mühüm bir keyfiyyət ondan ibarətdir ki, onun dövlətçilik və siyasi fəaliyyəti bir-birinə zidd olan iki müxtəlif ictimai-siyasi sistemin qovuşduğundan keçmiş və bunların imkanlarından bacarıqla istifadə edib hər bir dövrün ictimai-siyasi tələblərinə uyğun olaraq özünün bütün varlığını Azərbaycan Respublikasının yüksəlişinə, xalqın mənəvi-mədəni inkişafına həsr etmiş və ölkəmizin hərtərəfli tərəqqisini təmin etmişdir. Ümummilli lider 1982-ci ildən sonra SSRİ-ni idarə edən aparıcı simalardan biri kimi Kremldə çalışdığı dövrlərdə də Azərbaycanın gələcək müstəqilliyinə xidmət edən bir sıra addımlar atmış, respublikamıza qarşı ayrı-seçkilik siyasətinə qarşı çıxmış, ermənilərin məkrli torpaq ilhaqı siyasətinə qarşı barışmaz mövqeyinə görə 1987-ci ildə SSRİ KP MK Siyasi Bürosunun üzvlüyündən uzaqlaşdırılan ulu öndər Heydər Əliyev sonrakı mərhələdə də Azərbaycanla bağlı siyasi proseslərə biganə qalmamış, 90-cı illərin əvvəlində Naxçıvana qayıdaraq zamanın diktəsi ilə siyasi proseslərdə fəal iştirak etmiş, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə real zəmin formalaşdırmışdır. 1991-ci ilin 18 oktyabrında qüdrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin də imza atdığı "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası haqqında Konstitusiyası aktı" ilə ölkəmizin istiqlalçılıq bütünü dünyaya bəyan edilmişdir. 1991-ci ilin oktyabrından

1993-cü ilin iyununaqədək ölkədə cərəyan edən mürəkkəb və ziddiyyətli proseslər, eyni zamanda ölkənin müstəqilliyi üçün real təhdidlərin meydana çıxması, vətəndaş qarşıdurması meyillərinin güclənməsi, hüquqi nihilizmin, kaos və anarxiya mühitinin dərinləşməsi göstərdi ki, ölkəni yaranmış acınacaqlı vəziyyətdən yalnız Heydər Əliyev kimi müdrik və uzaqgörən şəxsiyyət xilas edə bilər.

Ümummilli lider 1993-cü ildə xalqın təkidli çağırışına cavab verərək hakimiyyət sükənina keçmiş, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi, qanunçuluğu bərpa etmiş, eyni zamanda insan hüquq və azadlıqlarının təminatına xidmət edən hüquqi islahatların müəllifi olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyinin, prinsipliliyinin və siyasi iradə nümayişinin məntiqi nəticəsi olaraq 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin əfsanədən reallığa çevrilməsi ölkənin bütün strateji əhəmiyyətli sahələrinin inkişafına təkan verməklə, Azərbaycanda hüquqi islahatların yeni mərhələdə aparılmasına da geniş imkanlar açmışdır. Böyük stratejin rəhbərliyi altında hazırlanaraq 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxarmışdır. Konstitusiyada hakimiyyət bölgüsü prinsipləri dəqiq əksini tapmış, zamanın tələbi ilə səsleşən məhkəmə-hüquq islahatlarının həyata keçirilməsinə fundamental hüquqi zəmin yaradılmışdır. Konstitusiyada əksini tapmış müddəaların üçdə ikisinin sırf insan hüquqları ilə bağlı olması da ulu öndərimizin insan hüquqlarına necə böyük həssaslıqla yanaşmasının bariz təcəssümüdür. Azərbaycanın demokratik dövlət olmasını şərtləndirən əsas meyarlardan biri də xalqın hakimiyyətin əsas mənbəyini təşkil etməsi və idarəçilik mandatının yalnız xalqa malik olmasıdır. Öz fəaliyyətində hüquq rəhbər tutmayan, əsas insan hüquq və azadlıqlarını təmin etməyən, qanunun aliliyinə söykənməyən, ictimai həyatın bütün sahələrini qanunlar əsasında idarə etməyən sistem hüquqi ola bilməz. Bu mənada, Azərbaycanda hakimiyyətin əsas mənbəyi kimi xalqı və əsas məqsədi kimi onun maraqlarının təmin edilməsini qəbul etməsi, eyni zamanda hüquqi dövlətin mövcudluğunu şərtləndirir. Respublikamızda dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Bu maddə Azərbaycan Konstitusiyasının liberalliyini və demokratikliyini bir daha sübuta yetirməklə yanaşı, həm də son 14 ildə ölkədə milli qanunvericiliyin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına yaxşı imkanlar açmışdır. Əsas Qanunumuzda əksini tapmış insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Əfv Komissiyasının yaradılması və əfvetmə institutunun bərpası da ulu öndər Heydər Əliyevin necə böyük qəlb və mənaəviyyət sahibi olduğunu, şəxsiyyətə böyüklüyünü təsdiqləyir. Bu humanizmin nəticəsidir ki, respublikamızda əfv fərmanlarının imzalanması, məhkumların bağışlanması müsbət ənənəyə çevrilmişdir. Heydər Əliyevin 1993-cü ildən tətbiqinə moratorium qoyduğu ölüm hökmü 1998-ci il fevralın 10-da tamamilə ləğv edilmiş, Azərbaycan bütövlükdə Şərqdə bu qətiyyətli və tarixi qərarı verən ilk ölkə olmuşdur. Müqayisə üçün bildirək ki, o vaxt hətta Avropa Şurasının üzvü olan bir sıra dövlətlər analoji addımı hələ atmamışdılar. Yüksək humanizmin və insanpərvərlik örnəyinin bariz ifadəsinə çevrilən bu addım Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu yüksəltmiş, 2001-ci ilin 25 yanvarında müstəqil respublikamız Avropa Şurası kimi mütəbər beynəlxalq təşkilata tamhüquqlu üzv qəbul edilmişdir. Təşkilatla səmərəli əməkdaşlıq Azərbaycanın milli qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına, mütərəqqi məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılmasına ciddi təkan vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevi böyük şəxsiyyət və insan kimi xarakterizə edən mühüm keyfiyyətlərdən biri də onun yeritdiyi siyasətin yüksək humanizm və insanpərvərlik prinsiplərinə əsaslanması olmuşdur. 1995-2003 - cü illər ərzində Heydər Əliyev tərəfindən 32 əfv fərmanı imzalanmış, bu fərmanlar 3091 məhkumə şamil edilmişdir. Ulu öndərin qanunvericilik təşəbbüsü əsasında Milli Məclis 1996-2003 - ci illərdə 8 amnistiya haqqında qanun imzalamış, 31 mündə artıq məhkum azadlığa buraxılmış və yaxud cəzasının çəkilməmiş hissəsi yarıyadaq azaldılmışdır. Bu addımlar ciddi tərbiyəvi əhəmiyyət daşımaqla, cəmiyyətdə pak mənaəvi dəyərlər, humanizm hissi aşılaraq, ölkədə cinayətkarlığın dinamikasının azalmasını təmin etmişdir. 1998-ci ilin 22 fevralında ümummilli lider Heydər Əliyev "insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" fərman imzalamış, insan hüquqları sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin istiqaməti və konsepsiyası səhih şəkildə müəyyən edilmişdir. insan hüquqları sahəsində proqram rolunu bu sənədlə insan hüquqları məsələsi ümumdövlət səviyyəsinə qaldırılmışdır.

1998-ci il 18 iyun tarixdə isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı" təsdiq olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının insan hüquqlarının qorunması sahəsində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərdən biri də BMT və Azərbaycan hökuməti arasında 1998-ci ilin avqustunda imzalanmış "İnsan hüquqları və demokratiyanın dəstəklənməsi sahəsində birgə layihə haqqında" memorandum olmuşdur. Bu memorandum əsasən, BMT insan hüquqlarını dəstəkləmək və müdafiə etmək sahəsində ümumi biliklərin və potensialın Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması, prosedur və hesabatlar sisteminin təkmilləşdirilməsi, mülki cəmiyyətin inkişafı və digər məsələlər sahəsində Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə birgə tədbirlər həyata keçirmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkədə demokratiyanın inkişafı baxımından ən böyük xidmətlərindən biri də məhkəmə orqanlarının müstəqilliyinin təmin edilməsi, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsidir. Böyük öndərin 1998-ci il 1 dekabr tarixdə imzaladığı "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi və məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsi barədə fərmanı respublikamızda yeni məhkəmə sisteminin formalaşmasına mühüm töhfə olmuşdur. Qanun ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prinsiplərinin müasirləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Məhkəmə fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını və ədalət mühakiməsinin daha səmərəli təşkili qaydalarını özündə ehtiva edən qanunda hakim vəzifəsinə seçkilərlə bağlı bir sıra zəruri tələblər də əksini tapmışdır. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanununun qəbulu məhkəmə orqanlarının sovet dövründən miras qalmış köhnə funksiyalardan azad olmasına, onların fəaliyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasına, bir sözlə, ədalət məhkəmələrinin cəmiyyətdəki nüfuzunun möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

28 dekabr 2001-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun qəbulu da respublikamızda insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatına xidmət etmişdir. 2 iyul 2002-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının ilk Ombudsmanı seçilmiş, 28 oktyabr 2002-ci il tarixdən insan hüquqları və azadlıqlarının bərpası istiqamətində fəaliyyətə başlamışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev demokratik dövlət quruculuğuna xidmət edən mütərəqqi hüquqi-siyasi, hüquqi islahatları davam etdirməklə yanaşı, həm də milli maraqlara xidmət edən çevik xarici siyasət xətti yürütmüş, ölkənin milli maraq və mənafelərini daim uca tutmuşdur. Son 15 ildə Azərbaycanda milli mənafelərə əsaslanmaqla həyata keçirilmiş xarici siyasət kursunun prioritet istiqaməti müstəqil və güclü dövlət modelinin praktik surətdə reallaşdırılmasına yönəlmiş, respublikamız beynəlxalq normalara istinad edərək sivil dünyanın hüquqi-siyasi atmosferini müəyyənləşdirən aparıcı dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərini yüksək dinamizmlə inkişaf etdirmək xəttinə üstünlük vermişdir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin möhkəm təməllər üzərində əsasını qoyduğu balanslaşdırılmış xarici siyasət uzaq hədəflərə hesablanmış strateji fəaliyyət konsepsiyası olmaqla, müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq arenada nüfuz və mövqelərinin güclənməsinə, ümummilli problemlərinin həllinə yönəlmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş balanslaşdırılmış xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan sivil dünyanın siyasi xəritəsində geostrateji mövqeyini möhkəmləndirmiş, global məkanda cərəyan edən proseslərin istiqamətverici subyektinə çevrilməyə nail olmuşdur. Yeni dünya düzənində aparıcı güc mərkəzləri arasında gedən mübarizənin mahiyyətinə uyğun xarici siyasət yeridən müstəqil Azərbaycan Cənubi Qafqazın lokomotiv dövlətinə çevrilmiş, ölkəmizin

regionda gerçəkləşdirilən bütün transmilli layihələrdə iştirakı təmin olunmuşdur. Böyük öndərin rəhbərliyi altında Azərbaycanın xarici siyasəti, dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələri ümummilli mənafelərə, habelə siyasi perspektivlərə əsaslanan xətə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyevin xarici siyasət məsələlərinə müstəsna əhəmiyyət verməsi, beynəlxalq miqyasda rezonans doğuran qətiyyətli addımlar atması, milli məqsədlər naminə ən nüfuzlu tribunallardan böyük diplomatik məharətlə istifadə etməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin bugünü və gələcəyi baxımından son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Məhz bütün bunların nəticəsidir ki, Azərbaycan cəmiyyəti Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu unikal liderlik institutunu və dövlətçilik sistemini ölkənin beynəlxalq təhlükəsizliyinin, iqtisadi maraqlarının, siyasi sistemin sabitliyinin təmin edilməsinə yönələn fəlsəfi dünyagörüşü kimi qəbul edir. Qlobal miqyasda aparıcı dövlətlər, o cümlədən, Qərbin demokratik dairələri Azərbaycanın perspektivini bu kursdan kənar təsəvvür etmirlər. Heydər Əliyevin xarici siyasət doktrinası bu fəlsəfi dünyagörüşün mahiyyəti barədə real təsəvvürlərin ortaya çıxmasını şərtləndirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın demokratik tərəqqisi üçün zəruri inkişaf kursunu irəli sürərək bu kursun alternativsizliyini real addımlar, əməli nəticələrlə sübuta yetirməklə bərabər, banisi olduğu dövlətçilik irsinin əbədiliyini təmin edəcək qüdrətli varis və lider yetişdirmişdir. Ulu öndərin müəyyən etdiyi strategiyayı uğurla həyata keçirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərlik fəaliyyətini diqqətlə nəzərdən keçirdikdə, onun xalqına, dövlətinə necə bağlı lider olduğu bir daha aydın görünür. Reallığı düzgün qiymətləndirmək bacarığı, pragmatikliyi, işgüzarlığı, sadəliyi, səmimiyyəti, təvazökarlığı, alicənablığı, insanlara təmənnəsiz münasibəti, xalqına, millətinə, Vətəninə sevgisi, nəciyyəti, ziyalılığı, qətiyyətliliyi, məqsədə doğru inamla irəliləməsi cənab İlham Əliyevə xalqın rəğbət hissini daha da artıran ən mühüm mənəvi keyfiyyətlərdir. Moskva Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu kimi bütün dünyada məşhur ali təhsil müəssisəsində diplomatiya elminin incəliklərinə dərinləndirilmiş, bu sahədəki nəzəri biliklərini Heydər Əliyevin siyasət və idarəçilik məktəbində qazandıqı təcrübəni əvəzlərlə ümumiləşdirərək təcrübəli, peşəkar dövlət adamı kimi formalaşmış cənab İlham Əliyevin yüksək intellekti, istedadı, şəxsiyyəti, dövlətçilik məharəti ümumi vəhdət təşkil edir. İntellektlə istedadın, ənənə ilə novatorluğun, keçmişlə gələcəyin üzvi vəhdətinə, yaradıcı sintezinə nail olmaq qabiliyyəti, Azərbaycanın dünəni, bugünü və sabahına sonsuz, sarsılmaz sədaqət bunlar İlham Əliyev şəxsiyyətini hər kəsə sevdiren cəhətlərdir. Mövcud reallıqlar Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixində İlham Əliyev faktorunun prioritet, həlledici mahiyyətini bir daha ortaya qoyur. Bu səbəbdən də, İlham Əliyevin pozitiv siyasi obrazının mahiyyətini ictimai rəyin adekvat münasibətində axtarmaq lazımdır. Liderlik xüsusiyyətlərinin əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmək, geniş siyasi spektrin inamını qazanmaq və elektoral dəstəyə malik olmaq kimi politoloji bir mənanı ehtiva etdiyini nəzərə alsaq, bu termini bütün kateqoriyalar üzrə İlham Əliyevə şamil etmək

olar. Cənab İlham Əliyev həm də müasir dünyanın qloballaşma və yeni geosiyasi reallıqlardan irəli gələn siyasi mənzərəsinin əsas cizgilərinə cavab verən siyasi liderdir.

Prezident İlham Əliyevin ictimai rəydəki statusunun möhkəmlənməsinə təsir göstərən ən başlıca məqamlardan biri də dövlət rəhbərimizin kifayət qədər təkmil siyasi təlimə ulu öndər Heydər Əliyevin milli dövlətçilik fəlsəfəsinə istinad etməsidir. Bu amilin Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixi taleyindəki böyük rolu barədə geniş söhbət açmağa lüzum yoxdur. Həmin təlim Azərbaycanın müstəqilliyinə, dövlət müstəqilliyimizin əbədi, dönməz xarakter daşmasına təminat verir. Eyni zamanda, bu təlim dövlətin idarə edilməsi missiyasını üzərinə götürmüş şəxsdən daha məsuliyyətli və qətiyyətli olmağı tələb edir.

Azərbaycan Prezidenti xarizmatik liderdir və onun mütərəqqi siyasi keyfiyyətləri vizual görüşündə tam nəzərə çarpır. Cənab İlham Əliyevin kütlələrlə ən qısa ünsiyyəti belə onun əksər siyasi keyfiyyətlərini parlaqlığı ilə əks etdirir. Danışq tempı, nitqindəki rəvanlıq, məntiqi ardıcılıq, soyuqqanlı reaksiya, təmkin, psixoloji sabitlik Azərbaycan Prezidentinin siyasi portretinin aydın cizgiləridir. Cənab İlham Əliyev dövlət adamı olaraq nəzəriyyəçidən daha çox praktikdir. Dövlət başçısı öz nitqlərini hər hansı nəzəriyyələr üzərində yox, artıq realıqda öz təsdiqini tapmış müddəalar üzərində qurur. Auditoriyanın xarakterindən asılı olmayaraq Azərbaycan Prezidenti insanlarla bütün ünsiyyət anlarında müstəqil dövlətimizin qarşısında dayanan yeni planlar, perspektivlər haqqında fikir və düşüncələrini aydın şəkildə çatdırır. Dövlət rəhbərinin hər bir nitqi onun cəmiyyət həyatının bütün əhəmiyyətli sahələri üzrə yüksək bilik səviyyəsinə malik olduğunu göstərir. Cənab İlham Əliyev bu biliyi heç də sırf nəzəri materiallar əsasında toplamamış, bu biliyi ona həyat təcrübəsi qazandırmışdır. Bütün məsələlərə ölçülüb-biçilmiş yanaşma tərzini Azərbaycan Prezidentinin çıxışlarını nəzəri və təcrübə hazırlıq üzərində köklədiyini göstərir.

Dövlət başçısı İlham Əliyev bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin qarantı missiyasını daşıyır və bu göstərici Azərbaycanın qısa müddət ərzində iqtisadi inkişaf sürətinə görə bütün dünyada liderə çevrilməsi faktıdır. Akademik Ramiz Mehdiyev "Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri" əsərində Prezident İlham Əliyevin liderlik keyfiyyətlərini daha dolğun və obyektiv təsvirini yaratmışdır: "Faktlardan qaçmaq olmaz və onlar sübut edir ki, İlham Əliyev yeni dövrün siyasətçisidir və özünün də dəfələrlə vurğuladığı kimi, hər bir azərbaycanlının Prezidenti olmaq, tarixin hələ tezliklə başa çatmayacaq mürəkkəb dövründə ölkəyə rəhbərlik etmək üçün bütün zəruri liderlik keyfiyyətlərinə malikdir. İlham Əliyevin dövlət və onun inkişafı barədə baxışları məlumdur. Onun başlıca arzu və istəkləri Azərbaycan dövlətini modernləşdirmək və ölkəni dünyamiqyaslı mühüm qərarlar qəbul edən say seçmə ölkələr birliyinə daxil etməkdir. O, fəaliyyətində ardıcıl və pragmatik, rəşadət və səmimidir. Onu fərqləndirən cəhət budur ki, o, fəaliyyət dairəsi məhdud olan məmur deyil, geniş baxışlara malik siyasətçidir.

Azərbaycana məhz belə siyasətçi amerikalıların işgüzarlığını, britaniyalıların ehtiyatlılığını, almanların dəqiqliyini, habelə məsuliyyətliliyini, azərbaycanlıların açıqlığı, səmimiyyəti və tolerantlığını özündə birləşdirən siyasətçi lazımdır".

Son 15 ildə ölkəmizdə həyata keçirilən effektiv iqtisadi islahatlar kursunu uğurla davam etdirərək dövrün tələblərinə uyğun yeni çarələrlə zənginləşdirən dövlət başçısı cənab İlham Əliyev hələ son prezident seçkiləri ərəfəsində verdiyi bütün vədləri böyük səylə, ardıcıl və sistemli surətdə yerinə yetirmişdir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi yüksəlişi bu gün, ilk növbədə, insanların gündəlik həyatında özünü qabarıq büruzə verir. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin yürütdüyü siyasətin məqsədyönlülüüyü, ardıcılığı, obyektiv gerçəkliyə adekvatlığı, bu siyasətin ölkənin milli mənafeələrini əks etdirməsi respublikanın hər bir vətəndaşında gələcəyə böyük inam və əminlik yaradır. Cənab İlham Əliyev qısa dövr ərzində imzaladığı məqsədyönlü fərman və sərəncamlarla, qəbul etdiyi pragmatik qərarlarla, habelə obyektiv reallıqdan irəli gələn addımları ilə ölkəmizin dinamik yüksəlişini təmin etmiş, dövrün tələbi kimi qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmiş, həyata keçirdiyi islahatlarla inkişaf mexanizminin daha da çevikliyinə, işləkliyinə nail olmuşdur.

"Mən bütün Azərbaycan xalqının, hər bir Azərbaycan vətəndaşının Prezidentiyəm. Mənim borcumdur ki, imkan daxilində hər bir vətəndaş inkişafa, yaxşılığa doğru irəliləyişi görsün və onu hiss eləsin" (www.president.gov.az) deyən cənab İlham Əliyevin Ulu öndərin dövlətçilik irsinə necə sadıq olduğunu bir daha nümayiş etdirir. Son 5 ilin yekunlarının təhlili deməyə əsas verir ki, dövlət başçısı irəli sürdüyü bu prinsipləri gerçəkliyə çevirmək üçün ardıcıl, məqsədyönlü və uğurlu fəaliyyət göstərmiş, bütün məsələlərdə məhz xalqın mənafeyini əsas götürmüşdür. Azərbaycan Prezidentinin fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, ötən illərdə konturları hələ böyük strateq Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bütün konsepsiyalar uğurla davam etdirilmiş, zəruri hallarda məhz onun təşəbbüsü ilə dövrün tələblərinə uyğun olaraq keyfiyyət dəyişikliklərini özündə əks etdirmişdir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin sınaqdan çıxmış təcrübəsi göstərir ki, siyasi hakimiyyətin müəyyən zaman intervalında əldə etdiyi uğur və nailiyyətləri şərtləndirən başlıca amil məhz sosial məsuliyyət prinsipidir. Cəmiyyət qarşısında götürdüyü öhdəliklərə sadıqlıq nümayiş etdirən hakimiyyət komandası xalqa layiqli xidmət məramını əsas tutmaqla, ölkənin bütün mövcud resurslarını qarşısına qoyduğu strateji məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi naminə səfərbər edir, siyasətdə hər bir fərdin marağı və mənafeyini nəzərə almağa çalışır. Fəaliyyətini hər zaman ictimai inam və etimadı doğrultmaq məramı üzərində quran, hakimiyyətin mütəmadi olaraq gördüyü işlərlə bağlı xalqa hesabat verməsini idarəçilikdə mütərəqqi ənənə kimi formalaşdıran Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev də məhz fenomenal liderlik keyfiyyətləri sayəsində respublikamızı qısa müddətdə bütün sahələrdə sürətli inkişaf yoluna çıxarmışdır. Bölgələrin tarazlı və davamlı inkişafının təmin olunması, yeni iş yerlərinin açılması, infrastrukturun yeniləşdirilməsi, mövcud problemlərin aradan

qaldırılması məqsədilə imzaladığı dövlət proqramlarının, fərman və sərəncamların icrası vəziyyəti ilə yerində tanış olmaq, sırayı vətəndaşlarla birbaşa ünsiyyət quraraq mövcud çətinliklər barədə informasiyanı ilkin mənbədən almaq üçün vaxtaşırı Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına təşkil edilən səfərlər də cənab İlham Əliyevin birinci prezidentlik dövrünün əsas istiqamətlərindən biri kimi diqqəti çəkmişdir. Vətəndaşlarla birbaşa təmaslara üstünlük verən, özünəməxsus təmkin və sadəliklə onların problemlərini dinləyən və həlli üçün qəti tapşırıqlar verən dövlət başçısının bu addımları ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, xalqın öz Prezidentinə olan inamını, etimadını daha da artırmışdır.

Dövlət başçısı makroiqtisadi inkişafı təmin etməklə yanaşı, yüksək siyasi qətiyyət nümayiş etdirərək Azərbaycan üçün bir sıra taleyüklü məsələlərin yoluna qoyulmasına da nail olmuşdur. Ümummilli liderin yeni neft strategiyasının tərkib hissəsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri istismara verilmiş, vaxtilə çoxlarına əfsanə kimi görünən bu layihələr reallığa çevrilərək Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarlarına daşınmasını təmin etmişdir. Azərbaycanın bu gün Avropanın enerji təhlükəsizliyi sisteminin əsas təminatçısı qismində çıxış etməsi danılmaz faktdır. Etiraf etməliyik ki, bu problem bir çox hallarda ölkələrin müstəqilliyini təhdid edən, müstəqil dövlətlərin demokratik inkişafına maneə yaradan çox ciddi əngələ çevrilir. Azərbaycan isə nəinki belə problemlərdən uzaqdır, üstəlik respublikamız Avropa regionunun enerji təhlükəsizliyinin təminatında əsas söz sahiblərindən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Prezidentinin xarici siyasət kursu müstəqil dövlətimizin milli mənafeələrinə hörmətlə yanaşan bütün beynəlxalq təşkilatlar və xarici dövlətlərlə əməkdaşlıq əlaqələrinin daha da genişləndirilməsi müstəvisi üzərində qurulmuşdur. Avropa ailəsinə inteqrasiya edən Azərbaycanda cəmiyyəti bütün liberal dəyərləri mənimsəmiş, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı, demokratikləşmə sahəsində mühüm uğurlara imza atmışdır. Bu illərdə Avropa Şurası qarşısında götürülən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi prosesi başa çatmış, ölkəmiz Avropa Birliyinin "Yeni Qonşuluq Siyasəti" proqramına, habelə NATO-nun "Fərdi əməkdaşlıq üzrə fəaliyyət planı"na qoşulmuş və modern ordu quruculuğunu təşkilatın standartlarına uyğunlaşdırmaq istiqamətində mühüm addımlar atmışdır.

Dövlət başçısının 2008-ci il iyunun 26-da keçirilmiş möhtəşəm hərbi parad da bəyan etdiyi kimi, bu gün Azərbaycan Ordusu regionun ən güclü, təminatlı, modern ordusudur. Milli Ordunun müdafiə qüdrətinin və döyüş qabiliyyətinin artırılması, maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması, o cümlədən hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsi tədbirlərinin gücləndirilməsi cənab İlham Əliyevin xüsusi diqqət mərkəzindədir. Ali Baş Komandan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinin mümkün olmayacağı təqdirdə, xalqın öz torpaqlarını azad etmək üçün silaha sarılacağını gizlətmir və Silahlı Qüvvələrin buna tam qadir olduğunu bəyan edir. Milli Orduya dövlət büdcəsindən ayrılan

vəsaitlərin həcmi ildən-ilə artırılır və bu da paralel olaraq maddi-texniki təminatın, döyüş əhval-ruhiyyəsinin, nizam-intizamın güclənməsinə səbəb olur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 5 ilə yaxınlaşan prezidentlik fəaliyyətinə nəzər salarkən, onun Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın milli mənafeələrinə və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həlli istiqamətindəki səylərini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Dövlət başçısının xarici siyasət doktrinasında bu problemin həlli öncül yeri tutur və real siyasi fəaliyyətə əsaslanır. Cənab İlham Əliyev bütün xarici səfərlərdə, görüşlərdə bu problemi ön plana çəkir, ölkəmizin haqlı mövqeyini bir daha dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırır. Dövlət başçısı problemin Azərbaycanın ümdə maraqları qorunmaqla, beynəlxalq hüquq və normaları çərçivəsində sülh yolu ilə həlli üçün bütün mümkün imkanlardan istifadə ediləcəyini dəfələrdə bəyan etmişdir. Nəticədə, rəsmi Bakının münaqişə ilə bağlı mövqeyinin getdikcə güclənməsi müşahidə olunur və bunu dövlət başçısı cənab İlham Əliyev hökumətin 2008-ci ilin sosial-iqtisadi yekunlarına həsr olunmuş iclasında da razılıqla bildirmişdir. Ölkənin iqtisadi cəhətdən qüdrətlənməsi Azərbaycanın diplomatik sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərdə özünü göstərir.

İqtisadi cəhətdən güclü olmayan bir dövlətin xarici siyasət, o cümlədən demokratikləşmə və insan hüquqlarının etibarlı təminatı sahəsində böyük uğurlar qazanması mümkün deyil. İnamlı demək olar ki, ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu məhkəmə-hüquq islahatları da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən inamlı davam etdirilir. Dövlət başçısı səlahiyyətlərinin icrasına başladığı ilk gündən demokratikləşməyə və insan hüquq və azadlıqlarının təminatına xidmət edən islahatların davam etdiriləcəyini vurğulamış, bu istiqamətdə ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirmişdir. Ötən müddətdə ölkəmizin məhkəmə-hüquq sistemində əsaslı islahatlar aparılmış, bu mühüm sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, ədliyyə orqanlarının inkişafı, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması, müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi üzrə genişmiqyaslı tədbirlər görülmüşdür.

Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə 2004-cü ilin dekabrında "Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında", "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" yeni qanunlar qəbul olunmuş, "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanuna bir sıra müərrəqqi dəyişikliklər edilmişdir. Məhkəmə-Hüquq Şurasının fəaliyyəti gücləndirilmiş, Hakimlərin Seçki Komitəsi tərəfindən vakant hakim vəzifələrinə namizədlərin seçilməsi prosesi-nə başlanılmışdır.

Azərbaycanın son illər dünya enerji satışı bazarında çəkisinin və rolunun xeyli dərəcədə artması Avropa dövlətlərinin respublikamızla bu sektorda sıx əməkdaşlıq etmək marağını daha da gücləndirmişdir. Respublikamızın Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynadığı hazırda istər fəvqəlgüc dövlətləri, istərsə də aparıcı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən birmənalı etiraf olunur. Ulu öndər Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasını inamlı davam etdirən Prezident İlham

Əliyevin diplomatik söyləri nəticəsində Azərbaycan bu gün regionda hansısa ölkədən enerji asılılığı olmayan, tələbatını daxili imkanlar hesabına ödəməyə qadir yeganə respublika kimi çıxış edir. Respublikamızda uğurla həyata keçirilən enerji siyasətinin məqsədi Azərbaycanın dünya bazarına çıxışını artırmaq, həmin bazarlar üçün alternativ mənbə yaratmaq, habelə dünya bazarına çıxışın şaxələndirilməsini təmin etməkdən ibarətdir və bu da beynəlxalq ictimaiyyətin maraqlarına tamamilə cavab verir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin işə düşməsi respublikamızın bütövlükdə Avropaı təbii qazla təminatına da geniş imkanlar açmışdır.

İsveçrənin Davos şəhərində keçirilmiş Ümumdünya İqtisadi Forumunun gediş bir daha təsdiqləmişdir ki, etibarlı enerji təhlükəsizliyinin təminatı məsələsi düşünülmüş strategiya əsasında genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bunun üçün ilk növbədə qabaqcıl texnologiya əsasında alternativ enerji daşıyıcıları şəbəkəsi yaradılmalı, zəruri infrastruktur formalaşdırılmalıdır. Xaricdən enerji asılılığının azaldılması baxımından boru kəmərlərinin geosiyasi nöqteyi-nəzərdən təhlükəsiz marşrutlarla çəkilişi təmin olunmalı, habelə alternativ enerji mənbələrinin işə salınması istiqamətində ciddi addımlar atılmalıdır. Bu baxımdan Xəzər hövzəsinin qaz ehtiyatlarının nəqlində əsas ağırlığı üzərinə götürəcək "Nabukko" layihəsinin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır.

Bu gün inamla demək olar ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ölkənin demokratikləşdirilməsi sahəsində yeritdiyi ardıcıl siyasətə Heydər Əliyev Fondu da öz töhfəsini verir. 2004-cü ildən analoqu olmayan əlahiddə statuslu ictimai qurum kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fondu nəcib, xeyirxah və humanist insani dəyərlərə tapınaraq Ümummillilərin zəngin dövlətçilik irsinin bütün dünyada tanıtılması və təbliği istiqamətində ardıcıl iş aparır.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva çoxşaxəli fəaliyyətində Ümummillilərin zəngin dövlətçilik və idarəçilik fəlsəfəsinə əsaslanaraq milli-mənəvi və intellektual yüksəlişə xidmət edən idealların cəmiyyətdə daha da möhkəmlənməsinə çalışır. Azərbaycanın birinci xanımının istər milli-mənəvi irsin qorunması və dünya miqyasında təbliği, istər elm və təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi, istərsə də səhiyyənin inkişafı, insanların fiziki-mənəvi sağlamlığının təminatı yönündə həyata keçirdiyi strateji layihələr onun fəal vətəndaşlıq mövqeyində dayanmasının, yüksək mənəvi məsuliyyətinin təzahürüdür.

Cəmiyyətdə bir sıra mütərəqqi yeniliklərin təşəbbüskarı kimi çıxış etməklə yanaşı, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq "birinci xanım" əhəmiyyətini də öz fəaliyyəti ilə məhz Mehriban xanım Əliyeva formalaşdırmış, bu statusda böyük ictimai rəğbət və etimad qazanmışdır. Məhz Azərbaycanın birinci xanımının təmsalında bu status humanist fəaliyyətə, qayğıkeşliyə, eləcə də hansısa problemlə qarşılaşan, hansısa məqamda hüquqları pozulan sırayı vətəndaşların ümid yerinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli fəaliyyəti, eyni zamanda Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanıtılması, mühüm beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsidir. Son illərdə məhz Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü, YUNESKO-nun iştirakı ilə Bakıda təşkil olunan yüksək səviyyəli beynəlxalq tədbirlərdə dünyada sülh və sabitliyin möhkəmləndirilməsi, mədəniyyətlərəarası dialoqun genişləndirilməsi, dini-irqi ayrı-seçkiliyin, savadsızlığın aradan qaldırılması kimi nəcib ideyalar üstünlük təşkil etmişdir.

Azərbaycanın son beş ildə qazandığı böyük nailiyyətlər cənab İlham Əliyev klassik siyasətdən XXI yüzilliyin modern siyasətinə uğurlu keçid formulunu ilk dəfə, özü də müvəffəqiyyətlə sınaqdan çıxaran siyasətçi obrazının daşıyıcısı olaraq siyasətdə, diplomatiyada eyni dərəcədə ənənəçi və yenilikçi, liberal olmaqla, mütədil dəyərləri sintez etməyi bacarır. Prezident İlham Əliyev iti zəkası, vaxtında qərar qəbul etmək bacarığı, fəhmi, hazırlıq səviyyəsi, analitik təhlil qabiliyyəti hesabına istər fərdi qaydada, istərsə də komanda halında uğurlu fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar tam və qəti şəkildə deməyə əsas verir ki, İlham Əliyev fenomeni bu gün müstəqil Azərbaycanın siyasi simasını müəyyən edir və onun rəhbərliyi altında ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik irsinin davam etdirilməsi tarixi zərurət, başqa sözlə desək, sosial sifarişdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev İ. Azərbaycanın strategiyası // Dırçəliş-XXI əsr. 2004, № 82-83, s. 3-7.
2. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı, Azərbaycan, 1994, 174 s.
3. Hüseynova İ. Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti nəciblik və mərhəmət nümunəsidir // Dırçəliş-XXI əsr. 2005-2006, № 94-95, s. 39.
4. Hüseynova İ. Liderlik nümunəsi // Dırçəliş-XXI əsr. 2009, № 130-131, s. 90-98.
5. Hüseynova İ. Azərbaycan Qafqazda lider dövlətdir // Dırçəliş-XXI əsr. 2008, № 118-119, s. 344-354.
6. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, XXI əsr Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 433 s.
7. Mehdiyev R. Azərbaycanda siyasət: dünən, bu gün və sabah // Dırçəliş-XXI əsr. 2002, № 49, s. 68-85.
8. Гусейнова И. Гейдар Алиев и национально-духовные ценности азербайджанского народа // Dırçəliş-XXI əsr. 2009, №128-129, с. 73-90; Dırçəliş-XXI əsr. 2009, №133-134, s.86-99.

RASİM NƏBİYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin professoru,
iqtisad elmləri doktoru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA SİYASƏTİ

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özünün siyasi və iqtisadi quruluşunu dəyişən, ictimai həyatın bütün sahələrində islahatlar aparan Azərbaycan bütün bu mühüm və əsaslı dəyişiklikləri müharibə şəraitində apardığından Respublika analoqu olmayan bir dövrə qədəm qoymuşdu.

İnzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk illərində iqtisadiyyatın sahə və sferaları arasında inteqrativ və funksional əlaqələrin kəsiləndiyi, iqtisadi proseslərdə qeyri-müəyyənliyin kəskin şəkildə genişləndiyi Azərbaycan sistemsizlik böhranının bütün məziyyətləri, bütün xüsusiyyətləri ilə birlikdə təzahürünü özündə ehtiva edən bir dövrü yaşayırdı.

Yeni iqtisadi sistemə keçidin ilkin mərhələlərində, yəni milli iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında təşkilinin başlanğıcında sərbəst bazar subyektlərinin formalaşmasının maliyyə imkanları həddindən artıq məhdud idi. Belə bir problemin həlli xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilməsi zərurətini yaradırdı. Keçid dövrünün əvvəllərində xarici investisiya cəlb etmədən ölkənin sənaye bazasını modernləşdirmək və onun istehsal potensialını artırmaq qeyri-mümkün idi. Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının böhranlı vəziyyətdən çıxarılması xarici investisiyaların cəlb edilməsini tələb edirdi.

Milli iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında təşkilinin ilk illərində getdikcə azalan milli gəlirdə yığının payının azalması, təkrar istehsal imkanlarının və sərmayə qoyuluşu ilə əlaqədar maraqların ən aşağı səviyyəyə enməsi ölkə iqtisadiyyatında yerli investisiyaların kəskin şəkildə aşağı düşməsinə gətirib çıxardı [6, 5-12].

Qloballaşan dünyada elmi-texniki yeniliklərin intensiv tətbiqi və investisiya qoyuluşlarının sürətlə artdığı bir şəraitdə ölkədə investisiya fəallığının aşağı düşməsi çox ciddi narahatlıq doğurmaya bilməzdi. Əlbəttə, bütün bunlar, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında qurulan milli iqtisadiyyatımıza böyük həcmdə investisiya cəlb etməyə imkan verən müvafiq xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsini tələb edirdi [5, 3-11].

Müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində ölkədə yaranan çətinliklər, Keçmiş Sovet Respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublikada qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın ən aşağı səviyyəyə enməsi neft və qaz sənayesini ağır böhran vəziyyətinə

salmışdı. Neft sənayesinin qarşısında duran çətinliklərin aradan qaldırılması və bərpası uzun illər tələb edirdi [4, 1-10]. Belə bir problemin həllinin əsas mənbələrindən biri xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilməsi idi. Xarici investisiya cəlb etmədən ölkənin sənaye bazasını modernləşdirmək və onun istehsal potensialını inkişaf etdirmək mümkün deyildi. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi və qısa müddətdə yeni neft strategiyası işlənilib hazırlandı.

1994-cü ilin sentyabrın 20-də Azərbaycan dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərin hissəsinin birgə kəşfiyyatı və işlənməsi üzrə 7 ölkənin 11 məşhur şirkəti ilə "Əsrin müqaviləsi" adlandırılan saziş bağladı. ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Yaponiya, Norveç, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanı neft şirkətlərinin iştirakı ilə konsorsium – Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti yaradıldı. Azərbaycanda etibarlı investisiya mühitinin və əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması tez bir zamanda daha bir neçə perspektivli strukturların birgə kəşfiyyatı və işlənməsinə dair əlavə, daha 20 müqavilə bağlamağa imkan vermişdir. Bağlanmış müqavilələrə görə birbaşa xarici investisiyaların ümumi məbləği təqribən 60 milyard ABŞ dolları təşkil edirdi. 1997-ci ilin noyabrından ilk müqavilə üzrə neft hasilatına başlanmış və qısa müddətdə 12 milyon ton xam neft çıxarılıb və xarici ölkələrə ixrac olunmuşdur. Beləliklə, ümumi neft hasilatı artaraq 9 milyon tondan 2000-ci ildə 14,1 milyon tona çatmışdır.

Cədvəl 1. Neft sektoruna xarici investisiya qoyuluşu (mln. ABŞ dolları) [7; 8].

Ölkələr	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Toplam	Pay (%)
Türkiyə	160.3	67.8	31.6	11.8	55.6	30.4	539.2	28.61
ABŞ	56.7	29.8	11.2	16.9	41.4	42.8	339.9	18.04
İran	40.7	9.2	2.9	-	2.7	0.1	60.1	3.19
Almaniya	2.1	6.2	1.7	1.2	1.7	0.5	34.8	1.85
Rusiya	10.3	-	-	1.4	0.7	1.6	22.5	1.19
İngiltərə	47.4	45.8	6.8	15.1	108.1	97.5	368.8	19.57
Bolqarıstan	-	-	-	-	-	-	0.1	0.01
BAE	16.6	7.6	2.8	0.7	0.2	1	39.3	2.09
İşveçrə	-	-	-	8.3	-	-	22.9	1.22
Macarıstan	-	-	-	-	-	-	0.1	0.01
İtaliya	-	-	-	-	-	14.7	16.7	0.89
İrlandiya	-	-	-	-	-	-	2.8	0.15
Hindistan	-	-	-	-	-	-	0.2	0.01
Fransa	-	25.4	39.3	7.6	25.7	14.7	112.7	5.98
Sinqapur	7.6	-	-	-	-	-	11	0.58

Norveç	-	-	-	-	31.6	25.6	57.2	3.04
Yaponiya	-	-	16.4	4	23.7	17.4	61.5	3.26
Digər ölkələr	118.5	18.6	5.3	12.3	27.5	3.8	194.7	10.33
Cəmi:	460.2	210.4	118	79.3	318.9	250.1	1884.5	100.0

Cədvəl 2. Azərbaycan neft sənayesinə qoyulmuş xarici investisiyaların məbləği [10, 1-20]

İllər	Cəmi investisiya məbləği (milyon \$)	TRAO-in investisiya məbləği (milyon \$)
1994	137	0,36
1995	360,1	53,91
1996	518	58,23
1997	976	89,47
1998	1012	113,57
1999	881	74,25
2000	809	47,11
2001	848,2	50,10
2002	1.693	173,86
2003	2.810,2	379,14
Toplam	10.044,5	1.040

Enerji sektorunda fəaliyyət göstərən firmaları BP, Unocal, Exxon Mobil, Devon Enerji (Pennzoil), TRAO, Statoil, Lukoil, İtochu, Agip, Chevron, ENI, Halliburton, Schlumberger, Kvaerner, Axar Maritime və başqalarını göstərə bilərik.

“Əsrin müqaviləsi” imzalandığı ildən indiyə kimi dünyanın 20 ölkəsinin 33 nəhəng şirkətiylə 23 beynəlxalq müqavilə bağlanmışdır. “Yeni neft strategiyası”nın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinin nəticəsində Azərbaycanın neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, xarici, işgüzar dairələrin, böyük həcmli investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışı təmin edilmiş, bağlanmış müqavilələrin nəticəsində Azərbaycanın neft qaz sənayesinə 60 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulmuşdur.

1994-cü ilin sentyabrında dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə bağlanmış neft kontraktı ölkəyə külli miqdarda investisiya axınını stimullaşdırdı. Xəzərin Azərbaycan sektorunda bir neçə neft yatağında 30 ilə 510 milyon ton neft hasilatını nəzərdə tutan bu müqavilə ölkənin neft sənayesinə təxminən 8 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyuluşunu təmin etməli idi. “Əsrin müqaviləsi”nə

əsasən, nəzərdə tutulan yataqlardan çıxarılacaq neftin 149 milyon tonu çəkiləcək xərclərin ödənilməsinə, qalan 361 milyon tondan əldə olunacaq gəlir isə müqavilə bağlanmış ölkələr arasında pay bölgüsünə uyğun bölüşdürülməsi nəzərdə tutulmuşdu. Neft sektoruna xarici investisiya qoyuluşu təkcə neft sənayemizin deyil, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının canlanmasında və inkişafında çox böyük rol oynamışdır. “Əsrin müqaviləsi”nə əsasən, ölkəyə daxil olan xarici investisiyalardan düzgün və səmərəli istifadə olunması üçün Dövlət Neft Fondu yaradıldı.

“Yeni neft strategiyası”nın ən mühüm nailiyyətlərindən biri Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin çəkilişi ideyasının meydana gəlməsi və onun reallığa çevrilməsi oldu [10, 3-15]. 1999-cu ilin noyabrında ABŞ, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistan prezidentləri tərəfindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan “Əsas İxrac Neft kəməri”nin çəkilişi haqqında dövlətlərarası müqavilə imzalanmış, 2002-ci ilin sentyabrın 18-də Bakıda, Səngəçal terminalında Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə ixrac neft kəmərinin təməli qoyulmuşdur. Azərbaycan hissəsinin Gürcüstan hissəsi ilə birləşdirilməsi 2004-cü ilin oktyabrında başa çatdırılmış BTC əsas ixrac boru kəməri 2006-cı ildən tam fəaliyyətə başlamış və Qərbin qabaqcıl texnika və texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsində, böyük xarici investisiyaların ölkəyə axınında müstəsna rol oynamışdır.

Dərin iqtisadi böhran dövrünü yaşayan Azərbaycan iqtisadiyyatında yalnız etibarlı investisiya mühitinin yaradılması xarici investisiyalardan istifadə olunması üçün əlverişli şərait yaratmış olardı.

Azərbaycan xarici investisiyalar üçün əlverişli siyasi, iqtisadi, hüquqi və digər şərtlərin yaradılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdı. Ölkədə investisiya mühitinə təsir edən sosial-siyasi şəraitin yaradılması, iqtisadi amillərin və hüquqi təminatın olması zərurəti meydana gəlmişdi. Ölkədə siyasi sabitliyin olması, iqtisadi inkişafın səviyyəsi, xarici iqtisadi əlaqələrin səviyyəsi və strukturu, investisiya güzəştlərinin alınması imkanları, yerli borc kapitalı bazarının mövcudluğu nəzərə alınmaqla, bütün bunlarla yanaşı, eyni zamanda müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması tələb olunurdu.

Hazırda Azərbaycanda xarici investisiyaların hüquqi bazası konstitusiyaya səviyyəsində, qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası müqavilələr və beynəlxalq çoxtərəfli müqavilələr səviyyəsində formalaşmışdır.

Azərbaycan dövləti xarici investisiyaların qorunmasının təmin olunması öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının investisiya mühiti investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması, Apellyasiya Şuralarının təşkili, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “Sahibkarlıq sahə-

sində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ sənədlərlə tənzimlənilir [1; 2].

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qəbul olunmuş qanunlarda xarici investisiyaların tənzimlənməsi və qorunması ilə əlaqədar qanunvericilik sistemi, əmək və sosial qanunvericilik sistemi, ölkədə azad iqtisadi zonaların yaradılması, eləcə də vergi qanunvericiliyi əlverişli investisiya mühitini formalaşdıran mühüm amillərdən hesab olunur.

“Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları xarici maddi və maliyyə resurslarının, qabaqcıl texnika və texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsinə və səmərəli istifadəsinə yönəltməklə yanaşı, investorların hüquqlarının müdafiəsinə və təminat verir. Azərbaycanda istifadə olunan xarici investisiyalar ölkə ərazisində tam müdafiə hüququna malikdirlər. Respublikamızda investisiyaların maliyyələşmə mənbələri ölkənin qanunvericilik aktlarında öz ifadəsini tapır. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun 9-cu maddəsinə əsasən ölkədə investisiya fəaliyyəti, onun mənbələrinin müəyyən edilməsi qaydaları göstərilmişdir [2, 1-5]. Bu mənbələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- investorun özünün maliyyə resursları və intellektual sərvətləri;
- maliyyə resursları və istehsal təsərrüfat fəaliyyətindən formalaşan daxili ehtiyatlar (mənfəət, amortizasiya ayrımları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları və əmanətləri, təbii fəlakət və qəza hadisələri nəticəsində dəymiş ziyanların ödənilməsi üçün sığorta ödənişləri və s.);
- investorun borc öhdəlikləri (bank və büdcə kreditləri, səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlardan əldə olunan vəsaitlər);
- investorun cəlb etdiyi maliyyə resursları (əmək kollektivindən, ölkə vətəndaşlarından, hüquqi şəxslərin paylarından və digər haqlardan, səhmlərin və istiqrazların satışından əldə olunan vəsaitlər);
- büdcə vəsaitlərindən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli resurslar;
- firma, şirkət və s. təsərrüfat subyektlərinin və habelə ölkə vətəndaşlarının xeyriyyə və əvəzsiz haqları, ianələr və s.

Dövlətin yeritdiyi iqtisadi siyasət iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rolunu oynayan investisiya qoyuluşlarının başlıca istiqamətlərini müəyyən edir.

Xarici investorlar investisiya qoyuluşlarını əsasən daxili mənfəət norması 20 faizdən aşağı olmayan layihələrin həyata keçirilməsinə sərf edirlər. Müstəqil dövlətlər birliyi ölkələri üzrə isə mənfəət norması 25-40 faiz təşkil edən layihələrin reallaşdırılmasını qəribə maliyyəçiləri məqsədə uyğun hesab edirlər. Investorlar adətən siyasi və iqtisadi sabitlik olan ölkələrdə işləməyi üstün tuturlar. Potensial investor bilir ki, investisiya qoyuluşuna görə ölkə nə qədər etibarlıdırsa, mənfəət bir o qədər azdır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ABŞ investisiya qoyuluşu

üçün ən etibarlı ölkə olsa da, investorların Azərbaycanda neft hasilatından bir il ərzində əldə etdikləri gəlir, təxminən 10 ildə ABŞ-da əldə etdikləri gəlirə bərabərdir. Bu səbəbdən, demək olar ki, son illər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün qoyulan investisiyaların həcmi və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən investorların sayının artımında bu amil də öz rolunu oynamışdır. Bütün yaranmış problemlərə baxmayaraq, Azərbaycan dünyanın müxtəlif aparıcı dövlətlərinin böyük həcmdə investisiyalarının ölkəyə cəlb edilməsinə nail olmuşdur. Əlbəttə ki, yalnız müxtəlif istiqamətlərdə, siyasi, iqtisadi, sosial, qlobal istiqamətlərdə müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi milli maraqlarımıza xidmət edən belə nəticələrin əldə olunmasına imkan yarada bilməmişdir. Siyasi amil hər şeydən əvvəl ölkədə mövcud olan siyasi dəyişiklikləri əks etdirir.

Müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində bu sahədə mövcud olmuş qeyri-münasib durum investisiyaların cəlb olunması baxımından öz mənfi təsirini göstərmişdir. Xarici neft şirkətləri tərəfindən təkliflərin alınmasına baxmayaraq, müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq respublikada mövcud olan vəziyyət, xüsusilə də dövlətçiliyin zəifliyi, ölkəni idarə edən şəxslərdə idarəetmə qabiliyyətinin və bacarığının olmaması, bu şəxslərdə şəxsi mənafehlərin milli mənafehləri və maraqları üstələməsi və digər siyasi amillər xarici investisiyanın cəlb olunması üçün çox böyük problemlər yaratmışdır. Yalnız 1993-cü ilin ortalarında həyata keçirilməyə başlayan tədbirlər nəticəsində bu istiqamətdə dönüş yaranmış və xarici neft şirkətlərinin Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının işlənməsinə investisiya yönəltmək istəyi respublikamızda siyasi sabitliyin bərpa olunması və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi ilə həyata keçirilmişdir.

İnvestisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasında iqtisadi amillər də çox böyük təsirə malikdir. İqtisadiyyatın hansı vəziyyətdə olması, inflyasiyanın səviyyəsi, aparılan iqtisadi islahatların sürət və keyfiyyət tempi, vergi sistemi, pul-kredit sistemi, faiz dərəcəsi, daxili bazarın səviyyəsi, ölkənin əmək resurslarının həcmi, daxili infrastrukturun səviyyəsi və sair kimi amillər bu sahədə öz mühüm rolunu oynayır.

Ölkə əhalisinin xarici kapitalla və xüsusi mülkiyyətə münasibət səviyyəsi, ölkədə baş verən dəyişikliklər sosial-mədəni amillər kimi investisiya mühitinin formalaşmasında heç də az rol oynamır. Beynəlxalq səviyyədə gedən proseslərin, coğrafi dəyişikliklərin və təbii hadisələrin təsirləri qlobal amillər kimi investisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının coğrafi mövqeyi bir sıra ölkələrin mənafehlərinin kəşiydiyi məkana təsadüf edir. Bu cəhətdən regionda baş verən dəyişikliklər istənilən halda birmənalı qarşılanmır. Müstəqilliyimizin ilk illərində ölkəmizin hərbi münasibətə cəlb olunması və bu günə qədər davam etməsi şəraitində xarici investisiyaların cəlb olunması nə qədər çətindirsə, onun milli və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından əhəmiyyəti də bir o qədər yüksəkdir. Çünki xarici investisiyaların qorunmasında onların mənsub olduqları ölkələrin də müəyyən rolu mövcuddur. Azərbaycan iqtisadiyyatında, xüsusilə onun neft sektorunda

investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinin geniş vüsət almasının əsas səbəblərindən biri də neft infrastrukturunun kifayət qədər inkişaf etməsidir [11, 4-15].

Bu bir həqiqətdir ki, xarici neft şirkətləri Azərbaycanda öz fəaliyyətlərini sıfırdan başlamalı olsaydılar, neft müqavilələrinin belə sürətlə həyata keçirilməsi qeyri-mümkün olardı. Çünki müxtəlif obyektləri yenidən yaratmaq, dünyanın digər ölkələrindən dəniz qazma qurğuları almaq və onları Xəzər dənizinə gətirmək əlavə vaxt tələb etmiş olardı. Əlbəttə ki, bu işlərə çəkilən xərclərin də artımına səbəb olardı. Lakin xarici neft şirkətləri dənizdə neft-qaz hasilatı baxımından əməliyyatların görülməsi üçün 70-80-ci illərdə yaradılmış infraqurğulara, güclü mühəndis və ixtisaslı fəhlə kadrlarına, həmçinin tarixi ənənəyə malik olan Azərbaycanda bu işləri görmək üçün heç bir ciddi çətinliklərlə qarşılaşmadılar. Məhz həmin dövrlərdə tikilmiş Dərin Dəniz Özüllər zavodunda Çıraq-1 platforması qurulmuşdur. Bununla yanaşı olaraq həmin dövrdə Dədə Qorqud, Qurtuluş, İstiqlal dəniz qazma qurğuları, Süleyman Vəzirov və İsrafil Hüseynov borudüzən müxtəlif təchizat gəmiləri də yaradılmışdır.

Əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması onun daimi təkmilləşdirilməsini şərtləndirir. Oudur ki, dövlət tərəfindən həyata keçirilən investisiya siyasəti məhz buna xidmət etməlidir.

Azərbaycan Respublikasında xarici investorların əldə etdikləri gəlirlərin ölkədən kənara repatriasiyasına zəmanət verilir.

Xarici investisiyalı müəssisələr "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınaraq hüquqi şəxs hüquqları əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər.

Xarici investisiyalardan istifadə olunması üçün əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması bu gün də Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 yanvar tarixli Fərmanı ilə "İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası" təsdiq edilmişdir. Bu sənəd Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində və "Gömrük tarifi haqqında" Qanununda müəyyən edilmiş güzəştləri əldə etməyə əsas verir. Vergi Məcəlləsinə 2016-cı il 19 yanvar tarixində edilmiş dəyişikliklərə əsasən, investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar müvafiq olaraq mənfəət və gəlirin 50 faizinin vergisini, müvafiq əmlakına görə əmlak vergisini və mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlara görə torpaq vergisini, həmçinin onların idxal etdikləri texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğular üzrə idxalda əlavə dəyər vergisini ödəməkdən 7 il müddətinə azad edilmişdir. Eyni zamanda "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda 2016-cı il 19 yanvar tarixində edilmiş dəyişikliklərə əsasən, investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar, habelə sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidentləri tərəfindən texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalı

7 il müddətinə, sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatı və ya operatoru tərəfindən texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalı işə idxal rüsumlarından azad edilmişdir.

1994-cü ilin sentyabrında bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" neft sənayesinin intensiv inkişafı və Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dünyanın qabaqcıl ölkələrindən dərinləşməkdə olan geriləməsinin qarşısının alınmasının və sonrakı inkişafının əsasını qoydu. "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının neft ehtiyatları 1 trilyon tonadək həcmdə müəyyənləşdirilmişdi. Müqavilədə layihəyə ilkin olaraq 7,5 milyard dollar investisiya qoyuluşu nəzərdə tutulmuşdusa, SOCAR-ın məlumatlarına görə 1995-ci ildən 2013-cü ilədək investisiyalar 51,6 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Ölkəmiz üçün bu müqavilənin iqtisadi səmərəliliyi həm də onunla izah olunur ki, 2009-cu ildən başlayaraq, gəlir neftin 80 faizə qədər Azərbaycan Respublikasında qalır. Eyni zamanda 5,5 mlrd.kub metr həcmində neftlə bərabər hasil edilən qaz Azərbaycana pulsuz verilir. Azərbaycanın gəliri 30 il ərzində o vaxtkı qiymətlərə görə 34 mlrd ABŞ dolları ilə qiymətləndirilirdi, baxmayaraq ki, ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 2014-cü ilin əvvəllərində, Dövlət Neft Fondunun aktivləri nəzərə alınmaqla təqribən 50 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Neft strategiyası yerli müəssisələrin müasir texnologiyalarla təchiz edilməsinə, iri və mobil infrastrukturun yaranmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, eyni zamanda Bakı Dərin Özüllər Zavodu modernləşdirilmiş, platforma və üzən qazma qurğuları tikilmiş, Səngəçaldı tutumu 100 min tondan çox olan yeni müasir neft terminalı istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycanda etibarlı investisiya mühitinin yaradılması ilə əlaqədar görülmüş böyük işlər, əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoymaq marağını xeyli gücləndirmişdi. Bunun nəticəsi olaraq, ölkədə XX əsrin sonlarında investisiya sıçrayışı baş vermişdir. 1994-2000-ci illər arasında investisiya sıçrayışı nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 11,4 mlrd. ABŞ dolları həcmdə investisiya qoyulmuş, bunun 8,3 mlrd. dolları xarici, 3,1 mlrd dolları isə daxili investisiyalar olmuşdur. Göründüyü kimi, xarici investisiyalar daxili investisiyalarla xüsusi çəki etibar ilə qat-qat üstəliyirdi. 2000-2014-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan ümumi investisiyaların tərkibində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 65 faiz təşkil etmişdir. Respublika iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilən daxili investisiyaların həcmi sürətlə artmış, yəni 2000-ci ildəki 460,3 milyon manatdan 2014-cü ildə 12715 milyon manata çatmış və ya 27,6 dəfə artmışdır.

Cədvəl 3. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların artım dinamikası [3]

	İllər			
	2000	2005	2010	2014
İnvestisiya qoyuluşu bütün mənbələr üzrə, manat	1289,8	6733,4	14118,9	221890,6
Ondan:				
Xarici investisiyalar, manat	829,5	4628,5	6619,7	9175,6
faizlə	64,3	68,7	46,9	41,9
Daxili investisiyalar, manat	460,3	2104,9	7499,2	12715,0
faizlə	35,7	31,3	53,1	58,1

2014-cü ildə 2000-ci illə müqayisədə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar 17 dəfə artmışdır.

İnvestisiya qoyuluşu milli iqtisadiyyatımızın dinamik inkişafında müstəsna əhəmiyyətli rol oynayır. Son 10 ildən artıq bir dövrdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarına və "Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası çərçivəsində innovativ layihələrə 202 milyard ABŞ dolları civarında investisiya qoyulmuşdur.

XX əsrin sonlarında ölkəyə böyük investisiya axınının baş verməsi "Xarici investisiyalardan istifadənin Azərbaycan modelinin" formalaşmasına səbəb oldu. "Xarici investisiyalardan istifadənin Azərbaycan modeli" ölkədə aparılan investisiya siyasətinin məqsədlərinə xidmət etməklə investisiya prosesinin inkişafına dövlət təsirinin gücləndirilməsini tələb edirdi. Məhz bu məqsədlə investisiya layihələrinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət zəmanətləri üzrə xərclər 1997-ci ildən başlayaraq "Dövlət borcuna xidmət edilməsi" bölməsində öz əksini tapmışdır.

"Xarici investisiyalardan istifadənin Azərbaycan modelinin" formalaşması xüsusiyyətlərindən biri onun investisiya sığrayışı fonunda formalaşmasıdır. Bu modelin formalaşması xüsusiyyətlərindən biri də Azərbaycanın ən qısa bir zamanda etibarlı tərəfdaşa çevrilməsidir.

Xarici investisiyalardan istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəricilərindən ən mühümü əsas kapitala yönəldilən daxili və xarici investisiyaların dinamikasıdır.

Cədvəl 4. Əsas kapitala yönəldilən daxili və xarici investisiyaların dinamikası [3; 7].

İllər	Cəmi milyon manat	O cümlədən			
		Daxili investisiya		Xarici investisiya	
		Milyon manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi (%-lə)	Milyon manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi (%-lə)
1995	228,0	149,3	65,5	78,7	34,5
2000	967,8	460,3	47,6	507,5	52,4
2005	5769,9	2104,9	36,5	3665,0	63,5
2010	9905,7	7499,2	75,7	2406,5	24,3
2011	12799,1	10199,0	79,7	2600,1	20,3
2012	15407,3	12148,4	78,8	3258,9	21,2
2013	17850,8	13179,9	73,8	4671,9	26,2
2014	17618,6	12715,0	72,2	4903,6	27,8

Əsas kapitala yönəldilmiş xarici və daxili investisiyaların dinamikasının tədqiqi böyük maraq doğurmaqla yanaşı, həm də nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. 1995-ci ildən başlamış 2014-cü il də daxil olmaqla əsas kapitala yönəldilmiş xarici və daxili investisiyalar 123909 milyon manat təşkil etmişdir.

1994-cü ilin sentyabrın 18-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasında 7 ölkə iştirak edirdisə, sonradan qısa müddətdə bu ölkələrin sayı 20-ə, xarici şirkətlərin sayı isə 33-ə çatdırıldı. Bütün bunlar ölkədə aparılan müdrik iqtisadi siyasətin nəticəsi idi. Etibarlı investisiya mühitinin yaradılması və ölkədə əlverişli investisiya şəraitinin olması ölkə iqtisadiyyatına böyük investisiya axınının başlıca səbəbləri idi.

Ədəbiyyat:

1. Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunları.
2. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2007.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2011-2015-ci illər üzrə statistik göstəriciləri // www.azstat.org.
4. ANSETLİ, Azərbaycan Respublikası Neft Sənayesinin Problemlərinin Həll Təklifləri. Elmi əsərlər toplusu. Bakı, 1997.
5. Z.Səmədzadə. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların strategiyası və taktikası haqqında tezislər toplusu: Keçid dövründə iqtisadiyyatın mahiyyət dəyişiklikləri və onun metodoloji-nəzəri problemləri. Bakı, 1995.

6. Ə.Əlirzayev, M.Əliyev. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası. Bakı, Azərneşr, 1996.

7. D.Ə.Vəliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, Azərbaycan Universitetinin nəşriyyatı, 2010.

8. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat materialları. İqtisadi məcmuə. Bakı, 2016.

9. E.M.Hacızadə, Z.S.Abdullayev. Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası. Bakı, Elm, 2003.

10. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin beynəlxalq və regional əhəmiyyəti. Beynəlxalq Konfransın tezisləri, 6-7 iyun 2002.

11. Q.Ə.Səfərov, K.S.Dadaşova. Neft-qaz kompleksində məhsulun keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyətliliyi. Bakı, Elm, 2011.

İSAXAN VƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Bilik Fondunun aparat rəhbəri, hüquq elmləri doktoru, professor

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏBƏDİ MÜSTƏQİLLİYƏ TƏMİNAT FORMULU: GÜCLÜ DÖVLƏT - MÜSTƏQİL SİYASƏT

Bəşəriyyətin min illiklər boyu keçdiyi təkamül və inkişaf mərhələlərini sözün qüdrəti ilə canlandırmaq nə qədər çətin olsa da, ibtidai dövrlərdən sivilizasiyanın müasir mərhələsinədək adəm övladı üçün səciyyəvi olan bir tale ümumiliyi var: fərdi və ümumi toplum maraqları, anadangəlmə təbii və sonradan qazanılmış hüquqlar uğrunda mücadilə yaradılışın ali zinəti olan insanın ruhuna hakim kəsilib. İnsan həyatı daim mübarizədə keçir - bu gün də belədir, sabah da belə olacaq! Yunan mütəfəkkiri Sokrat yazırdı ki, insanın məqsədləri onun həqiqi mahiyyətini əks etdirir. Qərinələr boyu ayrı-ayrı fərdlərin ümumi maraq və mənafehlər naminə can atdığı hədəflər, arzu və istəklər fərqli mahiyyət daşıyıb. Vahid məkan və ərazi hədudlarında azad yaşamaq, öz taleyi ilə bağlı müstəqil qərar qəbul etmək istəyi bütün dövrlər üçün aktual olaraq qalır. Bu həqiqəti də etiraf etməliyik ki, tarixin şahidlik etdiyi saysız-hesabsız qanlı müharibə və toqquşmalar mahiyyətcə yeni münbit ərazilərin istilas yolu ilə maddi nemətlər əldə etmək, coğrafi, iqtisadi və siyasi üstünlüklər qazanmaq kimi merkantil niyyətləri hədəfləyib. Qanlı mübarizənin bir tərəfində zor gücünə başqalarının taleyinə hakim olmaq istəyənlər, digər tərəfində milli mövcudluğunu, istiqrarını, müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, üzərində yaşadığı müqəddəs torpağı yadellilərdən qorumaq istəyənlər dayanıb. Münaqişə və ziddiyyətlərin, qanlı müharibələrin mahiyyəti XXI əsrdə də dəyişməyib. Adına beynəlxalq hüquq dediyimiz ümumbəşəri normaların deyil, güclünün haqlı sayıldığı, qalibin mühakimə edilmədiyi zamanda sayırıq. Həm də elə zamanda ki, bəzən dünyanı idarə edən fəvqəlgüclərin hegemon qərarları "cəngəllik qanunları"na xatırladır. Beynəlxalq hüquqa məhəl qoymadan bir dövlətin digərinin ərazisinə soxulması, ərazisini işğal etməsi, bəzi beynəlxalq təşkilatların, hətta BMT-nin belə müvafiq qərarlarının qəbul edilməsini gözləmədən "cəzalandırma əməliyyatı"na başlaması buna əyani sübut deyilmi?!

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Dünyada gedən proseslər göstərir ki, kim güclüdirsə, o da haqlıdır. Əfsuslar olsun ki, belədir. Amma bu, həqiqətdir və biz bu real dünyada yaşayırıq, biz virtual dünyada yaşamırıq. Hamı istəyər ki, qanunlar, beynəlxalq hüquq normaları işləsin, ədalət

olsun. Ancaq biz bunu görmürük... Ona görə güclü olmaq üçün biz bütün imkanlarımızı səfərbər etməliyik" [1].

Bəli, dövlətimizin müdrik və pragmatik rəhbəri bu narahat, ədalətsiz dünyada, əslində, ayaqda durmağın, dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirməyin, dünyada söz sahibi kimi qəbul olunmağın sadə formulunu irəli sürüb: güclü olmaq üçün əzmlə çalışmaq, bütün imkanları səfərbər etmək!

Biz bu gün adı müstəqil olub, başqa dövlətlərin "forpostu"na çevrilən, müstəqil qərarlar qəbul edə bilməyən, dikdə altında olan dövlətləri uzaqda axtarmırıq. Havadarlarının dəstəyi ilə tarixi topaqlarımızı hələ də işğal altında saxlayan, təcavüzkar siyasətindən əl çəkməyən Ermənistanın timsalında formal müstəqilliyin nə demək olduğu cəmiyyətimizə yaxşı məlumdur. Bədxah qonşularımızdan fərqli olaraq Azərbaycan bu gün Cənubi Qafqaz regionunda tamamilə müstəqil siyasət yürüdən, öz sözü, mövqeyi, prinsiplərini xarici siyasəti olan dövlətdir.

Qürurla qeyd etməliyik ki, ötən 26 ildə xalqımızın ümummilli lideri, əbədiyaşar şəxsiyyət Heydər Əliyevin irəli sürdüğü "Güclü dövlət-müstəqil siyasət" ideyası tam mahiyyəti ilə reallaşmış. Məhz Heydər Əliyev dühasının əsasını qoyduğu milli inkişaf strategiyasının uğurları dövlət müstəqilliyinin ictimai təfəkkürdə başlıca milli ideya olaraq qəbulunu şərtləndirib.

Bəli, Azərbaycan xalqı əsrlər boyu həsrətində olduğu müstəqilliyi bu 26 ildə əzmlə qoruyub saxlaya bildi. Bu baxımdan 15 iyun – Milli Qurtuluş Günü Vətəni, xalqını sevən hər bir azərbaycanlı üçün möhtəşəm tarixdir. Məhz bu əlamətdar tarix Azərbaycan xalqının qanı, canı bahasına ötən əsrin sonlarında yenidən bərpasına nail olduğu dövlət müstəqilliyini öz böyük liderinin rəhbərliyi ilə qoruyub saxlamaq əzmini simvolizə edir.

Milli dövlətə mənsubluq ayrı-ayrı xalqların keçdikləri şərəfli mübarizə yolunu, dünya dövlətləri sırasında layiqli yer tutmaq əzmini nümayiş etdirir. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ilin oktyabrında müstəqillik qazandıqdan sonra 1993-cü ilin iyun ayınadək hakimiyyət boşluğunun doğurduğu bir sıra ağır fəlakətlərlə üzləşmiş, həqiqi müstəqilliyinə qovuşa bilməmişdi. Vəziyyət elə dözülməz hala çatmışdı ki, bir çox insan artıq müstəqilliyin həqiqi mahiyyətinə şübhə və tərraddüdlə yanaşır, keçmişlə bağlı "nostalji hissələrə" qapılırdı.

Məhz 1991-1993-cü illərdə yaşanan sarsıntı və təlatümlər göstərdi ki, yalnız fitri idarəçilik keyfiyyətlərinə, geniş siyasi dünyagörüşünə malik lider milli müstəqilliyi qorumaq və yaşatmaq kimi çətin missiyanın öhdəsindən gələ bilər. Dövlət idarəçiliyində lider fenomeninin müstəsna rolu respublika tarixində ikinci dəfə qəbər üzə çıxdı. Belə bir şəraitdə xalqın aparıcı ziyalıları, eləcə də vətəndaşların mütləq əksəriyyəti çıxış yolunu Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəal siyasi səhnəyə qayıtmasında gördülər. Ümummilli Liderin yadigarı olan Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycan tarixinin son dərəcə ağır və keşməkeşli günlərində, ölkənin ciddi sınaqlara məruz qaldığı bir mərhələdə Azərbaycanın mütərəqqi fikirli ziyalılarının təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə yarandı. 1993-cü ilin iyununda Ümummilli Lider

Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan cəmiyyətində müstəqil dövlətçilik ideyalarının praktik şəkildə bərqərar olmasına fundamental əsaslar yaratdı. İyun ayının 15-də Heydər Əliyevin Azərbaycan Ali Soveytinin Sədri seçilməsi ölkədəki kütləvi inamsızlıq, xaos və hərc-mərclik mühitinin aradan qalxmasına, siyasi gərginliyin azalmasına, sözün həqiqi mənasında, xalqın böyük fəlakətlərdən qurtulmasına real zəmin yaratdı.

Məhz bu xilaskar missiyanın nəticəsi kimi Azərbaycan xalqı 1993-cü ilin 3 oktyabrında Heydər Əliyevə etimad göstərərək onu özünün layiqli rəhbəri seçdi. 1993-cü ilin oktyabrın 10-da keçirilmiş andiçmə mərasimində "Belə bir yüksək və məsuliyyətli vəzifəni üzərimə götürürkən, birinci növbədə, Azərbaycanın zəkasına, müdrikləyinə, qüdrətinə güvənirəm, arxalanıram. Azərbaycan xalqının mənə bəslədiyi ümidlər mənə bu vəzifəni üzərimə götürməyə məcbur edib. Əmin etmək istəyirəm ki, bu ümidləri doğrultmaq üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm" – deyən Ümummilli Lider müstəqil Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasını özünəməxsus müdrikləklə irəli sürdü və onun həyata keçirilməsinə başladı [2].

Ümummilli Liderin dövlətçilik konsepsiyası mahiyyət etibarilə Azərbaycanın tarixi ənənələrini və müasir Avropa dəyərlərini birləşdirən yeni inkişaf modeli kimi özünü tam doğrultdu. Heydər Əliyev cəmiyyətdə möhkəm milli birliyə nail olmaq üçün ilk növbədə insan hüquq və azadlıqlarının maksimum təminatına xüsusi diqqət yetirirdi. Ulu Öndər özüməxsus müdrikləklə bəyan edirdi ki, siyasi sabitliyə nail olmadan yeni idarəetmə sistemində keçidi reallaşdırmaq, bazar iqtisadiyyatı və demokratiya kimi fundamental prinsiplərin tətbiqinə nail olmaq mümkün deyildir. Ulu Öndərin diplomatik söyləri nəticəsində 1994-cü ilin mayında cəbhə bölgəsində atəşkəs əldə edildi. İctimai-siyasi sabitliyin təmin olunması hökumətə Qərbin nüfuzlu neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması istiqamətində diplomatik danışıqları uğurla sona çatdırmağa imkan verdi. Yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısındakı böyük xidmətlərindən birinə çevrildi. Bu strategiyanın milli inkişafdakı misilsiz əhəmiyyəti hazırkı intensiv sosial-iqtisadi inkişaf fonunda özünü daha qabarıq göstərir. Azərbaycana son 23 ildə böyük uğurlar gətirən neft strategiyasının əsas mahiyyəti ölkənin təbii sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha uğurlu şəkildə istifadə etməyə əsaslanır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev cəmiyyətin sivil inkişafını hər bir fərdin marağı və mənafehlərinin etibarlı təminatında görərək bunun üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirdi. Məhz Ulu Öndərin gərgin söyləri nəticəsində hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu ilə irəliləyən müstəqil respublikamızda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, insanların azad, sərbəst yaşaması, qanunun aliliyinin təmin edilməsi üçün ən yüksək tələblərə cavab verən normativ-hüquqi baza yaradıldı. Hüquqa və ədalətə söykənən vətəndaş cəmiyyətinin əsası qoyuldu, onun təkmilləşdirilməsi prosesi uğurla davam etdirildi. 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın

ilk Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxardı. Heydər Əliyevin milli dövlətçilik qarşısındakı böyük xidmətlərindən biri də milli iqtisadi inkişaf strategiyasının düzgün müəyyənləşdirilməsi və uğurla həyata keçirilməsidir. Bu inkişaf modelinin konseptual əsasları 1995-ci ilin noyabrında qəbul edilmiş ilk Konstitusiyada əksini tapmışdı. Məhz bu mərhələdən respublikada özəlləşdirmə siyasəti və torpaq islahatlarının həyata keçirilməsinə başlandı. Keçmiş imperiyadan miras qalan kolxoz və sovxozlar ləğv olundu, əvəzində nümunəvi fermer təsərrüfatları yaradıldı. Postsovet məkanı respublikalarından fərqli olaraq, torpaq islahatları ilk dəfə Azərbaycanda qüsursuz şəkildə həyata keçirildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdığı ilk gündən ziyalılara qayğıını vacib məsələ kimi gündəmə gətirdi. Heydər Əliyev zəkasının ölkə elmi və təhsil sistemində yaratdığı möhkəm bünövrənin, dəyərli kadr potensialının adekvat əks-sədası müasir tarixdə bu sahənin ən müqəddəs izlərinə çevrilib.

1993-cü ildə Naxçıvandan Bakıya qayıdan Heydər Əliyev ilk görüş yeri kimi də məhz Elmlər Akademiyasını seçdi. Bununla o, yeni yaratmağa başladığı müstəqil dövlətin bünövrəsinin elmi sütunlar üzərində qurulduğunu, intellektual potensiala arxalandığını ictimai fikrə çatdırdı. Bu, bir tərəfdən Heydər Əliyevin Azərbaycan elminə, intellektinə böyük hörmətinin təsdiqi idisə, digər tərəfdən Azərbaycan ziyalılarının Ümummilli Liderə sonsuz inam və yüksək etimadının bariz nümunəsi idi.

1997-ci il yanvarın 31-i Ulu Öndərin bir qrup aparıcı alimlə görüşdə söylədiyi fikirlər Azərbaycan Elmlər Akademiyasına ikinci həyat bəxş etdi. Uzun müddət təsirlərə məruz qalan Azərbaycan intellekti yenidən dirçəliş yoluna qədəm qoydu. Heydər Əliyev alimlərə dünya səviyyəli elmi işlərlə bərabər, həm də dövlətimizə, xalqımıza lazım olan elmi tutumlu strateji problemlərlə məşğul olmağı məsləhət gördü.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə ictimai həyatın bütün sahələrində intibah və tərəqqinin əsası qoyuldu. Gənclər və idman siyasəti sahəsində iş keyfiyyətə yeni mərhələyə keçdi. Heydər Əliyevin 1993-cü il 22 sentyabrda - ölkədə çox ziddiyyətli ictimai-siyasi proseslərin cərəyan etdiyi bir zamanda gənclərlə görüşə vaxt tapması, onların problemlərini dinləməsi Ümummilli Liderin Azərbaycan gəncliyinin cəmiyyət həyatındakı roluna verdiyi böyük önəmin əyani göstəricisi idi.

26 illik zaman kəsiyində dövlət müstəqilliyinin Azərbaycan üçün ən böyük töhfələrindən biri də sovet dövründə təzyiqlərə məruz qalan milli-mənəvi irsin bərpa edilməsi, yeni dövrün tələblərinə uyğun gənc nəsə təqdimatı oldu. Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə formalaşdırdığı mütərəqqi ənənələri müstəqillik illərində də inamla davam etdirən Ulu Öndər bu məqsədlə Azərbaycanın görkəmli şairlərinin, yazıçıların, elm və incəsənət xadimlərinin yubileylərinin keçiril-

məsinə, ev muzeylərinin yaradılmasına xüsusi qayğı ilə yanaşırdı. Heydər Əliyevin mədəni quruculuq siyasəti nəticəsində qloballaşma şəraitində mənəvi dəyərlərimiz qorundu. Klassiklərimizin yüz illərin sınağından günümüze gəlib çatmış mənəvi irsinin gələcək nəsillərə itkisiz çata bilməsi üçün bütün zəruri addımlar atıldı.

Ulu Öndər müstəqillik illərində xalqın milli-mənəvi dəyərlərini və düşüncə sistemini yaşadan, günümüze gətirib çıxaran folklor nümunələrinə diqqətlə yanaşırdı. Heydər Əliyevin 1997-ci il aprelin 20-də imzaladığı "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi haqqında fərmanı, yubiley komissiyasını yaratması və ona sədrlik etməsi, bunu dövlət işinin tərkib hissəsinə çevirməsi milli-mənəvi irsin qorunması, yaşadılması, öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması sahəsində olduqca əhəmiyyətli hadisə idi.

Ulu Öndər mənəviyyatın, milli əxlaq və düşüncə modellərinin qorunub saxlanılması üçün də səylərini əsərgəmərdi. Bu baxımdan Heydər Əliyevin 13 avqust 2001-ci il tarixli bəyanatı da milli-mənəvi dəyərlərin qorunması məqsədinə xidmət etməklə, gənc nəslin təbii təbiiyə mənfi təsir göstərən neqativ amillərin aradan qaldırılmasına xidmət edirdi.

Əminliklə deyə bilərik ki, dövlət müstəqilliyinin ilk illərində yaşadığımız böyük problemlər indi yaddaşımızın acı xatirəsinə çevrilib. İqtisadi sahədə keçid dövrünün ağır sosial-iqtisadi, mənəvi-psixoloji çətinliklərini geridə qoyan respublikamız bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edir. Azərbaycan siyasi müstəvidə də bir çox problemləri geridə qoyur. Neftlə, qazla zəngin bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, respublikamız daha çox demokratikləşmə yolunda qazandığı uğurlar, tolerantlıq və multikulturalizm sahəsindəki mütərəqqi milli modellə Avratlantik məkana inteqrasiya edir. Azərbaycan demokratik ideallara, liberal dəyərlərə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına sadiqliyi ilə tanınmaq əzmini sübuta yetirir.

Prezident İlham Əliyevin qətiyyəti ilə son illər xarici siyasətdə inanılmaz hədəflərə yetişmişik. Milli maraqların gerçəkləşdirilməsi amalı bu siyasətin əsasında hər şeydən öndə dayanır. Bu məqamda bəzi həssas tarixi məqamları yenidən xatırlatmaq vacibdir. Azərbaycan bayrağını təhqir edən erməni zabitini affekt vəziyyətində qətlə yetirdiyinə görə ədalətsiz şəkildə ömürlük həbs cəzası almış Ramil Səfərovun ölkəmizə ekstradisiyası və dərhal əfv olunması cənab İlham Əliyevin yüksək vətənpərvərliyinin təzahürü idi.

Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, ölkəmizin obyektiv səbəblərdən həllinə nail olmadığı bir problem var – Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Dövlət başçısı bu problemin siyasi yolla həllinə çalışsa da, torpaqlarımızın azad edilməsi üçün lazımı məqamda qətiyyətli addımların atılacağını da istina etməyib. 2006-cı ilin aprel ayının ilk günlərində xalqımız ölkə başçısının bununla bağlı əzmkar və prinsipial siyasi mövqeyinin şahidi oldu. İşğalçılıq siyasətindən əl çəkməyən təcavüzkar Ermənistanın atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozaraq qoşunların təmas xəttində törətdiyi son təxribatlara - dinc əhali üçün təhlükə yaratmasına adekvat cavab olaraq Azərbaycan

Ordusu son günlərdə düşməyə Bışkek protokolunun imzalanmasından sonrakı 22 ildə ən ağır və sarsıdıcı zərbəni vurdu. Bir daha təsdiqləndi ki, Azərbaycan xalqının milli maraqlarını daim önə çəkən, mürəkkəb geosiyasi məkanda qətiyyətli, düzgün qərarlar qəbul etmək cəsarəti ilə seçilən lideri, rəhbəri var!

Milli Qurtuluşla başlayan əzəmətli inkişaf yolunun ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan tam müstəqil siyasət yürüdən ölkədir. Respublikanın milli inkişaf modeli, hüquqi, mədəni-mənəvi təkamül konsepsiyası, vahid milli ideologiyası formalaşmışdır. Qloballaşma şəraitində milli özünəməxsusluğun qorunub saxlanması, habelə milli-mənəvi dəyərlərə sədaqətlə yanaşı, ümumbəşəri dəyərlərin inkişaf etdirilməsi, böyük dövlətlər və qonşularla münasibətlərin qurulmasında tarazlığın qorunması Azərbaycanın müsbət siyasi aurasını, özünəməxsus beynəlxalq imicini formalaşdırır.

Ölkənin davamlı uğurlarını təmin edən, rəsmi Bakının bütün sahələrdə müstəqil siyasət yürütməsinə, milli maraq və mənafeləri qətiyyətlə müdafiə etməsinə imkan yaradan ən mühüm amil son illərdə əldə olunmuş böyük iqtisadi nailiyyətlərdir. Neftin qiymətlərinin 3 dəfəyədək aşağı düşdüyü hazırkı şəraitdə respublikamız iqtisadi müvazinətini əzmlə qoruyur, böhranın mənfi təsirlərini azaltmaq üçün səmərəli iqtisadi və inzibati-qanunverici islahatlar aparır, manatın məzənnəsində sabitlik təmin edilir.

Ölkə başçısı milli-mənəvi dəyərlərə sadiqliklə yanaşı, sivil Qərb dəyərlərinin mənimsənilməsinə də vacib sayır. Avropa dəyərləri, müasirlik dedikdə, demokratikləşmə, plüralizm və s. ilə yanaşı, həm də işçilərin siyasi fəallıq görünüşünə görə yox, məhz peşəkarlıq xüsusiyyətlərinə görə seçilməsi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan Prezident İlham Əliyevin elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafını sürətləndirən onlarla fərman və sərəncamları, dövlət proqramları yetişməkdə olan gənc nəslin mənəvi bütövlüyü, kamilliyi və saflığı, habelə qlobal miqyaslı yad təsirlərə qarşı mənəvi müqavimətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi siyasətin mühüm məqamlarıdır. Son illər ərzində Azərbaycan Respublikasında elm və təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə edilib. Dövlət proqramları çərçivəsində ölkənin bütün regionlarında ümumi təhsilin infrastrukturunu əhəmiyyətli şəkildə yenilənib, təhsilin müasir tələblərə cavab verən normativ hüquqi bazası yaradılıb. Ali təhsildə Bolonya Bəyannaməsindən irəli gələn başlıca prinsiplərin tətbiqi, təhsil müəssisələrinin müasir informasiya və elmi-metodiki təminatı, təhsil infrastrukturunun yenilənməsi, dərslərlə təminatın yaxşılaşdırılması, ucqar kənd məktəblərinin pedaqoji kadrların təminatı, məktəbəqədər və peşə təhsili xidmətlərinin müasir tələblər səviyyəsində qurulması məqsədi ilə dövlət proqramları qəbul edilib, layihələr həyata keçirilib. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan İnkişafı Hesabatına əsasən, Azərbaycan "orta insan inkişafı" qrupundan "yüksək insan inkişafı" qrupuna daxil olub. Vətəndaşa sərmayə qoyulması, onun fərdi keyfiyyətlərinin və qabiliyyətlərinin inkişafı, bilik və intellektin milli inkişafda prioritet amil kimi müəyyənləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən

ən mühüm addımlardan biri də dövlət başçısı İlham Əliyevin 7 may 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun təsis edilməsidir. Fondun yaradılmasında da məqsəd təkcə cəmiyyətin maarifləndirilməsi deyil, eyni zamanda ictimai əhəmiyyəti elmi, sosial-fəlsəfi, kulturoloji tədqiqatların dəstəklənməsidir.

Xarici və daxili siyasətdə ardıcıl uğurlarımız sayəsində global tədbirlərə ev sahibliyi etmək Azərbaycanın gündəlik həyat tərzinə, qürur və fəxarət dolu tarixi hadisələri müşahidə etmək isə insanlarımızın yaşayış normasına çevrilib. Şübhəsiz, beynəlxalq tədbirlərin Azərbaycanda keçirilməsinin başlıca səbəbi respublikamızın dünya miqyasındakı nüfuzu, hörmətidir. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanın son illər təşkilatçılıq etdiyi beynəlxalq tədbirlərin sırası ildən-ilə genişlənir: Beynəlxalq Humanitar Forum, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin Mədəniyyət Nazirlərinin Konfransı, Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu, Dünya Dini Liderlərinin Zirvə görüşü, Krans Montana Forumu, Ümumdünya Davos Forumu, Qlobal Bakı Forumu, I Avropa Oyunları, "Formula-1" yarışları, IV İslam Həmrəyliyi Oyunları...

Bu və digər tədbirlər zamanı Bakıda qədimliklə müasirliyin vəhdətinə əsaslanan milli arxitekturanın, müasir şəhər infrastrukturunun, ən başlıcası, isti və səmimi münasibətin şahidi olan çoxsaylı əcnəbi qonaqların etiraf etdiyi bir gerçəklik də var: ölkəmiz regionun ən sabit, müasir, müstəqil, təhlükəsiz, tolerant və multikultural ölkəsidir! Bir neçə gündən sonra keçiriləcək növbəti "Formula-1" yarışları Azərbaycan multikulturalizminin Avropa üçün model rolunu oynadığının daha bir əyani göstəricisi olacaqdır.

Bu uğurlarda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə yanaşı, Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın müstəsna xidmətləri var. Bəli, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev müstəqil dövlətçilik konsepsiyasını məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu strateji kurs üzərində formalaşdırır və bu kursu yeni dövrün tələblərinə uyğun zənginləşdirir. Millətə Heydər Əliyev ideyaları ətrafında toplayır, özünü azərbaycanlı sayan, bu mənsubiyyətdən qürur duyan hər kəsi Ulu Öndərin yanınca qalmış arzularının, ideyalarının həyata keçirilməsi istiqamətində səfərbər edir. Bu gün hər bir azərbaycanlı dərk edir ki, bizi xəyallarda yaşatdığımız demokratik, qüdrətli, modern Azərbaycanın qurulması üçün Prezident İlham Əliyevin liderliyi altında mühüm vəzifələr gözləyir. Əminik ki, bir çox dövlətlərin onilliklərlə keçdiyi yolu qısa müddətdə adlayan Azərbaycan öz rəhbərinin əzmkar fəaliyyəti sayəsində qarşıya qoyduğu bu hədəflərə çox qısa zamanda qovuşacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. "Prezident İlham Əliyevin 27 fevral 2010-cu ildə Qəbələ məcburi köçkünlər və rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşü" (Prezidentin çıxışı) // <http://azertag.az/xeber/>

2. "15 iyun Milli Qurtuluş günüdür Milli Qurtuluş günün mübarək, Azərbaycan!" // Fövqəladə Hallar Nazirliyinin rəsmi saytı – <http://fhn.gov.az/newspaper/>

ƏYYUB KƏRİMOV

Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİ: MÜASİR YANAŞMA

Bəşər tarixinin inkişafının məntiqi təhlili göstərir ki, dövlətlərin tərəqqiyə nail olaraq, ölkələr sırasında öz layiqli yerini tutması üçün zəruri şərtlərdən biri də xalqın özünə lider seçdiyi şəxsin özünəməxsus keyfiyyətləridir. Belə ki, dövlətlərin ərazi və iqtisadi imkanlarından asılı olmayaraq, onun hərtərəfli inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri məhz lider amilidir. Tarixi inkişaf proseslərinin mürəkkəbliyi və ziddiyyətliyi içərisində qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməyi bacaran, bu qanunauyğunluqlardan xalqın mənafeyi üçün istifadə etməyə, baş verənləri düzgün qiymətləndirməyə qadir olan və bu əsasda pragmatik siyasət həyata keçirə bilən lider, hadisələrin inkişafını proqnozlaşdıraraq ölkəsini, xalqını potensial risklərdən qoruyur, onun sosial-iqtisadi inkişafını xeyli dərəcədə sürətləndirməyə nail olur.

XX əsrdə tanınan millətimizə bəxş etdiyi dühalardan biri yuxarıda qeyd etdiyimiz keyfiyyətlərlə yanaşı, xalqımızın bütün müsbət keyfiyyətlərini, yaradıcılıq enerjisini, iradəsini və əzmini öz şəxsiyyətində üzvi şəkildə birləşdirən Ümummilli Lider statusunu qazanmış Heydər Əliyevdir. Dünya miqyaslı mahir siyasətçi və dövlət xadimi olan Ulu Öndərimiz öz əhəmiyyətinə görə milli hüduqlara sığmayan fəaliyyəti, uzaqgörənliyi, müdriqliyi, hünəri, cəsarəti, mərdliyi və fədakarlığı ilə zamanın fəvqünə yüksəlmiş, müstəqil Azərbaycan dövlətinin həm memarı, həm də ilhamvericisi və təşkilatçısı olmuşdur.

Siyasi liderliklə milli liderlik keyfiyyətlərinin bir şəxsdə birləşməsi, əlbəttə, unikal haldır. Məhz bu cəhət Azərbaycanın keçid dövrləri üçün, bir qayda olaraq, səciyyəvi olan siyasi və iqtisadi islahatlarla milli əənənəçilik arasında uyğunsuzluqlardan və qarşıdurmalardan xilas olmasına, milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə nail olmasına imkan verdi.

“Azərbaycanın müstəqil milli inkişafı ilə bağlı Heydər Əliyevin siyasi dünyagörüşü və konseptual yanaşması ilk dəfə hələ SSRİ dağılmamışdan qabaq - 1991-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan parlamentinin tribunasından dediyi fikirlərdə öz əksini tapmışdır. Onun həmin dövrdə parlament müzakirələrində səsləndirdiyi təklif və mülahizələr müstəqilliyə doğru uzanan yolda irəli sürülən yeganə rasiona, pragmatik və uzaqgörən fəaliyyətin parlaq nümunəsi idi” [6].

Ümummilli lider Heydər Əliyevi XX əsrin ictimai-siyasi fenomenini kimi artıq bütün dünya qəbul edir. Birmənalı demək olar ki, zamanəmizin ən böyük azərbaycanlısı olan Heydər Əliyev həm millətin, həm də bəşəriyyətin dahilik meyarlarına cavab verən tarixi şəxsiyyətdir. Bəşəriyyət dahi dedikdə fenomenal şəxsi keyfiyyətlərlə, şəxsiyyətin ensiklopedik savadı, təfəkkürünün elmin və təcrübənin bütün istiqamətlərində fəaliyyətə qadir olması ilə yanaşı, onun ictimai maraqları şəxsi maraqlardan üstün tutmasını, yalnız öz xalqı üçün deyil, dünya, bəşəriyyət üçün gördüyü işlərin miqyasını əsas götürür.

XX-XXI əsrlərin qovuşağında Azərbaycanın demokratik və bəşəri dəyərlərə sadıq müstəqil bir dövlət kimi formalaşması böyük öndərimizin siyasi fəaliyyətinin nəticəsi, 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə onun hakimiyyətə qayıdışının bəhrəsidir. Bu qayıdış təkcə Heydər Əliyev ömrünün deyil, həm də bütün tariximizin xüsusi mərhələsi, əsaslı dönüş nöqtəsidir. Heydər Əliyevin qayıdışı Azərbaycan xalqının itirilmiş inamını özünə qaytardı, sabaha, gələcəyə ümidini artırdı. Ümummilli lider “Mən buraya vəzifə üçün gəlməmişəm. Mən böyük yükü ancaq ona görə çiyinə götürmüşəm ki, xalqın həyatının ən çətin dövründə ona xidmət göstərim” deyərək ömrünün qalan hissəsini də xalqının xilasına həsr edəcəyini bildirmişdir. Beləliklə, Azərbaycan dövlətçiliyinin müqəddəratı həll edildiyi 1993-cü ilin iyun günlərində dünya miqyaslı dövlət xadimi Heydər Əliyevi yenidən hakimiyyətə dəvət edən Azərbaycan xalqı parçalanıb dağılmaq və müstəqilliyini itirmək kimi dəhşətli fəlakətdən xilas oldu. Hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsini, xalqın birliyinin təmin olunmasını, ictimai-siyasi sabitlik və iqtisadi dirçəliş üçün zəmin yaradılmasını özünün dövlətçilik strategiyasının prioritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirdi.

Müdrik siyasətçimizin gərgin əməyi nəticəsində artıq 1994-cü ilin sonunda ölkədə iqtisadi-siyasi islahatların uğuru üçün zəruri olan siyasi sabitlik bərqərar edildi. 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında Bişkek protokolu imzalandı. Həmin ilin sentyabrında Prezident Heydər Əliyev dünyanın nəhəng neft şirkətləri ilə 7,5 milyard dollarlıq ilk neft müqaviləsi imzalandı. “Əsrin müqaviləsi” adlanan bu kontraktın sonra neft sənayesinin sürətli inkişafı başlandı. Ölkəmiz xarici sərmaçılıqların hesabına neft hasilatının azalmasını qarşısını aldı, enerji daşıyıcılarına olan tələbatını ödədi və böhranla müvəffəqiyyətli mübarizə üçün imkan əldə etdi.

Ölkə iqtisadiyyatının transformasiyası üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi ən önəmli məsələlərdən idi. Bu zaman Azərbaycan hökuməti Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə birlikdə iqtisadi islahatlar proqramının həyata keçirilməsinə başladı. 1994-1995-ci illərdə Dünya Bankının və BVF-nin dəstəyi ilə manatın kursunun möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş siyasət tədricən öz səmərəsini verməyə başladı. Manatın kursu stabilləşdi və nəticədə inflyasiya 1994-cü ildəki 1663 faizdən 1997-ci ildə isə 3,7 faizə düşdü [10, 264].

"Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin onuncu ildönümü haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 mart 2001-ci il tarixli Fərmanında deyilir: "Azərbaycan Respublikasının öz dövlət müstəqilliyini əldə etməsi keçmiş SSRİ-də və bütün dünyada 80-ci illərin ortalarından başlayaraq gedən ictimai-siyasi proseslərin labüd nəticəsi idi. Bu obyektiv tarixi gerçəklik SSRİ-nin dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarix səhnəsindən çəkilməsinə və nəticə etibarilə müxtəlif respublikaların hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxardı. Bunun ardınca yeni müstəqil dövlətlərin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü oldu".

Ümummilli Lider Heydər Əliyev mövcud reallıqları özünəməxsus global yanaşma mövqeyindən qiymətləndirərək yenidən müstəqilliyə qədəm qoymuş ölkəmizin siyasi inkişaf yönümünü uzaqgörənliklə, tərəddüdsüz və birmənalı olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirdi: "Respublikamızda hüquqi dövlət qurulması, demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyət yaradılması, insan azadlığının, söz, vicdan azadlığının, müasir plüralizmin təmin edilməsi, çoxpartiyalı sistemin bərqərar olması bizim əvvəldən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir" [1, 5].

Ulu öndərin irəli sürdüyü hər bir ideya, mənəvi-ideoloji sahədə daha uzağa istiqamətlənmiş, hər bir strateji əməl, əsasən, azərbaycançılıq məfkurəsi kontekstində köklənmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərə dövlətçilik mövqeyindən qiymət verilməsi ölkəmizdə azərbaycançılığın qorunub-saxlanması və inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Əbu Turxan yazırdı ki, Xalqı millətə çevirən dövlətçilik şüurudur [7, 226].

Milli ideyanın – azərbaycançılığın müasir mərhələdə təməlləri ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi-siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran vəzifələri, onların ölkəmizə münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiya kimi nəzərdə tutulur. "Suverenliyimizi daim yaşatmaq, dövlət müstəqilliyimizi əbədi etmək üçün harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, bu gün hər bir azərbaycanlıdan müqəddəs Azərbaycan qayəsi ətrafında əməl və əqidə birliyi, sarsılmaz həmrəylik tələb olunur" [1, 5].

Heydər Əliyev azərbaycançılığın bütün tərkib hissələrini milli ideologiyamızın strukturuna daxil etməklə mənəviyyat və dövlətçiliyin sintezindən çıxış edirdi. YAP-ın yaradılmasının 6-cı ildönümü münasibəti ilə təntənəli yığıncaqda Azərbaycan rəhbəri demişdi: "Bizim həm xarici siyasətdə, həm daxili siyasətdə, həm ictimai-siyasi sahədə, həm sosial-iqtisadi sahədə gördüyümüz işlər milli ideologiyamızın üzərində qurulur. Bu milli ideologiya nədən ibarətdir? Birincisi, dövlətçilik. Dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü

qoruyub saxlamaqdır. Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır. Ona görə, hər bir vətəndaş vətənpərvərlik hissləri ilə yaşamalığıdır və bizim partiyamız, bütün dövlət orqanları, bütün təbliğatımız Azərbaycanda dövlətçiliyi inkişaf etdirmək üçün hər bir vətəndaşda milli vətənpərvərlik hisslərini yaratmalıdır. Milli vətənpərvərlik hissləri hər bir vətəndaşda o qədər güclü olmalıdır ki, hər bir vətəndaş milli mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən, öz şəxsi yaşayışından, öz şəxsi həyatından – hər şeydən üstün tutsun". O bildirdirdi ki, dövlət quruculuğunda, nəinki tarixi və milli ənənələrimiz nəzərə alınır, həm də dünya təcrübəsindən, demokratik prinsiplərdən istifadə edilir [1, 6].

Ümummilli Lider dövlətçiliyimizi və milli-mənəvi dəyərlərimizi Azərbaycançılığın əsas komponentləri kimi təqdim edirdi. Dövlətçilik ideologiyası insanların bir vətəndaş kimi formalaşdırılmasını, Vətənə sevgi hissini, dövlət mənafeyini üstün tutmaq, şəxsi mənafeyi dövlət mənafeyi prizmasından keçirmək vəzifələrini əhatə edir. Heydər Əliyevə görə, dövlətçilik ənənələri dövlətçilik ideologiyası, dövlətçilik psixologiyası və dövlətçilik praktikasının vəhdətindən yaranır. Dövlətçilik ideologiyası hüquqi və siyasi şüurun yüksəldilməsini, insanın şəxsi həyatının, şəxsi maraqlarının cəmiyyətdə gedən proseslərlə əlaqələndirilməsini, dövlət idarəçiliyində hər bir şəxsin bilavasitə və ya bilvasitə iştirakının təmin olunmasını nəzərdə tutur. Dövlətçilik ideologiyası habelə iqtisadi tərəkətlərin təmin edilməsini, dövlət tərəfindən qanunvericilik aktları ilə aparılan iqtisadi islahat proseslərinin məqsədyönlü surətdə insanların şəxsi mənafeyi, rifahı və həyat tərzi ilə əlaqələndirilməsini, uyğunlaşdırılmasını əhatə edir.

Heydər Əliyev keçid dövründə iqtisadi islahat proqramının reallaşdırılması ilə milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması arasında uyğunsuzluqlar ortaya çıxma biləcəyini də nəzərə alırdı. Dövlətçilik hissi mənəvi həyatın təməl hissəsi olub insanın bütün davranışlarını, dəyər yönümlərini, motivlər strukturunu müəyyənləşdirir.

Torpağımız ta qədimdən ən müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin vətəni olmuşdur. Azərbaycan dövlətinə, tarixinə və coğrafiyasına onların sadıqlığı bütün dünya üçün açıq olan mənəvi-mədəni dəyərlərimizin mahiyyətindən irəli gəlir. Azərbaycanın və "azərbaycançılığın" əzəməti bu müqəddəs diyarı öz vətəni hesab edən və onun adı ilə adlanmaqdan qürur duyan bütün insanların maddi və mənəvi gücündə, qüdrətindədir. Bu səbəbdən də "azərbaycançılığın" ortağ dəyər və sərəvətlərə dayaqlanaraq doğuracağı potensialın təsir və miqyasını az-çox təsəvvür edəndə, yalnız xoş məram və niyyətlə sevinənlər deyil, narahatlıq duyanlar da həmişə olmuşdur.

Yalnız torpağımızda yaşayan müxtəlif etnik və dini mənsubiyyətli insanlara ünvanlanmaqla kifayətlənməyib, coğrafi sərhəd və məkanların ayrıldığı dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızı da bizimlə bir ideya-fəlsəfi, mədəni məkanda bütövləşdirən qüvvə də məhz "azərbaycançılıq" ideologiyasıdır. "Azərbaycançılıq" cəmiyyətimizin sosial-mədəni və siyasi nizamlanmasının, insanların mənəvi səfərbərliyi və vəhdətinin başlıca amildir [8, 256].

Ümummilli Lider siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra, separatçı qüvvələrə qarşı əməli tədbirlər görmüş, millətlərarası münasibətlər siyasətini demokratik prinsiplər əsasında inkişaf etdirmək istiqamətini əsas götürərək, azsaylı xalqların hüquq və azadlıqlarını qorumağı dövlətçilik quruculuğunun ümdə vəzifəsi kimi qarşıya qoymuş, multikulturalizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmışdı.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası münasibətlər siyasətinin hüquqi bazası Ümummilli Liderin sədri olduğu komissiya tərəfindən hazırlanmış və referendum vasitəsi ilə qəbul olunmuş ali qanunumuza – Konstitusiyaya əsaslanır. Demokratiya prinsiplərini əsas götürən ali qanun Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarına qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik hüququ verir. Konstitusiyanın İkinci bölməsinin III fəslinin 25-ci maddəsinin 3-cü bəndində deyilir: "...İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır" [4].

Qüdrətli dövlət qurucusu Heydər Əliyevin azərbaycançılığın ən mühüm istiqamətlərindən və komponentlərindən biri kimi qiymətləndirdiyi milli-mənəvi dəyərlər özü də mürəkkəb daxili struktura malikdir. Burada ulu öndər üç tərkib hissəni xüsusi qeyd edirdi: dil, din, adət-ənənə və bunların şüur müstəvisində proyeksiyası olan milli mentalitet.

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinə, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir. Çünki milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər arasında sıx bir daxili əlaqə vardır. Milli müəyyənliyi olmayan və özünü bir millət kimi dərk etməyən xalqın milli dövlətə də ehtiyacı ola bilməz. Belə ki, milli dövlət, bir tərəfdən ərazinin və iqtisadi sərvətlərin qorunmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən və daha çox dərəcədə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və nisbi müstəqil inkişafının təmin olunması məqsədi daşıyır. Heç bir dövlət başçısı, heç bir siyasi lider və hətta heç bir millətçi ziyalı dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı, milli ideologiyanın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə yeni mükəmməl elmi konsepsiyasının yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Ulu Öndər qədər fədakarcasına çalışmamışdır.

Milli ideologiyamızın Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş ən mühüm istiqamətlərindən biri olan azərbaycançılıq bir tərəfdən, Azərbaycanda vahid milli-dövlətçilik hissiyyatının formalaşmasını, etnik-milliyetçiliklərin və bütövləşməni nəzərdə tutursa, digər tərəfdən, Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq inkişafını və ölkə miqyasında, bütün fəaliyyət sahələrində mövqeyinin möhkəmlənməsini nəzərdə tutur.

Bu bir danılmaz faktıdır ki, XX əsrin II yarısında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi rəsmiləşdirilməsi, hərtərəfli inkişafı, qorunması, diplomatiya aləminə yol açması, fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi kimi tarixi missiyanın yerinə yetirilmə-

sində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müstəsna rolu olmuşdur. Azərbaycan dilinin keşiyində durmaq Heydər Əliyevin məqsədyönlü fəaliyyətinə çevrilmişdir. "Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildikdən sonra məhz Azərbaycan dili siyasi elitanın dilinə çevrilməyə başladı" [9].

Hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dil hər bir xalqın varlığının ən əsas, bəlkə də yeganə təminatçısıdır. Azərbaycan xalqının da ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Ana dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamışdır. Ana dilimiz dövlət rəmzləri olan himn, gerb, bayraq kimi müqəddəsdir.

Hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində Heydər Əliyev Azərbaycan dilini milli mənlüyün əsas məsələsi kimi daim ön plana çəkirdi. Hələ 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında Heydər Əliyevin böyük cəsarəti sayəsində Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olunmuşdu. 1992-ci il dekabrın 22-də isə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının iclasında dövlət dilinin türk dili olması haqqında qərar qəbul edildi. Lakin 1995-ci ildə qəbul edilmiş Əsas Qanunumuzda Azərbaycan dili dövlət dili kimi yenidən təsdiqləndi. 2001-ci il iyunun 18-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərman imzaladı. Fərmanda dilimizin tarixi inkişafı ərzində əldə etdiyi uğurlarla yanaşı, yaşadığımız dövrdə dövlət dili sayəsində yaranmış problemlər də geniş təhlil edilmiş və həmin problemlərin həlli yolları açıqlanmışdır. 2001-ci il iyulun 4-də isə ana dilinin tətbiqi məsələlərinin həyata keçirilməsinin təmin olunması məqsədi ilə Dövlət Dil Komissiyası yaradıldı. 2001-ci il Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü" təsis edilib. Fərmana əsasən, artıq neçə ildir ki, Azərbaycanda avqustun 1-i "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü" kimi qeyd edilir.

Dövlət dilinin tətbiqi işinin əməli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə 30 sentyabr 2001-ci ildə Respublika Prezidentinin təsdiq etdiyi Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minmişdir. Bununla bərabər, Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə 2003-cü il yanvarın 2-də Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı verilmişdir.

Milli ideologiyamızı bir qayda olaraq, yaradıcı şəxslər, milli ziyalılığın təmsilçiləri, alimlər, filosoflar, yazıçılar və s. formalaşdırır və inkişaf etdirirlər. Siyasətşünaslar, siyasi liderlər və dövlət başçıları milli ideologiyamızın bir komponenti olan milli dövlətçilik konsepsiyasının işlənilməsində iştirak edirlər. Milli-mənəvi dəyərlərin də dövlət quruculuğu və sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ilə yanaşı, ümummilli inkişaf strategiyasına, milli ideologiyamızın, azərbaycançılığın strukturuna daxil edilməsi üçün milli ziyalılar dövlət başçısına, siyasi rəhbərliyə təsir göstərməyə çalışırlar.

Azərbaycanda isə bu proseslərin mənzərəsi xeyli dərəcədə fərqlidir. Ziyalıların millî tərəqqi prosesində rolunu azaltmadan qeyd etməliyik ki, bizdə millî dəyərlər uğrunda mübarizənin önündə Ümummilli Lider özü gedir və millî ziyalılarımızı da bu istiqamətdəki fəaliyyətə səfərbər etməyə çalışırdı.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev millî ideologiyamızın əsas prinsiplərini müəyyənləşdirməklə bərabər, onların həyata keçirilməsinə şəxsən özü nəzarət edirdi ki, bu da onun bir millî lider kimi üzərinə götürdüyü missiyaya necə böyük məsuliyyətlə yanaşdığına dəlalət edirdi.

Ulu Öndər nəinki Azərbaycan dövlət quruculuğunun təməl daşlarını düzmüş, bu sahədə qarşıda duran perspektivləri müəyyənləşdirmiş, həmçinin onları həyata keçirə biləcək layiqli davamçı da yetişdirmişdi. Bu şəxsiyyət Heydər Əliyev məktəbinin məzunu, praqmatik siyasətçi, Ümummilli Liderin ideyalarının həyata keçirilməsinin ən etibarlı qaranı olan möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevdir. Müasir dünyanın bu mürəkkəb və ziddiyyətli zamanı axınında, dünyada ikili standartların, ayrı-seçkiliklərin hökm sürdüyü bir dövrdə ölkəmizdə qorunub saxlanılan stabilliyin, uğurlu inkişafın, nailiyyətlərin sükanını əlində möhkəm saxlayan Prezidentimiz xalqımızı daha yüksək firavanlıq hədəflərinə doğru aparmaqdadır.

21 iyul 2008-ci ildə Bibiheybət Ziyarətgah Kompleksinin təmirdən sonrakı açılışında Prezident İlham Əliyev demişdir: "Çox şadam ki, Azərbaycan cəmiyyətində ümummilli ideya ətrafında bütün cəmiyyət səfərbər olunub, cəmiyyət azərbaycançılıq ideyası uğrunda, dövlətçilik ideyası uğrunda müstəqillik ideyası uğrunda və müstəqil həyat ideyası uğrunda birləşibdir".

Fikrimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki Ramiz Mehdiyevin "V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu cəmiyyətin hansı istiqamətdə hərəkət etdiyini anlamağa imkan verən dünya miqyaslı məkandır" adlı məqaləsindəki aşağıdakı fikirləri ilə tamamlamaq istədim: "Gənc müstəqil ölkəmiz Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə keçid dövrünün çətinliklərini inamla dəf edərək ictimai-siyasi inkişafın, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin, Azərbaycan xalqının millî mənlik şüurunun yüksəlməsinin yeni fazasına qədəm qoyub. Yeniləşməkdə olan cəmiyyətimiz öz dinamizmi ilə xoşbəxt gələcəyə - XXI əsr dünyasına istiqamətlənib" [5].

Ədəbiyyat:

1. H.Ə.Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 1997, 136 s.
2. İlham Əliyev. Bibiheybət Ziyarətgah Kompleksinin açılış mərasimində nitq // www.mediaforum.az/files/2008/07/12.
3. Mehriban xanım Əliyeva. Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda çıxışı (8 aprel 2011-ci il, Bakı) // Xalq qəzeti, 11 aprel 2011-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (Maddələr 21, 25, 44, 45). Bakı, 1995 // <http://president.az/azerbaijan/constitution/>

5. R.Mehdiyev. V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu cəmiyyətin hansı istiqamətdə hərəkət etdiyini anlamağa imkan verən dünya miqyaslı məkandır // <http://www.ekspress.az/az/gundem/>.

6. Əli Həsənov: Heydər Əliyevin SSRİ dövründə səsləndirdiyi mülahizələr müstəqilliyə doğru uzanan yolda uzaqgörənliyin parlaq nümunəsi idi // <http://www.1news.az/az/siyaset/>.

7. Salahəddin Xəlilov. Əbu Turxanın hikmət dünyası. Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2012, 445 s.

8. Rəbiyyə Aslanova. Müasir dövlət və dövlətşünaslıq elmi (Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü işığında). Bakı, Azərəşf 2011, 440 s.

9. Hikmət Baba oğlu. Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilini siyasi elitanın dilinə çevirdi // www.ikisahil.com/index.php?option.

10. Независимый Азербайджан: новые ориентиры: В 2-х т. Т.1. / Под ред. Е.М.Кожокина. М., Рос. ин-т стратег. исслед., 2000, 420 с.

FƏXRƏDDİN NAĞİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kafedra müdiri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

HEYDƏR ƏLİYEV MÜASİR AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN QURUCUSUDUR: HÜQUQİ İSLAHATLAR KONTEKSTİNDƏ

Qədim zamanlardan bizim günlərimizə qədər dünyada mövcud olmuş, real dövlətçilik taleyi yaşamış ölkələrin adı və tarixi onları yaradan və yaşadan şəxsiyyətlərin adı və tarixi missiyası ilə qoşa çəkilir, eynilik təşkil edir. Bu, yalnız xalqların həmin şəxslərə minnətdarlıq hisslərinin ifadəsi deyil, həm də ictimai elmlərin uzun müddətli inkişafı və dərin elmi təhlillərə əsaslanaraq gəldiyi nəticədir. Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik [1, preambula], tarixi boyu bütün dünyada tanınmış, öz fəaliyyətləri ilə bəşər tarixinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş çoxsaylı elm, mədəniyyət və dövlət xadimləri yetirmiş Azərbaycan xalqı üçün belə şəxsiyyətlərdən danışılarda hamının ilk olaraq xatırladığı məhz Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev olur. Hələ sağlığında əfsanələşərək öz xalqının rəmzinə dönmüş bu insanın şəxsiyyətinə, onun bitib tükənməyən siyasi və mənəvi irsinə dərin və daimi maraq da məhz buradan irəli gəlir, onu öyrənməklə insanlar öz dövlətlərinin, xalqının tarixini, onun inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənir, eyni zamanda özlərini dərk etməyə çalışırlar. Məhz bu səbəbdən öz xalqının və dünyanın görkəmli şəxsiyyətlərindən birinə çevrilmiş bu insanın haqqında yüzlərlə kitablar, minlərlə məqalələr yazılır, barəsində filmlər çəkilir, heykəlləri ucaldılır, xatirəsinə bağlar, xiyabanlar salınır, adı ən müxtəlif formalarda əbədiləşdirilir.

Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 30 ildən artıq müddətdə Heydər Əliyevin yaratdıqlarının təkə adını çəkmək saatlarla vaxt aparardı. Heç şübhəsiz ki, onların arasında ən möhtəşəmi bu gün tez-tez səsləndirilən obrazlı ifadə ilə desək, "Nəsilərə qalan sərəvət – qurduğu dövlət"dir. Bu, birmənalı olaraq ölkə əhalisinin əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənən fakta çevrilmiş deyimlərdən biridir ki, minilliklərlə dövlətçilik tarixinə malik Azərbaycanın müasir dövlət kimi qurucusu məhz Heydər Əliyevdir. Həm də bu verdikt sadəcə fikir ifadəsi olmayaraq dərin elmi təhlillərə əsaslanır, ən müxtəlif səviyyələrdə dövlət xadimlərinin, siyasətşünasların, həm də geniş xalq kütlələrinin mövqeyini əks etdirir.

1969-cu ildə ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyinə gəldikdə zəngin tarixə, böyük potensiala malik bu respublikanı keçmiş Sovetlər İttifaqının ən bərbad respublikalarından biri olaraq təhvil alan Ümummilli Lider, 1982-ci il-

də uzunmüddətli söyləri nəticəsində Azərbaycanı keçmiş SSRI-nin ən inkişaf etmiş respublikalarından birinə çevirərək, çiçəklənən bir şəkildə özündən sonrakı rəhbərlərə təhvil verib, Moskvaya, qüdrətli Sovet dövlətinin ən yüksək vəzifələrindən birinə irəli çəkildi. On ildən sonra SSRI dövləti, onun söykəndiyi ideoloji əsaslar və idarəçilik sisteminin əsasını təşkil edən inzibati-amirlik sistemi süquta uğradıqdan sonra Bakıya qayıdıqda Heydər Əliyev vətəndaş müharibəsi, separatçılıq, hakimiyyət uğrunda amansız mübarizə, sərəştəsiz insanların rəhbərliyi nəticəsində xarabazara çevrilmiş, torpaqları işğal olunmuş, əhalisi öz yurdunda məcburi köçkünə dönmüş Azərbaycanı gördü. Öz xalqının yetirdiyi ən böyük vətəndaş olaraq Heydər Əliyev xalqının və dövlətinin belə bir vəziyyətində passiv müşahidəçi mövqeyində dura bilməzdi. Moskvadakı M.Qorbaçov kimi bədxahlarından, onun ətrafındakı antiazərbaycançı ermənipərəst qüvvələrdən, Azərbaycanda etibar edib vəzifələrə irəli çəkdiyi, lakin ona xəyanət edənlərdən aldığı zərbələr nəticəsində səhhəti xeyli pisləşmiş H.Əliyevlə, tarixinin ən ağır dövrlərindən birini yaşayan, olum ya ölüm dilemması qarşısında qalmış Azərbaycan bu taleyüklü günlərdə bir-birinə sahib çıxdılar, bir-birini xilas etdilər. Qısa bir müddət sonra Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışını qədirbilən xalq "Qurtulu" günü" kimi bayrama çevirdi [2].

Həmin günü bayram etməyən yalnız Heydər Əliyev idi. Bunun üçün isə əsaslı səbəblər var idi. Vaxt az, imkanlar məhdud, qarşıda duran vəzifələrsə böyük idi. Demokratik, dünyəvi, hüquqi dövlət yaradılmalı idi. Bu, bir vaxtlar bəşər mədəniyyətinə əvəzsiz töhfələr vermiş Azərbaycanın XX əsrin sonlarında dəyişən və inkişaf edən dünyada öz yerini tutması üçün ən birinci şərt idi.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruluşunun 1995-ci il Konstitusiyası ilə bərqərar olunduğu söylenilir, əslində isə bu işin əsasları çox-çox əvvəllər, 1969-cu ildən qoyulmuşdur. Heydər Əliyev həmin dövrdə özünün dövlət idarəçiliyi strateji proqramında mədəni və mənəvi intibahı həmişə iqtisadiyyatda və sənayedəki uğurlarla əlaqələndirərək vahid məcrada həyata keçirmişdir. 1969-1982-ci illərdə həyatımızın bütün sahələrində baş vermiş köklü dəyişikliklər öz miqyasına görə Azərbaycanın quruculuq salnaməsində ən dolğun səhifələri təşkil edir. Ölkəmizin müstəqilliyinin və dünya iqtisadiyyatına dərin inteqrasiyası proseslərinin hazırkı möhkəm təməli Heydər Əliyev tərəfindən həmin illərdə yaradılmış potensiala əsaslanır. Hələ o vaxtlar Azərbaycanın gələcəyini, əlverişli vaxt yetişdikdə müstəqil dövlət olacağını düşünərək Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə atdığı addımlardan biri azərbaycanlı gənclərin keçmiş Sovet İttifaqının nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilməsi idi. Bu yolla Azərbaycanın elm və kadr potensialı yüksəldiyi kimi xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri də təbliğ edilir, eyni zamanda İttifaq miqyasında on illər sonra əhəmiyyətli ola biləcək təmasların əsası qoyulurdu [3, 57].

Müstəqillik illərində xalqın təkidli tələbləri ilə hakimiyyətə gəlmiş Heydər Əliyevin dağılmış, müxtəlif regionları arasında tarixən formalaşmış əlaqələri pozulmuş, vətəndaş müharibəsi, separatçılıq kimi ağır zərbələrə məruz qalaraq tarixin

səhifələrindən silinmək həddinə çatmış Azərbaycanda dövlət quruculuğu proseslərinə başlamaq, ölkəni, belə demək mümkündürsə, sıfır vəziyyətindən yenidən qurmaq, bununla da demokratik hüquqi dövlət yaradılması istiqamətində atdığı ən mühüm addımlar Azərbaycan Konstitusiyası ilə bağlıdır. O, dünyada nadir şəxslərdəndir ki, iki dəfə - 1978 və 1995-ci illərdə, həm də əsaslı şəkildə fərqli ictimai-siyasi şəraitlərdə öz ölkəsinin konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri olmuşdur. Bu gün çoxları bilmir ki, 1977-ci il SSRİ Konstitusiyasında rus dilinin dövlət dili olması haqqında müddəə yox idi. Belə bir şəraitdə 1978-ci il Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daxil edilməsi məhz öz xalqını böyük məhəbbətlə sevən, onun on illərdən sonrakı taleyini düşünən bir insanın mövqeyindən xəbər verir. 1990-cı il noyabr ayının 17-də Naxçıvanda üçrəngli bayrağa Azərbaycanda ilk dəfə dövlət bayrağı statusu verilməsi, SSRİ-də ilk dəfə muxtar respublikanın adından onun siyasi əsaslarını və rejimini ifadə edən "sovet", "sosialist" sözlərinin çıxarılması da onun təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə olmuşdur. Müdrik dövlət xadimi kimi Konstitusiyanın sabitliyinin dövlətin sabitliyi üçün əsas şərtlərdən biri olduğunu daim qeyd edən Azərbaycan Prezidenti hələ Naxçıvanda işləyərkən Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar qəbul edilmiş qərara Naxçıvan MR Ali Məclisi vasitəsi ilə öz münasibətini bildirmiş, "Konstitusiyanın adı qanunlar və qərarlar səviyyəsinə endirilib, hər sessiyada ona əlavələr və dəyişikliklər edilməsi, bununla da respublikanın Əsas Qanununun nüfuzdan salınması yolverilməzdir" ifadəsinin Ali Məclisin qərar səviyyəsində qəbul edilməsinə nail olmuşdu [4, 248-252]. 1991-ci ilin 26 oktyabrında qəbul edilmiş qərardakı həmin ifadə dörd il sonra müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın əsas prinsiplərindən birinə çevrilmişdi.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının hazırlanıb qəbul edilməsini müasir Azərbaycan dövləti quruculuğunun əsası, mayası hesab edən Heydər Əliyev belə bir mövqedən çıxış edirdi ki, cəmiyyətin siyasi təşkilinin təzəhürü olan dövlətin əsas sənədi sayılsa da konstitusiya, demokratik hadisə olaraq, xalq tərəfindən, ən azından xalqın adından qəbul edilir. Elə bu amil də konstitusiyanın əhəmiyyətini müəyyən etməklə bərabər onun qəbulunu da şərtləndirir, bununla da bütün digər normativ hüquqi aktlardan fərqləndirir. Başqa sözlə desək, xalq tərəfindən qəbul edilməsi nəticəsində konstitusiya öz hüquqi qüvvəsinə görə dövlətin bütün normativ-hüquqi aktlarından daha yüksəkdə dayanır. Hətta müasir hüquqi dövlətin əsas əlamətlərindən biri olan beynəlxalq hüquq normalarının ölkənin daxili qanunvericiliyindən daha üstün qüvvəli olması barədə müddəə da konstitusiyalara şamil edilmir. Bu da təbiidir. Suveren və müstəqil xalqın iradəsi hər şeydən, o cümlədən beynəlxalq hüquq aktlarından da önəmlidir.

Konstitusiya qəbul edilən zaman ölkədə mövcud olan bütün siyasi partiyaların, əsas ictimai birliklərin və təşkilatların, milli və etnik qrupların, dinlərin və bir çox digər amillərin mövqeyi nəzərə alınmalı, eyni zamanda hakimiyyətdə olan siya-

si qüvvənin və ölkənin tarixi, bu günü və gələcəyi üçün daha çox məsuliyyət daşıyan titulları mövqeyi daha çox əks etdirilməlidir. Həm də konstitusiya elə bir sənəd olmalıdır ki, demokratiyanın əsas qanununa uyğun olaraq hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr dəyişdikcə konstitusiyanı da dəyişdirmək zərurəti meydana çıxmasın. Əksər hallarda konstitusiya qəbul etmək, yaxud onu əsaslı şəkildə dəyişdirmək cəhdləri bu və ya digər qüvvələr tərəfindən narazılıqla qarşılanır, nəticədə siyasi böhranlar yaranır, hakimiyyət dəyişiklikləri baş verir. Elə bizim günlərimizdə postsovet məkanı dövlətlərində baş verən siyasi proseslərə diqqətlə nəzər salmaq fikirlərimizi bir daha sübut edər [5, 598]. Deyilənlərin sübutu kimi belə bir faktı da göstərmək olar ki, 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik respublika şəklində meydana çıxmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, yaxud SSRİ-nin parçalanması nəticəsində öz dövlət müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikasında hakimiyyətə gəlmiş AXC-Müsavat iqtidarı bütün cəhdlərinə baxmayaraq öz sələflərindən tamamilə fərqlənən yeni müstəqil dövlətlərin konstitusiyalarını qəbul edə bilməmişdir.

Azərbaycan Konstitusiyasının qəbul edildiyi ərafədə ölkədə konstitusiya qəbulu üçün əlverişli şərait yox idi. Dövlət çevrilişi cəhdləri ara vermirdi. İlk baxışdan təsəvvür edilməsi çətin olsa da, belə cəhdlərə ölkənin yüksək vəzifəli şəxsləri – baş nazir, digər yüksək rütbəli məmurlar başçılıq edirdilər. Vətəndaş müharibəsi təhlükəsi hələ sovuşmamışdı. Dövlətin dayaqları olmalı yüksək vəzifəli və rütbəli şəxslər öz siyasi ambisiyalarını dövlət maraqlarından üstün tutur, öz xalqı və dövləti ilə ultimatum dilində danışımağa üstünlük verirdilər. Dövlətə sədaqətli şəxslər terror vasitəsi ilə aradan götürülür, vətəndaşlarda vahimə, qorxu hissləri yaradırdı. Əvvəlki xəyanətkar iqtidar tərəfindən bağlanmış və hakimiyyətdə olan qüvvələrin mənafeyini əks etdirən neft müqavilələri ləğv edilmiş, yeni müqavilələrin bağlanması ərafəsində xarici investorlar qorxudularaq ölkədən uzaqlaşdırılmışdı. Yenidən əldə edilmiş atəşkəs kövrək və etibarsız idi. Vaxt isə gözləmədi. Belə bir şəraitdə konstitusiyanın qəbul edilməsi ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olmasına, əhali arasında dövlətə inamın artmasına, yubanmaq isə vəziyyətin daha da pisləşməsinə gətirə bilərdi.

Bütövlükdə xalqın, dövlətin və hər bir vətəndaşın taleyinə birbaşa və həlledici təsir göstərən Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya qəbulu kimi nəhəng siyasi prosesin uğurunu şərtləndirən ən mühüm amil bu prosesin müdrik dövlət rəhbəri, ümummilli lider, xarizmatik şəxsiyyət tərəfindən idarə edilməsi idi. Həmin anda Azərbaycanın yeganə ümidi, böhranlı vəziyyətdən ən etibarlı çıxış yolu dövlətin sükani arxasında belə bir şəxsiyyətin olması idi. Bu, xalqını, onun dövlətini taleyüklü anda xilas etmək missiyasını öz üzərinə götürən Ümummilli Lider Heydər Əliyev idi.

1995-ci il may ayının 2-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibini təsdiq etdi. Heydər Əliyevin sədr olduğu komissiyaya həmin vaxtda mövcud olan hər üç hakimiyyət qanadının rəhbərlərindən əlavə ictimai elmlər sahəsində tanınmış mütəxəssislər,

görməli elm xadimləri, ictimai və yaradıcılıq təşkilatlarının rəhbərləri daxil edilmişdi. Komissiyanın iyunun 5-də geniş ictimaiyyətin, mətbuat nümayəndələrinin, xarici ölkə səfirlərinin iştirakı ilə keçirilən ilk iclasında Heydər Əliyev Azərbaycanın bütün sahələrdə uzunmüddətli inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən proqram nitqi ilə çıxış etdi.

Komissiyanın ilk iclasında dövlət başçısı tərəfindən qəbul ediləcək konstitusiyanın parametrləri açıqlandı. "Bizim yeni konstitusiyamız, şübhəsiz ki, birinci növbədə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, bu müstəqilliyin əbədi olduğunu və dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, yaşatmaq üçün bütün prinsipləri əks etdirməlidir. Yeni konstitusiyamız demokratik prinsipləri özündə əks etdirməlidir. Yəni dünya demokratiyasının əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən, demokratiya sahəsində inkişaf etmiş dövlətlərin konstitusiyaya təcrübəsindən istifadə etməli və Azərbaycan Respublikasının özünəməxsus tarixi, milli ənənələrini əks etdirən prinsipləri özündə cəmləşdirməlidir. Bir sözlə, biz elan etmişik və mən bir daha bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı, dünyəvi dövlət qururuq. Demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət quruculuğu proseslərini və bunu təmin etmək üçün bütün şərtləri, müddəaları konstitusiyaya özündə əks etdirməlidir.

Biz elə bir Konstitusiyaya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən əsas qanun, tarixi sənəd olsun. Ona görə də üzərimizə düşən vəzifə həm şəərəflidir, həm də çox çətindir. Konstitusiyamız Azərbaycanda məhz demokratik, hüquqi, dünyəvi, sivilizasiyalı bir dövlət qurmaq üçün əsas yaratmalıdır, onun əsas qanunu olmalıdır" [6, 11].

Həmin iclasda Prezident Heydər Əliyev özünü tamamilə yeni bir qismdə – konstitusiyacı alim kimi göstərərək dünya konstitusiyachılığının bütün problemlərini öyrəndiyini, görkəmli qərb filosoflarının konstitusiyaya və dövlətlə bağlı elmi irsinə də mükəmməl yiyələndiyini nümayiş etdirdi. "Konstitusiyaya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamızın əsasını təşkil etməlidirlər. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas qanununda insan haqları, insan azadlıqları, insanların cəmiyyətdə bərabər hüquqa malik olması, bütün azadlıqlar öz əksini tapmalıdır" [6, 10].

XX əsrin ortalarından bizim günlərimizə qədər ABŞ dövlətinin daxili və xarici siyasətinin nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirən görkəmli dövlətşünas filosof C. Roulz siyasət xadimləri qarşısındakı seçkiləri, dövlət xadimini isə qarşısındakı nəsil-ləri düşünən insan adlandırır [7, 11]. Sonrakı proseslər göstərdi ki, konstitusiyaya üzərində işə son dərəcə ciddi yanaşaraq ona öz həyatının ən mühüm hadisələrindən biri kimi baxan Heydər Əliyev məhz qarşısındakı nəsil-ləri düşündüyü üçün

özündən sonra xalqına fəaliyyəti uzun illərə hesablanmış belə bir Konstitusiyaya miras qoymuşdur.

Məlumdur ki, Azərbaycan Konstitusiyası sərt tipli konstitusiyalara aiddir. Onun dəyişilməz elan edilmiş altı maddəsi, bir fəslə, həmçinin dəyişikliklər və əlavələr haqqında olan 11-ci və 12-ci fəsil-ləri həmin Konstitusiyanın, eləcə də Konstitusiyaya qəbul edilərkən hakimiyyətdə olan və xalqın əksəriyyətinin iradəsini ifadə edən ictimai-siyasi qüvvənin uzunömürlüyünün təminatıdır.

Yalnız böyük siyasətçi və dövlət xadiminə xas olan tərzdə demokratik hüquqi dövlət quruculuğunu Heydər Əliyev "...bu il də, gələcək illərdə də bütün mərtəbələrdə demokratik seçkilərin keçirilməsi" ilə bağlayır və belə seçkilərin keçirilməsi üçün Konstitusiyaya bazası yaradılmasını bir vəzifə kimi Konstitusiyaya komissiyasının qarşısında qoyurdu. Onun birinci çağırış Milli Məclisin ilk iclasında çıxışı göstərir ki, qarşıya qoyulmuş vəzifə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmişdir. Həmin tarixi çıxışında Prezident demişdir: "Yeni qəbul edilmiş Konstitusiyaya Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü təmin edən Konstitusiyadır və əminəm ki, bu daimi olacaqdır. Xalqımız bu Konstitusiyanın müddəalarından daim istifadə edərək Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əbədi edəcəkdir. Yeni Konstitusiyaya Azərbaycanda demokratik hüquqi dövlətin qurulması, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin yaranması üçün bütün əsasları yaradıb, bütün təminatları veribdir. Bizim borcumuz bu təminatlardan, Konstitusiyanın bizə verdiyi qanuni əsaslardan səmərəli istifadə etmək və ölkəmizdə hüquqi, demokratik dövlət yaratmaq, vətəndaşların, insanların hüquqlarının qorunmasını təmin etməkdir" [8].

Heydər Əliyev üçün dövlət quruculuğu heç də mücərrəd xarakter daşımırdı. Onun üçün dövlət – konkret insanların yaratdığı mütəşəkkil siyasi təşkilatdır və dövlət bu insanların ən mühüm hüquqlarının təminatçısıdır. O, insan hüquqlarına əməl olunmasının müasir sivil dünyaya qovuşmağın yeganə və ən etibarlı yolu olduğunu daim vurğulayaraq tez-tez belə bir fikri də xatırladı ki, "əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar" [9]. Özünün bütün sonrakı həyatı və fəaliyyəti də o, öz xalqının demokratik, inkişaf etmiş dünya dövlətləri sırasına qoşulmasına həsr etmişdi.

Yeni konstitusiyaya layihəsi hazırlanarkən Konstitusiyaya Komissiyanın sədri kimi Ümummilli Lider son dərəcə gərgin bir rejimdə işləmiş, xarici nümayəndə heyətləri, ölkənin ictimai-siyasi xadimləri, ictimai fikir nümayəndələri ilə bir-birindən məsul çoxsaylı görüşlər keçirmişdir. Komissiyanın 1995-ci il iyul ayının 26-da keçirilən iclasında işçi qrupla görüşlərindən biri haqqında Komissiyaya məlumat verən Prezident görüşün 5 saatdan artıq davam etdiyini bildirir. Belə görüşlərin çoxsaylı olduğunu nəzərə alsaq, dövlət başçısının Konstitusiyaya layihəsi üzərində işə nə qədər vaxt və enerji sərf etdiyi aşkar olar.

1995-ci il noyabr ayının 2-də və 5-də keçirilən iclaslarda bir məsələ – Azərbaycanın dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edildi. Taleyinə 18 ildən sonra ikin-

ci dəfə öz dövlətinin konstitusiyasının layihəsini hazırlamaq qisməti düşən Heydər Əliyev yenidən oxşar xarakterli çətinliklə qarşılaşırdı. 1977-ci il SSRİ Konstitusiyasında hətta rus dilinin dövlət dili olması barədə müddəa olmasa da, o zaman Azərbaycana rəhbərlik edən Heydər Əliyev çox böyük qəhrəmanlıq göstərərək, Moskvadakı partiya rəhbərliyinin ciddi narazılığına baxmayaraq, Azərbaycan dilinin respublikanın dövlət dili olduğunu Konstitusiyada təsbit edə bilmişdi. Bu dəfə narazılıqlar ölkənin daxilində idi. Buna baxmayaraq son nəticədə Heydər Əliyev müdrikliyi qalib gəldi. Komissiyanın noyabrın 5-də keçirilən iclasında çıxış edən 14 nəfər Komissiya üzvlərinin demək olar ki, hamısı Azərbaycan dilinin dövlət dili olmasını təklif etdilər. Dilimizin haqq etdiyi tarixi adı özünə qaytarıldı. Məsələnin daha etibarlı həllinin təminatı kimi Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu təsbit edən 21-ci maddənin dəyişdirilməsi barədə təkliflərin gələcəkdə referendumla çıxarılması hüququnun məhdudlaşdırılması da konstitusiya səviyyəsində həllini tapdı. Təkcə bu işinə görə – belə işlər isə onun taleyində kifayət qədər çox olmuşdur – Heydər Əliyevin adı Azərbaycan xalqının tarixində əbədi yaşayacaqdır. Yeni hazırlanan konstitusiya layihəsində dövlət dilinin Azərbaycan dili adlandırılması məhz öz xalqını böyük məhəbbətlə sevən, onun on illərdən sonrakı taleyini düşünən bir insanın mövqeyindən xəbər verir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini öz həyat amalına çevirmiş, bütün həyatını bu nəcib iş uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək Konstitusiyasının bu müstəqilliyə xidmət etməsini, onun vasitəsilə bütövlükdə ölkəmizin, onun hər bir vətəndaşının sivil dünyaya inteqrasiya olunmasını, Azərbaycanın dünya dövlətləri sırasında öz layiqli yerini tutmasını arzu edirdi. O, həm də heç bir vaxt gizlətmirdi ki, belə yüksək bir məqama doğma ölkəsinin məhz onun rəhbərliyi dövründə qovuşması ilə fəxr edir, özünü Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, onun sivil inkişafının təminatçısı sayır. 1995-ci il noyabr ayının 10-da Komissiyanın doqquzuncu iclasında Heydər Əliyev komissiyanın referendumla qədərki fəaliyyətinə yekun vuraraq Komissiya və işçi qrup üzvlərinə təşəkkürünü bildirdi: “Üzərimizə düşən məsuliyyəti biz vicdanla, xalqımıza, vəzifəmizə sədaqətlə həyata keçirmişik və gördüyümüz işə, xalqa təqdim etdiyimiz layihəyə görə fəxr edə bilərik. Hesab edirəm ki, bütün gələcək nəsillərdə meydana çıxacaq sualların hamısına burada cavab var. Yəni biz tarixi bir sənədin yaradılmasının iştirakçılığınıq və bununla fəxr edə bilərik.

Mən şəxsən bu sənədin hazırlanmasına böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşmışam. Bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd – siyasi, hüquqi sənəd yaratmışıq” [6, 68-69].

Bu, öz xalqının bu günü və gələcəyi üçün son dərəcə böyük işlər görmüş, öz xalqı qarşısında borcunu yerinə yetirməkdən zövq alan, qürur hissi keçirən dahinin etirafıdır. Heydər Əliyevi on illər boyu dövlət başçısı, rəsmi şəxs kimi görməyə alışmış bizlər üçün bəlkə də dahinin bu sevinci anlaşılan deyil. Bu sözlər onu təkcə dahi bir şəxsiyyət kimi deyil, həm də adi bir insan kimi qavramağa kömək edir. “Soruşma ki, vətən sənin üçün nə edib, de ki, sən vətən üçün nə edib-sən?” sualına hamıdan tutarlı, hamıdan dolğun cavab verə bilən yeganə bir insan.

1995-ci il Konstitusiyasının qəbulu bütövlükdə ölkədə hüquqi islahatların əsasını qoydu, bu islahatlar üçün baza rolunu oynadı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Respublikamızın demokratik hüquqi dövlət quruculuğu məqsədilə qəbul etdiyi strateji istiqamətin hüquqi təsisatlarını müəyyən edərək, həyata keçirilən islahatlar konsepsiyasının təməlini təşkil etmiş, cəmiyyətimizin inkişafının hüquqi əsaslarını formalaşdırmış, əsas insan hüquq və azadlıqlarını geniş şəkildə təsbit etməklə, onların təmin olunması üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Konstitusiyamızın müddəalarının həyata keçirilməsi, qanunun aliliyinin və demokratik təsisatların təmin olunması üçün hüquqi sahədə köklü islahatlar aparılaraq, yeni hüquq sistemi yaradılmışdır.

1998-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramının icrası çərçivəsində mükəmməl qanunvericilik yaradılmış və institusional islahatlar aparılmışdır. Belə islahatların hüquqi əsası isə Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 28 dekabr 1998-ci il tarixli Fərmanı oldu [10].

Fərmanla müəyyən edilirdi ki, hazırda cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi və bazar münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün dövlət idarəetməsində köklü islahatlar aparılması prinsipli əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə islahatlar dövlət idarəetməsinin səmərəliliyini artırılmalı, iqtisadiyyatın tarazlaşdırılmış tənzimlənməsi məqsədi ilə zəruri təsisatların formalaşdırılmasını, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya olunmasını sürətləndirmək məqsədi ilə iqtisadi fəaliyyət üçün beynəlxalq standartlara cavab verən idarəetmə sistemi və hüquqi baza yaradılmasını təmin etməlidir. Eyni zamanda, bu məqsədlər üçün dövlət xərclərinin şəffaf tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması, audit və dövlət idarəetmə (o cümlədən, dövlət qulluğu) sisteminin yenidən qurulması, iqtisadiyyatın idarə olunmasının təsisat sisteminin təkmilləşdirilməsi, hüquqi və məhkəmə islahatlarının aparılması sistemli yanaşma əsasında kompleks şəkildə həyata keçirilməlidir.

Dövlət idarəetmə sistemində islahatların böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini və miqyasını nəzərə alaraq, bu islahatların həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyası yaradılması nəzərdə tutulurdu.

Həmin Fərmanın əhəmiyyətini göstərmək üçün təkcə belə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, Komissiyanın sədri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin özü təyin edilirdi. Komissiya sədrinin müavinləri olaraq Baş nazir A.Rasizadə və Prezident Administrasiyasının rəhbəri R.Mehdiyev nəzərdə tutulurdu.

Dövlət komissiyasının tərkibində aşağıdakı istiqamətlər üzrə 4 işçi qrupu yaradılırdı:

- dövlət xərclərinin idarə olunması sisteminin yenidən qurulması;
- audit sisteminin islahatı;
- dövlət idarəetmə sisteminin islahatı;
- hüquq və məhkəmə sisteminin islahatı.

Dövlət xərclərinin idarə olunması sisteminin yenidən qurulması və audit sisteminin islahatı işçi qruplarına rəhbərlik Azərbaycan Respublikasının Baş naziri A.T.Rasizadəyə, dövlət idarəetmə sisteminin islahatı və hüquq və məhkəmə sisteminin islahatı işçi qruplarına rəhbərlik Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri R.Ə.Mehdiyevə tapşınılırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, sonrakı illərdə də belə bir tərkibə malik ikinci bir komissiyanın yaradılması baş vermədi. Məsələyə bu cür yanaşma onun əhəmiyyətindən xəbər verirdi.

Komissiyanın fəaliyyəti qısa bir müddətdə öz nəticələrini verməyə başladı.

Müstəqil məhkəmə hakimiyyəti sivil cəmiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğundan məhkəmə-hüquq islahatı konsepsiyasının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə xüsusi fikir verilmiş, demokratik ədalət mühakiməsi prinsiplərinə əsaslanan, tərkibinə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyalarının daxil olduğu yeni üçpilləli məhkəmə sistemi yaradılaraq, 2000-ci ilin sentyabr ayından fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Hakimlərin demokratik prinsiplərlə, şəffaf prosedur əsasında, beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, aşkarlıq şəraitində seçilməsi respublikamızda müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Ədalət mühakiməsini həyata keçirən müstəqil və qərəzsiz hakimlər korpusunun formalaşdırılması üçün cənab Heydər Əliyevin 1 dekabr 1998-ci il tarixli Fərmanına əsasən, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Məhkəmə-Hüquq Şurası yaradılmış və onun əsasnaməsi təsdiq edilmiş, daha sonra bu barədə xüsusi qanun da qəbul edilmişdir.

Hüquqi islahatlar çərçivəsində demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində islahatlar prosesinin həyata keçirilməsini, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını reallaşdıran, mükəmməl olaraq hazırlanmış qanunverici aktların qəbul edilməsi və təkmilləşdirilməsi daimi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə aparılmış işin miqyasını və əhəmiyyətini göstərmək üçün onu qeyd etmək kifayətdir ki, təkcə Konstitusiya qəbul edildiyi vaxtdan sonrakı beş il ərzində həyatın müxtəlif sahələrində ictimai münasibətləri tənzim edən minə yaxın qanun qəbul edilərək qüvvəyə minmişdir. 1998-ci ilin iyul ayında Konstitusiya ədalət mühakiməsi üzrə

müstəqil dövlət orqanı, əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyini təmin etmək və insanların əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək olan Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmışdır.

Məhkəmə-hüquq islahatları nəticəsində məhkəmə hakimiyyəti sistemində daxil olan prokurorluq orqanlarının hüquq sistemində yeri dəqiqləşdirilmiş, onun fəaliyyəti beynəlxalq aktlara və demokratik normalara uyğunlaşdırılmışdır. Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğuna xüsusi maddə həsr olunaraq bu orqanın məhkəmə hakimiyyəti sistemində daxil olduğu müəyyənləşdirilmiş, prokurorluq orqanlarının statusunun, təşkilinin və fəaliyyətinin əsasları təsbit olunmuşdur. 1999-cu ilin dekabr ayında bu orqanın fəaliyyətini beynəlxalq aktlara uyğun olaraq tənzim edən "Prokurorluq haqqında" Qanun qəbul edilmişdir.

Həyata keçirilmiş məhkəmə-hüquq islahatlarının əsas istiqaməti məhkəmə sisteminin dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi inkişafı və möhkəmləndirilməsi olmaqla onun mahiyyəti Konstitusiyanın normalarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktların müddəalarından irəli gələn insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müstəqil və səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Əgər əvvəllər mövcud olmuş hüquq sistemində dövlət və hüquq, dövlət və vətəndaş münasibətlərində üstünlük ənənəvi olaraq dövlətin tərəfində olmuşdursa, məhkəmə-hüquq islahatları həyata keçirildikdən sonra bütün hüquqi münasibətlərdə, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində önəm, prioritet insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına verilmişdir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı və dolğun müdafiəsinə, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edən məhkəmə-hüquq islahatları ölkəmizin hüquq sisteminin inkişafı, əsrlərin sınağından keçmiş mütərəqqi demokratik dəyərlərə uyğunlaşdırılması, Avropa hüquq məkanına inteqrasiyası, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ixtisaslaşmış yeni nüfuzlu təsisatların yaradılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasında aparılan məhkəmə-hüquq, siyasi və iqtisadi islahatlar, həyata keçirilən demokratik dəyişikliklər ölkə iqtisadiyyatının yüksək sürətlə inkişaf etməsinə, respublikamızın sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyatında böyük uğurların, önəmli irəliləyişlərin əldə edilməsinə imkan yaratmışdır. Bu gün Azərbaycan Respublikası onun uzaqqörən, yüksək idarəetmə üslubuna malik, qətiyyətli və alternativli olmayan Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hərtərəfli və dinamik inkişaf edir, həyatın bütün sahələrində böyük uğurlar əldə edilir, demokratik proseslər daha da genişlənir, Heydər Əliyevin nəzəri irsi müasir dövrdə uğurla reallaşdırılır.

2001-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına daxil olaraq, daha sonra isə dünyada ən səmərəli hüquq müdafiə sistemi hesab edilən "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasını ratifikasiya edərək öz vətəndaşlarına bu qurumun başlıca institusional mexanizmi olan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası altın-

da olmasına şərait yaratmışdır. Avropa Şurasına üzvlüklə əlaqədar bir çox qanunlar qəbul edilmiş, Konstitusiyaya da daxil olmaqla ölkənin qanunvericilik bazası əsaslı şəkildə yeniləşərək beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılmışdır.

Avropa Şurası ilə daha sıx əməkdaşlıq aparılmaqla məhkəmə-hüquq sisteminin əsaslarını və fəaliyyətini tənzim edən respublika qanunvericiliyinin müasir beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi prosesi uğurla həyata keçirilir. Bunun nəticəsi olaraq son illərdə "Məhkəmələr və hakimlər haqqında qanuna əsaslı dəyişikliklər edilmiş, "Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında" Qanun, Hakimlərin Seçki Komitəsi haqqında Əsasnamə, Hakim vəzifəsinə namizədlərin seçilməsi Qaydaları, Hakimlərin etik davranış kodeksi qəbul olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, mükəmməl və səmərəli məhkəmə sisteminin mövcud olması korrupsiyaya qarşı təsirli mübarizənin aparılmasının əsas şərtlərindən biridir. Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində zəruri qanunvericilik və institusional baza yaradılmış, "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Qanun, "Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı" və "Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strateqiya" qəbul olunmuş, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edilmiş, xüsusi ixtisaslaşmış qurumlar olan Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiya və Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsi yaradılmış, bütün bu qurumların səmərəli işi təşkil edilmiş, qəbul edilmiş bütün proqram sənədlərinin icrası təmin edilmişdir.

2009-cu və xüsusən 2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında edilmiş dəyişikliklər və əlavələr müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğu proseslərinin səmərəliliyini təmin etməyə yönəldilmişdir. Böyük Heydər Əliyev irsinə dərinlən yiyələnmiş, yeni tarixi şəraitdə onu layiqincə davam etdirən prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi cəsarətli idarəetmə islahatları beynəlxalq aləmdə ölkəmizin ümumbəşəri dəyərlərə, multikulturalizm ənənələrinə sadıq dövlət imicinin daha da yüksəlməsinə, ölkəmizin hər bir vətəndaşının rifah halının daha da yaxşılaşması, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı təmin edilməsi işinə xidmət edir və ölkəmizin bütün əhalisi tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə dəstəklənir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2016
2. https://az.wikipedia.org/wiki/Azərbaycan_xalqının_millî_qurtuluş_günü
3. F.Nağıyev. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının banisidir // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. 2013-cü il, №2 (42).
4. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 8-11 oktyabr 1991-ci il tarixdə keçirilən fəvqəladə sessiyasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (Əsas Qanununun) 112-ci maddəsində dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar qəbul olunmuş Qərara münasibət barədə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 26 oktyabr 1991-ci il tarixli qərarı

// Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2008, 840 s.

5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Heydər Əliyevin dövlətçilik irsi sistemində // Heydər Əliyev və Azərbaycan. Elmi məqalələr toplusu. Bakı, 2008.

6. "Qanunçuluq" jurnalı. №1-2, 1996-cı il.

7. Роульз. Дж. Теория справедливости. Новосибирск. 1995.

8. Heydər Əliyev. XI çağırış Milli Məclisin ilk iclasında çıxışı // "Azərbaycan" qəzeti, 25 noyabr 1995-ci il.

9. <http://www.clb.az/html/heydar.aliyev.application.9.html>.

10. Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 29 dekabr 1998-ci il tarixli Fərmanı // ARQT, №12, 1998.

EYNULLA MƏDƏTLİ

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun elmi işlər üzrə
direktor müavini, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVANDAN BAŞLAYAN DÖVLƏT QURUCULUĞU

Bəşər tarixində hər bir xalqın taleyində böyük dühaların, siyasət ustadlarının oynadıqları müstəsna rol daim yüksək qiymətləndirilib və bütün dövrlərdə iftixarla xatırlanıb. XX əsr Azərbaycan tarixinin ən böyük, fenomen şəxsiyyəti kimi şərəfli ömür yolunu xalqın nıcatına həsr etmiş Ulu Öndər Heydər Əliyev də məhz belə dahi simalardan olmaqla, müasir dövlətçiliyimizin ideoloji-siyasi əsaslarını yaratmış, xalqı həqiqi müstəqilliyə qovuşduraraq onun qəlbində özünə möhtəşəm bir abidə ucaltmışdır. Akademik Ramiz Mehdiyevin dediyi kimi, istər Azərbaycan tarixində, istərsə də xalqın yaddaşında Heydər Əliyev müstəqil və suveren dövlətin simvolu, xarizmatik siyasət dahisi, cəsur insan və ən böyük vətəndaş kimi qalmışdır və qalacaqdır. O, Azərbaycanın ən yeni tarixində bütöv bir epoxanı özündə təcəssüm etdirən, müstəqil dövlətin siyasi, iqtisadi, hüquqi, sosial-mədəni, elmi əsaslarını yaradan, onların ardıcıl inkişafını təmin edən siyasi kursun və milli inkişaf strategiyasının müəllifidir [1, 8].

1990-cı ilin iyulunda Heydər Əliyevin Azərbaycana xilaskar missiyalı qayıdışı, təqiblərə məruz qalıb Bakıdan Naxçıvana getməsi ilk növbədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının qorunması, onun düşər olduğu burulğandan və düşmənin təcavüzündən xilas edilməsində həlledici rol oynadı. İkinci tərəfdən, Heydər Əliyevin Naxçıvanda kütləvi ümumxalq məhəbbəti ilə qarşılınması, böyüklü-küçüklü yüzlərlə gəncin, cavanın-qocanın onun görüşünə gəlməsi, ona ümid və pənah yeri kimi baxması, dualar edib "xalqı bu bələdan qurtarmasını" istəməsi Heydər Əliyevin mübarizə əzmini daha da artırdı, çiynlərinə düşən ağır və məsuliyyətli vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlmək üçün ona qüvvət verdi. O dövrdə Naxçıvanda yaranmış çox mürəkkəb vəziyyətə baxmayaraq, qeyd edilməlidir ki, ölkəmizdə demokratik dövlət quruculuğunun ilk və qətiyyətli addımları Heydər Əliyev tərəfindən məhz Naxçıvanda atıldı.

Hələ Naxçıvan MR Ali Məclisinin sırayı deputatı olanda belə, o, rəhbər idi. Müdrik zəkasının, dönməz iradə və qətiyyətinin gücü ilə Ali Məclisin işinə istiqamət verir, millət vəkillərini və Naxçıvan ictimaiyyətini qarşıdakı inqilabi dəyişikliklərə hazırlayırdı. Bütün xalq Heydər Əliyevi dəstəkləyirdi, lakin Naxçıvan Ali Məclisinin deputatları arasında həm kommunistlərdən, həm də xalq cəbhəsi üzvlərinin ifratçılarından onun əleyhinə çıxış edənlər çox idi. Moskvanın diqtəsi

ilə hərəkət edən Azərbaycanın kommunist rəhbərliyini dəstəkləyənlərin müqaviməti güclü idi. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyev dərhal bütün demokratik qüvvələrin qəbul etdiyi bir rəhbərə çevrildi. Kommunist deputatların da bir çoxu Mərkəzin xofundan qurtula bilib Heydər Əliyevin demokratik quruculuq tədbirlərinin tərəfdarlarına çevrildilər. Heydər Əliyevin 1991-ci ilin ortalarında Sovet hökumətinin rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı ədalətsiz siyasətini kəskin tənqid etməklə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını nümayişkarənə şəkildə tərk etməsi hələ də "bəlkə də qayıtdılar" düşüncəsi ilə yaşayan Ali Məclisdəki keçmiş rəsmi şəxslərin və məmurların bir çoxunun mövqeyinin dəyişməsinə səbəb oldu.

Xalqın dərin inam və güvən bəslədiyi Heydər Əliyev yekdilliklə Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçildi. Bu, yəqin ki, Azərbaycan seçicisinin indiyə kimi heç bir zaman göstərmədiyi seçki coşqusu ilə baş verdi. Xalq öz pənah yeri sandığı şəxsiyyətə yüksək siyasi kürsü, geniş fəaliyyət meydanı verməklə ondan da imdad gözləyirdi. Heydər Əliyevə xalqın yeganə rəhbəri və xilaskarı kimi baxan Naxçıvan əhalisinin iradəsi ilə Heydər Əliyevin Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri seçilməsi isə, Azərbaycan dövlətçiliyinin ilk atributlarının qəbulundan tutmuş, köklü inqilabi islahatlar da daxil olmaqla, müstəqilliyə aparan yolun və vasitələrin müəyyən edilməsini həmişəlik şərtləndirdi. Bu, Heydər Əliyev yolu idi.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MR Ali Məclisinə sədr seçilməsi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi quruculuğuna başlandı. O zaman üçün ən ümdə və aparıcı vəzifə Muxtar Respublikanın işğalçı Ermənistanın getdikcə genişlənən təcavüzündən qorunması idi. 1991-1993-cü illərdə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə rəhbərlik etdiyi zaman Heydər Əliyev həm Naxçıvanı erməni işğalından qorumaq, həm də müstəqilliyinin kövrək addımlarını atmaqda olan, lakin şərişsəz və dəyanətsiz rəhbərlərin, yad xarici qüvvələrin təzyiqi altında az qala hər şeyi itirmək təhlükəsi ilə üzləşən Azərbaycan Respublikasını fəlakətdən qurtarmaq üçün yollar axtarırdı. Eynilə 1918-1920-ci illərdə olduğu kimi tarix təkrar olunurdu. Müstəqillik qazanmış ölkəmiz yenə də bir sıra bölgələrini erməni işğalından qoruya bilmirdi. Ermənilər tərəfindən şose və dəmiryolu bağlanan, elektriki, qazı, telefon rabitəsi kəsilən, yeganə hava yolu da təhlükələrdən xali olmayan Naxçıvan tam blokada şəraitində ən ağır günlərini keçirirdi. Dondurucu qış gecələrində bu Ali Məclisin ikinci mərtəbəsindəki soyuq iş otağında, neft lampası işığında Heydər Əliyev bütün Azərbaycan xalqını işığa çıxarmaq üçün çalışırdı. Lakin bu çətin vəzifəni yalnız şəxsiyyətinin nüfuzu və diplomatiyasının gücü ilə həyata keçirmək mümkün deyildi. Dövlətçiliyin ən vacib və birinci dayağı olan nizamlı milli ordusuz nə dövləti qurmaq, nə də onu qorumaq olardı.

Məhz Heydər Əliyevin zəkası və Sovet idarə sisteminin bütün incəliklərini bilməsi nəticəsində və əlbəttə, Sovet İttifaqının ən müxtəlif sahələrinin rəhbərləri arasında qazanmış olduğu nüfuz sayəsində Naxçıvan MR ərazisindəki Sovet ordusu hissələrinin nizamlı şəkildə, necə deyərlər, təntənə ilə yola salınması üçün bütün lazımi şəraitin yaradılması, bir sözlə, Rusiyanın yüksək rəsmiləri ilə düzgün

münasibət formalaşdırılması elə bir imkan yaratdı ki, həmin hərbi hissələrin döyüş texnikası və silahlarının böyük əksəriyyətinin Naxçıvan hakimiyyətinə verilməsi təmin edildi. Bu məqsədlə Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Dövlət hərbi qurumu - Naxçıvan Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı və Sovet hərbi hissələrinin texnika və silahları həmin quruma təhvil verildi. Beləliklə, Naxçıvanın müdafiəsinin təmin olunması üçün ən zəruri addımlar atılmağa başlandı. Bir çox könüllü peşəkar hərbcilər Heydər Əliyevin çağırışlarına vətənpərvərliklə səs verdilər. Burada qeyd etmək lazımdır ki, hələ Sovet hakimiyyəti illərindən Heydər Əliyev Sovet ordusunda azərbaycanlı milli zabıt kadrlarının çox az olduğunu görərək, bu sahədə sistemli uzaqgörən tədbirlər həyata keçirmiş, sanki bir zaman müstəqil dövlətçiliyə xidmət edəcəklərini planlamışdı.

Təəssüf ki, Heydər Əliyevin Azərbaycanın müstəqilliyi naminə atdığı addımlar Bakının kommunist rəhbərliyi zamanında olduğu kimi, müstəqil hökumətin rəhbərliyindəki ayrı-ayrı şəxslər və qurumlar tərəfindən kəskin müqavimətlə qarşılanırdı. Lakin heç bir qüvvə Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçiliyimiz naminə məqsədyönlü fəaliyyətinin qarşısını almağa qadir deyildi.

Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçən Ali Məclisin sessiyasında Muxtar Respublikasının adından "sovet sosialist" sözlərinin çıxarılması və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli, ay-ulduzlu bayrağının iclas salonuna gətirilib sovet bayrağını əvəz etməsi müstəqil dövlətçiliyin bərqərar edilməsi yolunda ilk addımlar sayıla bilər. Ali Məclisin həmin iclasında keçirdiyimiz həyəcənli anlar bu dəfəki istiqlalımızın uzunömürlü olacağından xəbər verirdi. Sonralar Azərbaycanın Prezidenti olduğu zaman Heydər Əliyev deyəcəkdi: "Azərbaycanın istiqlalı əbədidir, sarsılmazdır, dönməzdir". Heydər Əliyev Azərbaycanın Ali Soveti sədrinin müavini kimi parlamentin iclaslarında ölkəmizin düşdüüy ağır ictimai-siyasi və iqtisadi böhrandan çıxış yollarını göstərər, Azərbaycan torpaqlarının işğalına rəvac verən M.Qorbaçov hakimiyyətini və onun diqtəsi ilə hərəkət edən Azərbaycan rəhbərliyini qətiyyətlə ittiham edirdi. O, yeni ittifaq adı ilə SSRİ-ni dirçəltmək cəhdlərini qətiyyətlə rədd edərək deyirdi: "Mən yeni ittifaqa daxil olmağın və bunun üçün referendum keçirməyən heç bir şərt qoymadan əleyhinəyəm. Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməli, tam istiqlalıyyət uğrunda mübarizə aparmalıdır" [2, 137].

Heydər Əliyevə dərindən inanan, onun müstəqillik ideyalarını dəstəkləyən Naxçıvan əhalisi elliklə həmin ittifaqa dair ölkə referendumuna getmədi, müstəqil dövlətçilik yolunu seçdi. Heydər Əliyevin iradəsi ilə Kommunist Partiyasının Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı strukturlarının ləğv edilməsi, 8 sentyabr 1991-ci ildə Azərbaycanda keçirilən prezident seçkisinin baykot edilməsi barəsində Naxçıvan Ali Məclisinin qərarları bütün Azərbaycana bənzər addımların atılması üçün cəsarətli çağırışlar idi.

1990-cı ilin 20 yanvarında Qorbaçov hakimiyyətinin Bakıda, 1992-ci ilin 26 fevralında erməni işğalçılarının Xocalıda törətdiyi kütləvi qırğınlara hüquqi-

siyasi qiymət verilməsi və Naxçıvan MR Ali Məclisində bu hadisələrlə əlaqədar qərarlar qəbul edilməsi, Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilən soyqırım siyasəti olduğunun dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması o zaman çox zəruri cəsarətli addımlar idi.

Heydər Əliyevin uzaqgörən və məqsədyönlü addımlarından biri də, qonşu ölkələrin rəhbərləri ilə təmasa keçərək Naxçıvan MR əhalisini iqtisadi fəlakətdən qurtarmaq idi. Xalq cəbhəsi hakimiyyəti nə qədər qısqançlıqla yanaşsa, müxtəlif vasitələrlə mane olmağa çalışsa da, elə Azərbaycan dövlətinin ilk xarici siyasət addımları da Naxçıvanda atılırdı. Heydər Əliyev Ali Məclisin deputatlarına, alimlərə, jurnalistlərə təkidlə Naxçıvanın yaxın tarixini, Moskva və Qars müqavilələrini öyrənməyi tövsiyə edirdi. Əvvəlki tarixi təcrübələri nəzərə alaraq, ölkəmizin bu qədim güşəsinə qoruyub saxlamaq üçün Türkiyə Cümhuriyyəti və İran İslam Respublikası ilə həmin ölkələrin dövlət başçıları səviyyəsində görüşlər keçirir, sənədlər imzalayır və qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olurdu. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və yorulmaz səyləri ilə Qars müqaviləsi Türkiyənin və Azərbaycanın siyasi gündəminə çıxarıldı. Türkiyənin Prezidenti Süleyman Dəmirəl Naxçıvana gəldi, Heydər Əliyev həmin dövrdəki İran Prezidenti Həşemi Rəfsəncaninin dəvəti ilə Tehrandə səfərdə oldu, blokadada olan Muxtar Respublikaya nəfəs verildi. Bakıda bütün bunları qısqançlıqla izləyən, hətta əngəllər yaradan qüvvələrə məhəl qoymayan Ulu öndər öz diplomatik tədbirləri ilə erməni işğalçılarını da Naxçıvana təkrar həmlə etməkdən çəkindirdi. Bütün bu müdrik addımlar olmasaydı, 1918-1919-cu illərdəki erməni işğalı təkrar ola bilərdi, o illərdə olduğu kimi Azərbaycan dövləti Naxçıvan bölgəsinin qorunmasında aciz qala bilərdi.

Heydər Əliyev müstəqil dövlətçilik quruculuğunda ilk və ən vacib addım kimi daxili siyasi sabitliyin bərqərar edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Xüsusilə də 1990-cı ilin Sovet rəhbərliyinin əli ilə törədilən qanlı 20 Yanvar hadisələri, o zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin xalqa zidd siyasəti, sonrakı illərdə isə hakimiyyətdaxili çəkişmələr və milli maraqların ayrı-ayrı şəxslərin və qrupların maraqlarına qurban verilməsi Azərbaycan cəmiyyətində bu cür siyasətlərə qarşı çıxan qüvvələr də doğurmuşdu, 1980-ci illərin sonlarında coşqun dağ selinə bənzərən vətəndaş həmrəyliyindən və ümummillə təəssübkeşlikdən 1993-cü ilin əvvəllərində əsər-ələmət qalmamışdı. Naxçıvan MR-da qarşı duran tərəflər: kommunistlər və cəbhəçilərin bir-birinə inam və etimadı yox idi. Bakının dəstəyi ilə Muxtar Respublikada Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətini təmin etməyə cəhdlər göstərilirdi. Lakin Heydər Əliyev müxtəlif və əks mövqeli vətəndaşları Azərbaycan dövlətçiliyi və milli maraqlar naminə birləşdirməyə və vahid istiqamətdə yönəltməyə nail oldu. Ali Məclisin sədri seçilərkən Naxçıvan Xalq Cəbhəsinin iki aparıcı fəalının da Ali Məclis sədrinin müavirləri olaraq seçilməsini təklif etdi, beləliklə, Ali Məclisin rəhbərliyində keçmiş kommunistlərin və cəbhəçilərin nümayəndələri təmsil olundular. Xalq Cəbhəsinin bir çox fəal və peşəkar təmsilçiləri müxtəlif icra strukturlarında məsul vəzifələrə irəli çəkildilər, nəticədə Naxçıvan MR-da və-

təndəş həmrəyliyi bərqərar oldu, bu da həm MR-nın erməni təcavüzündən qorunmasında, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin ilkin addımlarının Naxçıvanda atılmasına şərait yaratdı.

Ali Məclisə rəhbərlik etdiyi zaman öz çıxışları, bəyanatları, tövsiyələri, öyüdnəsihətləri, çox zaman da öz şəxsi nümunəsi ilə Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin gələcək kadrlarını da hazırlayırdı. Bu gün həmin illərin Heydər Əliyev məktəbini keçən bir sıra şəxslər həm Naxçıvan MR-da, həm də Azərbaycan dövlətinin müxtəlif hakimiyyət qurumlarında vətənimizə şəərəflə xidmət edirlər.

Heydər Əliyevə qarşı bir neçə dəfə puç olmuş çevriliş cəhdləri edən o zaman ki ölkə hakimiyyətinin bəzi nümayəndələri hətta onu Naxçıvan MR rəhbərliyindən uzaqlaşdırmaq niyyəti ilə Naxçıvanın muxtar respublika statusunu ləğv etməyi, bununla guya Azərbaycan Respublikasının unitarlığını təmin etməyi irəli sürürdülər [3, 38]. Hakimiyyət nümayəndələrinin bu cəhdləri Ulu Öndər tərəfindən qətiyyətlə rədd edildi, Ali Məclisdəki müzakirələrdə bu kimi iddiaların Azərbaycan dövlətçiliyinə zərər vurduğu, muxtar respublika statusunun Naxçıvanın xilas yolu, təhlükəsizliyinin təminat yolu, inkişaf yolu olduğu vurğulandı. Heydər Əliyev ondan qat-qat aşağı səviyyədə duran opponentlərinə 1921-ci il Moskva və Kars müqavilələrinin Naxçıvanla əlaqədar maddələrini oxumağı tövsiyə edərək, əksinə Muxtar Respublikanın konstitusiyon statusunu daha da genişləndirməyi, MR-nın erməni hərbi təcavüzündən qorunması və blokada şəraitində torpaqların və xalqın etibarlı mühafizəsini təmin etmək üçün qonşu ölkələrlə əməkdaşlıq edilməsinin zəruriliyini ortaya qoyurdu.

15 iyun 1993-cü ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilməsi və on gün sonra isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin icrasına başlaması Azərbaycan xalqının milli müstəqilliyində, eləcə də Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsində dönüş nöqtəsi oldu. 1990-cı illərin əvvəllərindən ölkədə başlayan hakimiyyət böhranı bu və ya digər şəkildə 1993-cü ilin 15 iyun tarixinədək davam etdi və qeyd edilməlidir ki, məlum xarici təsirlərlə yanaşı, daxili xalqa ziddi qüvvələrin də müstəqilliyin ilk və çətin illərində təxribatçı fəaliyyətləri, kənardan qızıqdırılıb dəstəklənən bölücülük, ayrımcılıq hərəkətləri, millətin və dövlətin taleyinə hakimiyyətdəki müəyyən qüvvələrin biganəliyi ölkəmizi dibsiz uçurumun bir addımına gətirib çıxarmışdı. Daxili çəkişmə və ziddiyyətlər, hakimiyyətdaxili şəxsi və qrup mənafələrinin toqquşması şəraiti daha da çətinə salmış, xalqı və dövləti çıxılmaz bir xaosla sürükləmişdi. Artıq başlanmış vətəndaş qarşıdurmasının qarşısı dərhal alınmasaydı, ölkəmizin bir neçə yerə parçalanmasına, nəticədə dövlət müstəqilliyinin itirilməsinə gətirib çıxaracaq vətəndaş müharibəsi qızışacaqdı. Belə bir mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya gəlişi, sözün əsl mənasında, böyük Qurtuluş missiyası idi.

Hakimiyyət sükani arxasına keçdiyi ilk gündən, ilk bəyanatından Heydər Əliyevin diqqətlə ölçülüb-biçilmiş və ehtiyatla tarazlaşdırılmış, müxtəlif istiqaa-

mətli, məqsədyönlü xarici siyasəti dövlətçiliyimizin sonrakı inkişafına geniş yol açdı. Əməkdaşlıq edilməsi zəruri olan ölkələrdə bərabərhüquqlu münasibətlər, qarşılıqlı fayda əsasında qurulan etibarlı tərəfdaşlıq, xarici əlaqələrdə milli maraqların əsas götürülməsi ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artmasını, bəzi dövlətlərlə əvvəlki hakimiyyətin yanlış siyasəti üzündən yaranmış etimadsızlıq münasibətlərinin aradan qalxmasını təmin etdi. Məhz Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun məqsədyönlülüynə, dəyişməzliyinə, müstəqilliyinə, qərarlılığına və perspektivliyinə inam 1994-cü ilin sentyabrında, hakimiyyət böhranından cəmi bir il sonra, haqlı olaraq "Əsrin kontraktı" adını almış neft müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədar, xarici siyasətin dörd qütblü yönü: Qərbi-Şərqi-Şimali-Cənubi arasında seçim etmədən, bütün tərəflərlə Azərbaycan dövlətinin mənafeyi naminə əməkdaşlıq öz bəhrəsini verdi.

Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətində milli ideyanın gerçəkləşdirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərin önə çəkilməsi hər zaman diqqət mərkəzində idi. Ulu öndər deyirdi: "Xalq heç vaxt öz kökünü yaddan çıxarmamalı, öz tarixini öyrənməli, milli mədəniyyətdən heç zaman ayrılmamalıdır" [4, 19]. Heydər Əliyevin bu müdrik tövsiyətindən heç zaman ayrılmamalıdır, bu indiki qloballaşan dünyada xalqların milli-mənəvi dəyərlərini, kimliklərini qoruyub gələcək nəsillərə ötürə bilməsi üçün, nəsillərin varisliyi üçün gərəklidir. Bizim fikrimizcə, milli-mənəvi dəyərlər milli müstəqillik uğrunda mübarizədə və milli dövlətçilik quruculuğunda aparıcı rol oynamalıdır. Vahid, bölünməz vətən, ana dili, milli təfəkkür, milli-mənəvi dəyərlər, milli ideologiya olmadan bir ölkədə yalnız iqtisadi-inzibati bağlılıq, yaxud din birliyi ilə dayanıqlı, uğurlu dövlətçiliyə nail olmaq qeyri-mümkündür.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi zaman Heydər Əliyev milli dövlət quruculuğunda milli dilin əhəmiyyətli rol oynadığını, hər bir şəxsin ana dilini yaxşı bilməsinin zəruriliyini vurğulayırdı. Ulu Öndər deyirdi ki, öz ana dilini bilməyən şəxs şikəstdir. Keçmiş SSRİ zamanında olduğu kimi, müstəqil dövlətin rəhbərliyinə gəldiyi ilk günlərdən Heydər Əliyev ana dilinin mahir bilicisi, daşıyıcısı və ardıcıl təbliğatçısı olmaqla yanaşı, həm də dilimizin hamisi və keşikçisinə çevrildi. Hər il avqustun birinin Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili günü elan edilməsi barəsində onun Fərmanı artıq yeni tarixi şəraitdə də ana dilinə göstərdiyi istək və qaygının təzahürü idi.

Ulu Öndərin azərbaycançılığı müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyası kimi irəli sürməsi ölkəmizin mənəvi siyasətinə məqsədyönlü istiqamət verdi. Akademik İsa Həbibbəyli haqlı olaraq Heydər Əliyevin formalaşdırdığı azərbaycançılıq siyasətini Azərbaycan dövlətinin milli siyasətinin lokomotivi adlandırmış və vurğulamışdır ki, məhz bu siyasət nəticəsində vətən, millət, torpaq anlayışları çağdaş ədəbiyyatımızın aparıcı mövzularına çevrilmişlər [5, 81].

Diqqətəlayiq haldır ki, 1993-cü ilin 15 iyunundan bu günə kimi Azərbaycan dövlətçiliyində Heydər Əliyevin qoyduğu hərəkət xətti dəyişmədən uğurla davam

etməkdədir. Heydər Əliyevin bütün dövlətçilik ənənələrini prezident İlham Əliyev yüksək ustalıq və yaradıcılıqla davam etdirərək, bu siyasəti getdikcə daha çox küresəlləşən dünyada formalaşmış daha mürəkkəb beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni məzmunla, ikitərəfli, üçtərəfli əməkdaşlıq formatları ilə, dünyaya ümumbəşəri və zəruri çağırışlar və ismarıqlarla daha da zənginləşdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin apardığı məqsəd-yönlü siyasətin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan dünyada bir ahəngdarlıq limanıdır, mədəniyyətlərəarası və dinlərarası mülkəlimə məkanındır, çoxmədəniyyətlilik və müxtəlif dinlərlə xoşrəftarlıq timsalıdır (fikrimizcə, ölkəmizdəki dini mühitdən söz edilərkən “tolerantlıq” ifadəsinin ən uyğun qarşılığı “xoşrəftarlıq”dır – E.M.). 2016-cı ilin ölkəmizdə Multikulturalizm (çoxmədəniyyətlilik), cari ilin isə İslam Həmrəyliyi İli elan edilməsi, bu sahədə görülən və davam etdirilən geniş miqyaslı işlər ölkəmizin beynəlxalq aləmdə oynadığı önəmli rolu bir daha artırmışdır. Ölkəmizin bu istiqamətdə uğurla həyata keçirdiyi tədbirlərə diqqət cəhəkən Prezident İlham Əliyev demişdir: “... Bizim təşəbbüslərimiz mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında körpü kimi ölkəmizin mövqelərinin gücləndirilməsi məqsədini daşıyır” [6].

Bu gün Azərbaycan Prezidentinin dünya ölkələrini və xalqlarını dəvət etdiyi sülh və əməkdaşlıq, çoxmədəniyyətlilik şəraitində ahəngdar birgə yaşayış, cəmiyyətdə dini xoşrəftarlıq və həmrəylik siyasəti məhz keçən əsrin 90-cı illərində Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarının əməli şəkildə həyata keçirilməsinin bəhrəsidir, Heydər Əliyevin Naxçıvandan başlanan qurtuluş mübarizəsinin, inkişaf və tərəqqi müstəvisində davamıdır.

Ədəbiyyat:

1. Ramiz Mehdiyev. Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyi yaradan və yaşadan Ümummilli lider Heydər Əliyevin qadir siyasətidir. “Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildliyinin elmi-bibliografik göstəricisi, 2 cildə, 1-ci cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2013, s. 8.
2. Naxçıvan Ensiklopediyası. Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2002, s. 137.
3. Эльмира Ахундова. Ильхам Алиев – портрет президента на фоне перемен. М., РОССПЭН, 2016, с. 38.
4. Müstəqillik yollarında. Bakı, Şərq-Qərb, 2016, s. 19.
5. İsa Həbibbəyli. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan, “Əcəmi” nəşriyyatı, 2013, s. 81.
6. <http://president.az/articles/16703>.

BƏHRUZ QULİYEV

“SƏS” qəzetinin baş redaktoru,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, siyasi ekspert

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏTBUATI

Bu, tarixi bir həqiqətdir ki, 142 il öncə nəşrə başlayan “Əkinçi” qəzeti Azərbaycanın milli mətbuatının əsasını qoymuş oldu. Məhz Həsən bəy Zərdabının nəşirliyi ilə işıq üzü görən “Əkinçi” böyük bir ənənənin başlanğıcını qoyaraq, Azərbaycanın milli jurnalistikasında ilkin addımlarını atmış oldu. 1875-ci il iyulun 22-də ilk nömrəsi nəşr olunan “Əkinçi” qəzetində Həsən bəy Zərdabi millətin yaşamasını, qabağa getməsinə, elm və mərifət sahibi olmasını arzulayırdı. Zərdabi məqalələrində dönə-dönə vurğulayırdı ki, millətin ayılması üçün mütləq maariflənməsi əsas şərtidir. Xalqın maarifləndirilməsi prosesində isə öndə ziyalıların getməsi faktorunun dayanması vacib olaraq qiymətləndirilir. “Əkinçi” ilə başlanan bu estafet sonradan “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, Məmməd Ağa Şahtaxtinskiyın Tiflisdə nəşr etdirdiyi “Şərqi Rus”, “Həyat”, Əhməd bəy Ağaoğlunun yaradıcısı olduğu “İrşad”, “Füyuzat” kimi mübariz mətbu orqanlarla davam etdirildi. Ziyalıların bu addımları cəmiyyətin aparıcı simalarını, o zamanın iş adamlarını da vahid platforma ətrafında birləşdirirdi. Bakının azərbaycanlı milyonçuları millətin oxuya biləcəyi, maariflənəcəyi mətbu orqanların nəşrinə maddi dəstək göstərirdi. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü və maddi köməyi ilə Bakıda rus dilində “Kaspi” qəzeti dərc olunurdu. Ölkədə dini xurafatın qarşısını almaq, insanların gözünü açmaq üçün ən böyük addım Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə bütün müsəlman dünyasında məşhur olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri idi. Məhz “Molla Nəsrəddin” o dövrün ən populyar nəşri sayılırdı. Düzdür, həmin zamanlar buna qarşı çıxanlar olsa da, artıq vüsət almış maarifləndirmə prosesini dayandıрмаq qeyri-mümkün idi.

1918-ci ildə isə Azərbaycanın ilk dəfə müstəqillik əldə etməsi milli mətbuatımızın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoydu. O dövrün görkəmli ziyalılarından Şəfi bəy Rüstəbəylinin, Cəmo Hacınskiyın, Üzeyir və Ceyhun bəy Hacıbəylilərin, Cəfər Cabbarlıının mətbuatın inkişafında göstərdikləri xidmət həddindən artıq böyük idi. Həmin illərdə ilk dövlət qəzetimiz işıq üzü gördü, ardından isə digər müstəqil mətbu orqanlar nəşrə başladı. Demokratik Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan mətbuatı artıq demokratik meyarlarla inkişaf etmək yolunu tutmuşdu. Avropanın, Qərbin hələ demokratiya haqqında mülahizələri mövcud olanda, Azərbaycanda bütün sahələrdə, o cümlədən, mətbuat sahəsində demokratik prinsiplər tətbiq olunurdu. Lakin təəssüf ki, Demokratik Cümhuriyyətin ömrü qısa

oldu və ölkədə qurulan Sovet rejimi bütün sahələrdə olduğu kimi, milli mətbuatın da boğulmasına gətirib çıxardı.

1920-ci ildə qurulan Sovetlər dövləti ilk vaxtlarda ölkənin ziyalıların, xalqın maariflənməsində, vətənpərvərlik ruhunun oyanmasında böyük rol oynayan şəxsiyyətlərin repressiyasına start verdi və mütərəqqi, demokratik fikri boğmağa başladı. Sovet imperiyası rejiminin repressiya məqsəti ölkənin istər mətbuatının, istərsə də ədəbiyyatının apancı simalarını sıradan çıxarmaqla keçmiş unudurmağa, gələcəyi isə yalnız öz arzularına uyğun qurmağa cəhd edirdi. 1936-40-cı illər arasında məhv edilən ziyalılar dövrün ən apancı şəxsiyyətləri, mütərəqqi fikir sahibləri idilər.

Sonrakı dövrlərdə isə artıq sovet təbliğati tam şəkildə öz istəklərini tətbiq etməyə başladı. Totalitar rejimin senzura məqsəti milli mətbuat əhəmiyyətinin inkişafını dayandırsa da, peşəkarlıq baxımından müəyyən yol qət edildi. Bu yolun qorunub-saxlanılmasına isə zərurət var idi.

Məhz 1929-cu ilin 14 iyulunda Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi ölkə mətbuatının inkişafında əsaslı dönüş yaratdı. Ulu Öndərimizin şəxsi səyi nəticəsində dilimizə olan ögey münasibətdə dəyişiklik baş verdi. Çünki Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev hər zaman ana dilinə böyük qiymət verdiyini nümayiş etdirirdi. 1978-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dilinin Azərbaycan dili kimi təsbit olunması, demək olar ki, bütün qaranlıqlara işıq saçdı. Əbəs yerə deyil ki, məhz həmin dövrdə istər ədəbi, istərsə də mətbu sahədə yüksək irəliləyişlərin nəzərə çarpdığı bir sıra ədəblərimiz, jurnalist və maarifçilərimiz tərəfindən vurğulanır. O cümlədən, Azərbaycan dilində qəzetlərin sayı artırıldı, televiziya verilişlərinin Azərbaycan dilində yayımı genişləndirildi. Ulu Öndər Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atdı. Azərbaycanda nəşr olunan çap mətbuatı, demək olar ki, ittifaq miqyasında peşəkarlıq səviyyəsinə və digər parametrlərinə görə seçilirdi. Artıq Azərbaycan mətbuatı uzun onilliklərlə qadağan olunan milli adət-ənənələrimizdən, milli tariximizdən, mədəniyyətimizdən, dilimizdən yazmağa başladı, bu məsələlər geniş təhlil olunaraq təbliğ edildi. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə o zaman Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) jurnalistika fakültəsinin əlaçı tələbələri Moskva Dövlət Universitetinə oxumağa göndərildilər. Bu isə Azərbaycan milli jurnalistika məktəbinin formalaşmasında, müasir jurnalistikanın inkişafında mühüm və müstəsna rolunu oynadı. Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqillik əldə edən Azərbaycanın mətbuatının da taleyi keşməkeşli oldu. Həmin dövrlərdə mətbuatın necə böyük çətinliklərlə üzləşdiyi hamıya bəllidir. O baxımdan, müasir, müstəqillik illərindən sonrakı dövrü bir neçə istiqamətə görə qruplaşdırmaq mümkündür.

1991-ci ildə əldə olunan müstəqilliklə bərabər ölkənin başını qara buludlar aldı. Təsadüfi şəxslərin ölkə rəhbərliyinə gəlməsi, silahlı qruplaşmaların mübarizə aparması və ölkədə qeyri-sabit vəziyyətin yaranması təbii olaraq mətbuatın da

inkişafına maneələr törədirdi. Həmin vaxtlarda çətinliklə nəşr edilən qəzetlərə yaradılan bürokratik əngəllər əsl həqiqətin xalqa çatdırılmasına mane olurdu. AXC-Müsavət hakimiyyətinin jurnalistikaya, jurnalistlərə münasibəti hakimiyyətdə təmsil olunma səviyyələri ilə adekvat idi. Məhz bu hakimiyyətin dövründə jurnalistlərə qarşı sui-qəsdlərin planlaşdırılması, özbaşınalıq, mətbuat işçilərini təqib etmək adı hala çevrilmişdi. Hətta bəzi hüquq-mühafizə orqanlarına rəhbərlik edən şəxslər açıq-aşkar televiziyalara silahlı basqın etməkdən, canlı efirdən jurnalisti təhqir, təhdid etməkdən çəkinmirdi. Məmurlar istənilən jurnalist haqqında istədiyi qərar verirdi və söz azadlığı, fikir plüralizmi kimi məfhumlar Azərbaycana yad meyarlara çevrilmişdi. İstər Həsən bəy Zərdabi dövründən miras qalan, istərsə də Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan milli mətbuat ənənələri kobud şəkildə dağıdılırdı. Millətin gərgin psixoloji durumundan istifadə edərək şantaj, hədə-qorxu yolu ilə pul qazanmaq hərisliyi bəzi məqamlarda jurnalist adına ləkə vurulması ilə də nəticələnirdi. Hətta bu gün belə mübarizə aparılan, jurnalistikanın ən ağır yeri sayılan reket jurnalistikası da məhz o günlərdən bizə qalan arzuolunmaz yadigarıdır. Özbaşınalıq, tamahkarlığa, qanunu pozmağa öyrənmiş bu insanlar hətta mətbuata da ləkə vurmaqdan çəkinmədi və Azərbaycan ziyalısının adına qara yaxmağa başladı. Ona görə də belə çətin bir vəziyyətdə Azərbaycan jurnalistikası məhv olmaq təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya dayanmışdı. Ölkəyə başçılıq edən şəxslər, nəinki vətəndaşların sözlü azadlığı hüququnu tanıyırdı, əksinə, imperiya dövründəki basqıların, senzuranın daha da gücləndirilməsinə şərait yaradırdılar. Mətbuatın inkişafına mane olmaq, azad sözü boğmaq üçün 1992-ci ildə yaradılan hərbi senzura yazılı mətbuatın vəziyyətini daha da ağırlaşdırdı. Milli maraqları maddiyə satanlar qorxurdular ki, onların əleyhinə hər hansı bir informasiyanın, əslində isə həqiqətin xalqa çatdırılması onların siyasi iflasına gətirib çıxaracaq. 1993-cü ilin aprel ayında senzuranın tətbiqinin miqyasının genişləndirilməsi və bütün informasiya yayımını əhatə etməsi haqqında verilən sərəncam məlumat azadlığını, jurnalistlərin sərbəst məlumat əldə etmək və yaymaqla bağlı peşə fəaliyyətini ciddi şəkildə məhdudlaşdırırdı. Bu problemlər, dəhşətlər Azərbaycan mətbuatının bərhad hala düşməsinə gətirib çıxarmışdı. Amma hər qaranlıq gecənin bir işıqlı səhəri olduğu kimi, Azərbaycanın da bu çətinliklərdən, böhrandan xilas olduğu gün gəlib çatdı...

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli və tələbi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtması bütün sahələrdə olduğu kimi mətbuatın da inkişafında mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycanda ictimai-siyasi sərbəstliyin yaradılması, vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmini, sosial-iqtisadi problemlərin həlli, söz, fikir azadlığının qorunması sahəsində əsaslı irəliləyişlərə şərait yaratdı. Mətbuat orqanlarının azad fəaliyyətinə yaradılan şərait, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər ölkədə fikir plüralizminin genişləndirilməsinə yol açdı. Əbəs yerə müstəqil Azərbaycanın hər bir uğuru Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlanmır. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin

“Nə qədər ki Azərbaycan var, mən də varam. Mən isə Azərbaycanda əbədi olacağam!” tarixi kəlamı Azərbaycanın keçdiyi inkişaf yolunun bələdçisi olmaqla yanaşı, Onun dövlətimiz, xalqımız qarşısındakı xidmətlərinə işıq salır.

Beləliklə, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin təsis edilməsi milli mətbuat ənənəsinin davam etdirilməsinə yol açdı. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan və 1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada da mətbuata verilən qiymət öz əksini tapdı: “Demokratiyanın, siyasi plüralizmin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas atributlarından hesab olunan söz və məlumat azadlığının başlıca daşıyıcıları kütləvi informasiya vasitələridir”.

1998-ci ildə imzalanan “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” tarixi Fərman isə ölkə mətbuatının inkişaf tarixində mühüm hadisə kimi qiymətləndirilir. Bu Fərman kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst inkişafı, onların cəmiyyətin dinamik şəkilləndirilməsinə təsir edən qüdrətli vasitəyə çevrilməsi yolunda dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm addım sayıldı. Məhz bu Fərmanla Mətbuatda və digər Kütləvi İnformasiya Vasitələrində Dövlət Sirlərini Mühafizə edən Baş İdarə ləğv edildi, hərbi senzura yaradılması haqqında 16 aprel 1992-ci il tarixli Fərman və bütün informasiya yayımı üzərində nəzarət tətbiq edilməsi ilə bağlı 15 aprel 1993-cü il tarixli sərəncam qüvvədən düşdü. 1999-cu ilin sonunda qəbul olunan “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” yeni qanun isə bilavasitə mətbuatda demokratik prinsiplərin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etdi. Bu sənəd Azərbaycanda mətbuatın inkişafına mane olan bir sıra bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına kifayət qədər yol açmış oldu. Belə ki, dövlət qeydiyyatı ləğv olundu və yeni mətbuat orqanlarının təsis olunması prosedurası asanlaşdırıldı. Beləliklə, azad söz faktoru da özündə həmin çalılarla əks etdirməyə başladı. Daha dəqiq desək, demokratik cəmiyyət - demokratik mətbuat, azad cəmiyyət - azad mətbuat anlayışlarının heç də təsadüfən yaranmadığı əməli işlərlə sübuta yetirildi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin mətbuatın inkişafı ilə bağlı tədbirləri davamlı şəkildə davam etdirildi.

2000-ci ilin martında Ulu Öndərin Sərəncamı ilə “2000-2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər Proqramı” təsdiq olundu, Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi ləğv edildi, Milli Mətbuat, Teleradio və İnternet Şurası yaradıldı. Həmçinin, vətəndaş müraciətlərinə baxılması, informasiyaların mühafizəsi, informasiya azadlığı, radio-televiziya yayımları, İTV və radio haqqında müxtəlif qərar və qanunlar qəbul etməklə KİV-lərin fəaliyyətinin genişləndirilməsi də təmin edildi.

15 mart 2003-cü ildə Jurnalistlərin I Qurultayında jurnalistlər tərəfindən qeyri-hökumət təşkilatı olan Mətbuat Şurası yaradıldı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 2002-ci ildə “Ruh” Azərbaycan Jurnalistləri Müdafiə Komitəsinin təsis etdiyi “Jurnalistlərin dostu” mükafatına layiq görülməsi məhz onun milli mətbuatın inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğının təsdiqi

idi. Mükafatın təqdimat mərasimində Ümummilli lider Heydər Əliyev bir daha bu fikri böyük inam və əminliklə ifadə etmişdir: “Sizi əmin edirəm ki, mən keçmişdə olduğu kimi, bu gün də jurnalistlərin dostuyam və həmişə jurnalistlərin dostu olacağam”.

Daha bir tarixi addım Ulu Öndər Heydər Əliyevin bir sıra qəzetlərin “Azərbaycan” nəşriyyatına olan borclarını dondurmaqla və sonradan bu borcları ləğv etməklə bağlı verdiyi demokratik qərarı idi. Belə ki, o, iqtisadi böhranın girdabında boğulan mətbu vasitələrini bu çətinliklərdən xilas etdi. Ona görə də bütün ölkə jurnalistləri Ulu Öndəri ölkə başçısı olmaqla yanaşı, həm də bir dost, onların zəhmətinə qiymət verən yaxın sirdaş kimi qəbul edirdi. Bunun nəticəsi idi ki, 2003-cü ildə də Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Çingiz Mustafayev Fondu tərəfindən “Jurnalistlərin dostu” adına layiq görüldü.

Digər bir vacib tarixi həqiqəti unutmamalıyıq ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkə jurnalistlərini hər zaman obyektivliyə dəvət edir, onlara bu istiqamətdə öz fəaliyyətlərini daha da genişləndirməyə çağırışlar edirdi. “Bizim ümumi məqsədimiz mətbuata daha da çox azadlıq vermək, söz azadlığını daha geniş təmin etmək, Azərbaycanda demokratiyanı bütün sahələr üzrə inkişaf etdirməkdən ibarətdir” fikirlərini önə sürən Heydər Əliyev açıq sözün, həqiqəti əks etdirən informasiyaların tərəfdarı, mətbuat azadlığının qaranlıq olduğunu bəyan edirdi. Bu məqsəd də daim önə çəkilirdi ki, kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət dəstəyinin əsas məqsədi müstəqil, peşəkar, rəqabətədavamlı, eyni zamanda milli şüur və vətənpərvərlik, o cümlədən, dövlətçilik prinsiplərinə dönmədən əməl edən media resurslarının formalaşdırılmasıdır. Qlobal informasiya məkanının beynəlxalq ictimai rəy təsirinin gücləndiyi müasir dövrdə mətbuat Azərbaycan xalqının maraqlarını daim müdafiə etməli, cəmiyyətimizin tərəqqisinə, dövlətimizin nüfuzunun daha da yüksəlməsinə öz töhfəsini əsirgəməməlidir.

Son on dörd ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi ölkəmizin bugünkü reallıqlarında da öz əksini tapıb. O cümlədən, mətbuata göstərilən diqqət və qayğı daha geniş spektru əhatə etməkdədir. Ölkəmizdə söz və mətbuat azadlığına, kütləvi informasiya vasitələrinə ən yüksək səviyyədə diqqət və qayğı göstərilir. Azərbaycanın artan iqtisadi imkanları mətbuatın inkişafı yolundakı çətinliklərin aradan qaldırılmasına, onun aktual problemlərinin həllinə şərait yaradır. Prezident İlham Əliyevin 2008-ci il 31 iyul tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi, 2009-cu il aprelin 3-də Prezident yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə Dövlət Dəstəyi Fondunun yaradılması azad medianı inkişaf etdirmək, mətbuatın maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək, jurnalistlərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə atılan mühüm addımlardandır. Milli mətbuatımızın yubileylərinin ölkədə geniş qeyd olunması, KİV-lərə birdəfəlik yardımların göstərilməsi, mətbuat işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi

tədbirləri, həmçinin milli mətbuatın inkişafındakı xidmətlərinə görə jurnalistlərin fəxri adlarla təltif edilməsi haqqında sərəncamlar da mətbuata və bu sahədə çalışanlara göstərilən qayğının tərkib hissəsidir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsində və tətbiqində maraqlı olan dövlətimiz dünya informasiya məkanına uğurla inteqrasiya edir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, tərəqqi, inkişaf dövlətimizin siyasətinin əsasını təşkil edir. Uğurlarla kifayətlənməməyi qarşıya mühüm vəzifə kimi qoyan Prezident İlham Əliyev bəyan edir ki, biz hər zaman irəliyə baxmalıyıq: "Biz müasir, açıq, demokratik dövlət qururuq. Əlbəttə ki, belə olan halda ictimai nəzarət daha da güclü olmalıdır. İctimai nəzarət azad mətbuatsız mümkün deyildir. Bizim iqtisadi islahatlarımız siyasi islahatlarla tamamlanır. Bu istiqamətdə böyük addımlar atılır. Mən dəfələrlə bunu qeyd etmişəm, bir daha demək istəyirəm və tam əminəm ki, demokratikləşmə prosesi getmədən, siyasi islahatlar aparılmadan biz uzunmüddətli, dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail ola bilmərik. İqtisadiyyatımız artıq çoxşaxəli iqtisadiyyatdır, zəngin təbii resurslarımız vardır, Azərbaycan iqtisadi sahədə tam şəkildə özünü təmin edir. Buna baxmayaraq, əgər siyasi islahatlar lazımı səviyyədə aparılmasa, uğurlarımız qısamüddətli ola bilər. Biz isə Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyasını elə qurmaq istəyirik ki, onilliklər bundan sonra Azərbaycan güclənsin, Azərbaycan vətəndaşları daha da yaxşı yaşasınlar və Azərbaycan dünyada yerini daha da möhkəmləndirə bilsin. Bunun üçün sosial və siyasi islahatların aparılması mütləq vacibdir və biz bunu edirik".

Artıq bu islahatların uğurlu nəticəsini Azərbaycan mətbuatı da əldə etməkdədir. Prezident İlham Əliyev hər beş ildən bir milli mətbuatımızın yubileyinin təntənə ilə keçirilməsini ənənəyə çevirib. Dövlətimizin başçısı milli mətbuatın yubileyi ilə bağlı ilk sərəncamı 2005-ci il iyunun 20-də imzalayıb, mətbuatımızın 130 illik yubileyi isə bütün ölkə miqyasında qeyd olunub, çoxlu sayda KİV əməkdaşı orden və medallarla təltif edilib, qocaman jurnalistlər, veteran mətbuat işçiləri fəxri adlara, Prezident təqaüdünə layiq görülüb və həmin addımlar ardıcıl şəkildə atılmaqda davam edir.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan mətbuat işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri haqqında imzaladığı tarixi sərəncamları isə jurnalistlərə yeni əhval-ruhiyyə gətirir. Mətbuat işçilərinin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması və onlar üçün yaşayış evlərinin tikilməsi məqsədilə 2010-cu il Prezidentin Ehtiyat Fondundan Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə Dövlət Dəstəyi Fonduna 5 milyon manat vəsaitin ayrılması mətbuat tariximizdə mühüm hadisə kimi dəyərləndirildi. Təsadüfi deyil ki, 2010-cu il dekabrın 1-dən 20-dək "RUH" Azərbaycan Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi 2010-cu ildə "Jurnalistlərin dostu" mükafatı qalibinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı KİV və jurnalist təşkilatları arasında keçirdiyi sorğunun nəticələrinə əsasən, Prezident İlham Əliyev kütləvi informasiya vasitələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsindəki xidmətlərinə görə "Jurnalistlərin dostu" mükafatına layiq görülüb.

2013-cü il iyulun 22-də dövlətimizin başçısı jurnalistlər üçün tikilmiş binada Milli Mətbuat Günü münasibətilə mənzillərin paylanması mərasimində iştirak edib. Həmin gün Prezident İlham Əliyev hazırda jurnalistlərə verilmiş növbəti binanın təməlqoyma mərasimində iştirak edərək, daim mətbuat adamlarının yanında olduğunu təsdiqləyib. Mənzillərin paylanması mərasimində iştirak edən dövlət başçısı İlham Əliyev bu reallığı diqqətə çatdırıb ki, mənzil alan jurnalistlərin arasında müxtəlif mətbu orqanların nümayəndələri, müxtəlif siyasi baxışlara malik olan insanlar vardır. O, vurğulayıb: "Bu da təbiidir və bu təşəbbüs, burada aparılan bölgü bir daha göstərir ki, Azərbaycanda heç bir sahədə ayrı-seçkiliyə yol verilmir və yol verilməməlidir. Məhz buna görə də hesab edirəm ki, cəmiyyətdə çox sağlam mühit, sağlam ab-hava vardır. Əlbəttə ki, jurnalistlərin peşəkarlığı, onların ictimai rəydəki fəaliyyəti bu sağlam ab-havanı daha da sağlam edəcəkdir".

Bu il artıq milli mətbuatın yaranmasının 142-ci ildönümündə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə jurnalistlər üçün ikinci binanın təntənəli açılış mərasimi keçirildi və üçüncü binanın təməlqoyma mərasimi baş tutub.

Prezident İlham Əliyev iyulun 20-də jurnalistlər üçün tikilmiş növbəti binada Milli Mətbuat Günü münasibətilə mənzillərin paylanması mərasimində çıxışı zamanı da vurğulayıb ki, qısa müddət ərzində yüzlərlə jurnalist dövlət tərəfindən mənzil verilir və bu, dövlət tərəfindən Azərbaycan jurnalistikasına göstərilən növbəti diqqətin təzahürüdür. Eyni zamanda, Azərbaycan jurnalistikası inkişaf edir və cəmiyyətdə çox müsbət rol oynayır: "Azərbaycanda bütün azadlıqlar, o cümlədən söz azadlığı təmin olunub və siz jurnalistlər bunu yaxşı bilirsiniz. Azərbaycanda minlərlə mətbuat orqanı var ki, sərbəst fəaliyyət göstərir, qeydiyyatdan keçir. Bu gün Azərbaycan jurnalistikası cəmiyyəti narahat edən problemləri üzə çıxarıb, çox dəyərli təhlillər aparır və ümumiyyətlə, ölkəmizin inkişafında çox müsbət rol oynayır. Mən həmişə çalışırdım və çalışıram ki, jurnalistlərə öz dəstəyimi göstərim. Mənim jurnalistlərlə çoxsaylı görüşlərim, səmimi söhbətlərim bunu göstərir".

Prezident İlham Əliyev jurnalistikanın yaxın gələcəkdəki perspektivləri ilə də bağlı irəli sürdüyü fikirlərinə Azərbaycan dövlətinin azad mətbuatın inkişafında bundan sonra da fəal olacağını xüsusi olaraq qeyd edib: "Jurnalistlər üçün bütün şərait yaradılıb. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti rahat, təhlükəsizlik və sabitlik şəraitində yaşayır. Bu, indiki zamanda özlüyündə bir nailiyyətdir. Biz ölkəmizi bütün mümkün olan risklərdən qoruyuruq. O ki qaldı, daxilə mövcud olan risk mənbələri, bunlar demək olar ki, yoxdur. Xaricdən özümüzü qorumaq üçün kifayət qədər ciddi siyasət aparılır - həm ideoloji sahədə, həm də sərhədlərimizin qorunmasında. Ümumiyyətlə, biz həmişə Azərbaycanı mümkün olan risklərdən qorumağa çalışırıq ki, Azərbaycan xalqı rahat, sülh şəraitində yaşasın. Hesab edirəm ki, buna nail olmuşuq".

Onu da qeyd etmək istərdim ki, sadalanan bütün bu faktlar, önə sürülən fikirlər özündə Azərbaycan mətbuat tarixinin ən parlaq və yaddaqalan səhifələrini əks etdirməkdədir. Eyni zamanda, mövcud reallıqlar bir daha sübut edir ki, bu gün

ölkədə olan azad mətbuatın varlığının qarşısını heç bir qüvvə ala bilməz. Çünki bu mövcudluq sosial sifarişə, ən əsası isə Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinə söykənir. İlk növbədə etiraf edək ki, Prezident İlham Əliyevin qətiyyəti və prinsiplə mövqeyi sayəsində bu gün azad və müstəqil kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdə aşkarlığın və demokratik prinsiplərin inkişaf etdirilməsində aparıcı rol oynamaqla yanaşı, demokratiyanı səciyyələndirən əsas amillərdən sayılır.

Ümumiyyətlə, atılan addımların davamlılığı bir əhəmiyyətli amili də ortaya qoyur ki, Azərbaycan dövləti mətbuat orqanlarının sərbəst fəaliyyətinə, jurnalistlərin öz iradələrini azad şəkildə ifadə etməsinə, insan hüquqlarının qorunmasına bütün imkanların yaradılmasının tərəfdarıdır. Ölkəmizin media cəməsi də məhz həmin reallıqları əsas tutaraq inkişaf, müasirləşmə istiqamətində uğurla addımlamağa davam edir.

ƏYYUB KƏRİMOV

Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.

AZAD NƏHMƏDOV

Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin
Təhlil və praqnozlaşdırma şöbəsinin böyük məsləhətçisi

HEYDƏR ƏLİYEV İSLAM HƏMRƏYLİYİ İDEYASININ BANİSİDİR

Bəşəriyyət adlı qlobal məkanda XX əsrin sonlarından başlayan, dövrümüzdə isə daha da sürətlənən proseslər öz mürəkkəbliyi və keşməkeşliliyi baxımından nəinki insanları, zamanın özünü də heyrdə qoyur. Sürətli inkişafın mütərəqqi cəhətlərinə xələl gətirmədən bildirmək istəyirik ki, bu inkişaf eyni zamanda yer kürəsində hələ də etnik, milli, dini zəmində, dövlətlərarası münasibətlər kontekstində baş verən və getdikcə artan ziddiyyətlərlə, qanlı toqquşmalarla müşayiət olunur. Misirdə, Suriyada, İraqda, Ukraynada, Avropa ölkələrində baş verənlər fəlsəfi-siyasi təhlillərin predmetinə çevrilməkdədir. Həmçinin günümüzün reallığı olan etnik-dini konfliktlər yalnız böyük və kiçik sosial birlikləri deyil, həm də ayrı-ayrı ölkələri, bütöv kontinentləri, onlarla xalqları və dövlətləri də əhatə edir. Hörmətli akademikimiz R.Mehdiyevin yazdığı kimi: "Zorakılıq, təcavüzkarlıq, müharibələr və konfliktlər hegomonluğa cəhdə yanaşı insan faciəsi və qurbanları ilə müşayiət olunaraq bəşəri mövcudluğun adi həyatına çevrilmişdir" [8, 15].

Fikrimizcə, bütün bunlar siyasi, iqtisadi, milli, dini, şəxsi maraqların toqquşmasından qaynaqlanır. Bu toqquşmaların, hazırda dünyada baş verən münaqişələrin ideya-nəzəri əsasları isə Zbigniev K.Brzezinski'nin "Böyük şahmat taxtası", Yapon əsilli amerikalı filosof, iqtisadçı, eyni zamanda siyasətçi F.Fukuyamanın "Tarixin sonu və sonuncu insan", Samuel Hantingtonun (Samuel P.Huntington) 1993-cü ildə yazdığı "Sivilizasiyaların toqquşması" və s. əsərlərində hazırlanmışdır [16].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının baş katibi Pan Gi Munun V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun iştirakçılarna ünvanlanmış, Forumun işində iştirak edən BMT baş katibinin müavini Cihan Sultanoğlu tərəfindən oxunmuş müraciətdəki aşağıdakı faktlar günümüzün reallığıdır. Müraciətdə deyilir: "Bütün dünyada münaqişə və zorakılıq nəticəsində yurd-yuvasından didərgin düşmüş insanların sayı hazırda 65 milyona yaxınlaşır. Bu, İkinci Dünya müharibəsindən sonra

ən yüksək rəqəmdir. Bundan başqa, təbii fəlakətlər və iqlim dəyişikliyi nəticəsində hər il 25 milyon insan öz yurdundan didərgin düşür» [9].

Vaxtilə Mahatma Qandi zorakılığı («ximsa») insanda heyvani başlanğıc, qeyri-zorakılığı isə («aximsa») onun ilahi mahiyyətinin əlaməti hesab edirdi. Böyük mütəfəkkir bildirdi: «Qeyri-zorakılıq yolu işıq saçan elə bir mayakdır ki, o, bəşəriyyəti qaranlıqda məhv olmağa qoymur» [15].

Ümumiyyətlə, münafiqlərin analitik təhlili və rəşional həlli yollarının axtarılması xalqın mənlilik şüurunun və siyasi mədəniyyətinin inkişafına pozitiv təsir göstərməklə yanaşı, cəmiyyətin sosial institutlarının yetkinliyinin və onun ictimai şüurunun səviyyəsinin əsas göstəricilərindəndir.

Fikrimizcə, konfliktlərin konsensus yolu ilə həllinin ən optimal variantı tolerantlıq və multikulturalizm əsasında dünyada həmrəylik mühitinin bərqərar olmasıdır.

Həmrəyliyin fəlsəfi əsası irqindən, cinsindən və dinindən asılı olmayaraq, bütün insanların mənşəyinin həm mövcud təbii-elmi, həm də dini nəzəriyyələrdə eyni kökdən olmasıdır. Müqəddəs kitabımız «Qurani Kərim»də göstərilir: «Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadınlardan yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq» («Hucurat» surəsi, 13). Bu isə «bəşəriyyət doğma bir ailədir» məntiqi nəticəsini verir. Deməli milli, dini, irqi, etnik və s. ayrı-seçkiliklər, «ikili standartlar» yalnız müxtəlif maraqlardan, o cümlədən siyasi maraqlardan qaynaqlanır.

Sosial-fəlsəfi baxımdan həmrəylik cəmiyyətdə fərdlərin əqidə, düşüncə, ümumi maraqlar, hədəflər, standartlar və qarşılıqlı anlaşmasına əsaslanan birliyi-dir. Bu anlam həmçinin fərdlər, insan qrupları, xalqlar, millətlər və ya ölkələr arasında yaranan birgəlik (rəğbət, mənəvi dəstək, maddi yardım və ya əməkdaşlıq) hissini əhatə edir. O, həm passiv (duyğu, rəğbət və s.), həm də aktiv (müxtəlif sahələr üzrə geniş əməkdaşlıq, maddi dəstək və s.) ola bilər.

Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, sosial-siyasi nəzəriyyələrdə və təlimlərdə həmrəylik kateqoriyası mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Müxtəlif cəmiyyətlərdə həmrəyliyin əsasları müxtəlifdir. «Sadə» cəmiyyətlərdə o daha çox qohumluq əlaqələrinə və ümumi dəyərlərə əsaslanır. Mürəkkəb cəmiyyətlərdə isə sosial həmrəylik hissini formalaşdırma təsir edən amillər müxtəlif təlimlərdə fərqli yanaşmadan araşdırılır. Məsələn, Emil Dürkheim «İctimai əmək bölgüsünün yaranması haqqında» əsərində həmrəyliyi «mexaniki» və «orqanik» həmrəyliyə ayırır. Bildirir ki, mexaniki həmrəylik ənənəvi və kiçik cəmiyyətlərdə mövcud olur və əsasən birgə iş, təhsil, həyat tərzi əsasında baş tutur. «Orqanik həmrəylik» isə əməyin ixtisaslaşması əsasında yaranan qarşılıqlı asılılıqdan və həmçinin müxtəlif cinsli qarşılıqlı asılılıqlardan, ideya, fikir və məqsəd birliyindən qaynaqlanır. Bu tipli həmrəyliyə «müasir» və «sənaye» cəmiyyətlərində rast gəlinir.

İnsan fərd kimi digər insanlarla ünsiyyətdə olur, onun dünyagörüşü, fikir və ideyaları, qarşısına qoyduğu hədəflər başqaları ilə uyğun olur, onların sevincini,

kədarini bölüşür və bununla da həmrəylik nümayiş etdirir. Həmrəylik yalnız fərdlər səviyyəsi ilə məhdudlaşmır, bu və ya digər məsələlərlə bağlı o qruplar, təşkilatlar, toplumlar, dövlətlər, xalqlar, dinlər və nəhayət ümumbəşəri səviyyəyə də yüksələ bilər. Həmrəylik həyatımızın ayrılmaz hissəsidir desək, yanılmazdır. Bu hissə, adət-ənənələrimizə söykənməklə yanaşı, mədəniyyətimizə, mədəniyyətimize hopmuşdur.

Lakin müasir dünyada baş verən proseslər, xüsusən, islam ölkələrində yaranan münafiqlər, bəzi ölkələrdə islamofobiyanın geniş vüsət alması, müsəlmanlara qarşı dözümsüzlük və diskriminasiya halları günümüzün reallığıdır. Dünya iqtisadi böhranı, vaxtaşırı baş verən terror hadisələri, qanlı müharibələr nəticəsində miqrasiya prosesinin güclənməsi ilə əlaqədar artan mədəni müxtəlifliklər bir sıra cəmiyyətlərdə çətinliklər yaratmışdır [17].

Qeyd etdiklərimiz İslam dünyasında həmrəyliyə böyük zərurət olduğunu bir daha təsdiqləyir. Ancaq müsəlman ölkələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin, həmrəyliyin lazımi səviyyədə olmaması təcavüzkar qüvvələrin fəaliyyətinə geniş imkanlar açmışdır. Bəzi dairələr İslama qarşı açıq-aşkar düşmənçilik mövqeyində dayanır, onu gözdən salmaq üçün bütün imkanlarından istifadə edirlər. Dünya müsəlmanları arasında birliyin, həmrəyliyin lazımi səviyyədə olmamasının nəticəsidir ki, bu gün terrorizm, ekstremizm kimi ifadələr İslamla birgə çəkilir, bir sıra müsəlman ölkələri daxili hərə-mərcilik girdabında boğulurlar. On minlərlə müsəlman öz doğma yurd-yuvasından didərgin düşməyə məcbur olmuşdur. Lakin terrorizm, düşmənçilik, aqressivlik kimi halların İslamla heç bir əlaqəsi yoxdur əksinə, müsəlmanlar həmişə həmrəylik, sülhsevərlik, qarşılıqlı anlaşma, dostluq və əməkdaşlıq kimi ümumbəşəri əxlaqi dəyərlərə sadıq olduqlarını nümayiş etdirmiş və bütün bəşəriyyəti bu prinsiplərə əməl etməyə səsləmişlər. Dünya tarixinə, mədəniyyətinə, elminə töhfələr verən, onu zənginləşdirən İslam dünyası dövrümüzdə də öz layiqli yerini tutmaq istəyirsə, ilk növbədə həmrəylik çəlgini başı üzərinə qaldırmalıdır.

2017-ci ilin Azərbaycan Respublikasında «İslam Həmrəyliyi İli» elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına da məhz bu kontekstdən yanaşılmalıdır. Həm sərəncamda həm də, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Bakıda keçirilən «İslam həmrəyliyi – zamanın çağırışı» adlı beynəlxalq konfransın iştirakçılara ünvanladığı müraciətdə həmrəylik anlayışının mahiyyəti, məzmunu, ona yüklənmiş fəaliyyət istiqamətləri öz aydın ifadəsini tapmışdır: «Müasir dünyamızda İslam həmrəyliyinin vacibliyi ilk olaraq İslam daxilindəki həmahəngliyin bərqərar edilməsində özünü göstərir. Bu, müxtəlif məzhəblər arasında dini anlaşılmaqların elmi müstəvidə aradan qaldırılması, bütün İslam ölkələri arasında qarşılıqlı hörmət və etibara əsaslanan münasibətlərin qurulmasıdır. Bununla yanaşı, İslam həmrəyliyi dedikdə, həmçinin İslam və digər dinlər arasında harmoniyanın yaranması nəzərdə tutulur. Buna nail olmaq, əslində, dünya dinləri arasında ahəngdar və bir-birinə inamlı münasibətin daha da möh-

kəmlənməsinə, İslam ölkələri ilə digər ölkələr arasında bəşəri dəyərlərə əsaslanan xoş münasibətlərin inkişafına nail olmaq deməkdir. Bunun üçün çox işlər görmək və real addımlar atmaq lazımdır” [4].

Qeyd olunanlardan görüldüyü kimi, möhtərəm Prezidentimizin vətənimizi bu ideyaların, idealların mərkəzində duran, onları həyata keçirən bir ölkə kimi təsəvvür etməsi və o hədəflərə doğru cəmiyyəti, qurumları, sadə azərbaycanlıları dəvət etməsi nəinki daxili, həmçinin beynəlxalq aləm üçün də son dərəcə vacib siyasi, ideoloji, mənəvi addımdır. Bu, həm Azərbaycanda keçirilmiş İslam Həmrəyliyi Oyunları ilə, həm də İslam dünyasında baş verən proseslərə nizam gətirmək istəyi ilə bağlıdır.

Respublikamızın coğrafi və geosiyasi mövqə baxımından Qərblə İslam dünyası arasında körpü rolunu oynaması onun müsəlman ölkələri arasında vasitəçilik missiyasını öz üzərinə götürməsinə əlverişli imkan yaradır.

Azərbaycanın tarixən tolerant və multikultural ənənələrə sahib olması İslam ölkələri içərisində əməkdaşlığın və qarşılıqlı münasibətlərin yüksək səviyyədə qurulmasında ölkəmizin oynayacağı rol daha da artırır. İslam sivilizasiyasının əsas mərkəzlərindən biri olan ölkəmizin İslam həmrəyliyinin və islami dəyərlərin təbliği istiqamətində əsaslı töhfələr verəcəyinə əminlik yaradır.

Azərbaycan da müsəlman dünyasının bir parçasıdır və İslam dünyası ölkələrində baş verən proseslər, tendensiyalar bizlər üçün də təsirli və önəmlidir. Xoşagəlməz halların aradan qaldırılmasında, müsəlman ölkələrinin, xalqlarının sülh, əmin-amanlıq və sabitlik şəraitində yaşamasında dövlətimiz və xalqımız həmişə maraqlı olmuşdur. Xalqımızın tarixən keçdiyi konfessional təkamül ona polikonfessional mədəniyyət çalarları gətirmişdir. Ərazimizdəki zərdüştlük, xristian, islam abidələri qorunub saxlanılır. Əcdadlarımızın yaşadığı tarixi şərait multikultural ənənələrin yaranması üçün zəmin olmuş, konfessiyalara olan tolerantlıq nəinki İslam həmçinin digər dinlərə münasibətdə də həmrəylik mədəniyyətini formalaşdırmışdır.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev birmənalı olaraq bəyan edirdi ki, “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və saxlayacağıq. Çalışacağıq ki, bu sərvətimiz əbədi olsun” [1, 34].

Milli və dini dəyərlərimizə dərin bələd olan Ulu Öndər hələ sovet dönəmində İslam ölkələrində müdrik bir siyasətçi kimi tanınmışdı. Heydər Əliyev Azərbaycan SSRİ-yə rəhbərlik etdiyi dövrdə və SSRİ Nazirlər Sovetinin birinci müavini kimi Sovet hökumətinin müsəlman ölkələri ilə əlaqələrində mühüm rol oynamış, həmin ölkələrdən SSRİ-yə gəlmiş nümayəndə heyətləri ilə müntəzəm olaraq görüşmüş, yüksək səviyyədə danışıqlar aparmışdır. Birinci müavin kimi ölkənin beynəlxalq əlaqələrində fəal iştirak etmiş Heydər Əliyev Afrika və Asiyanın müxtəlif müsəlman ölkələrində səfərlərdə olmuş, rejimin nəzarət və məhdudiyyətlərinə baxmayaraq, siyasi peşəkarlıqla əməkdaşlıq və həmrəylik ideyalarının banisi və təşəbbüskarı olmuşdur. Ümummilli Liderin İslam dünyasında

tanınması səbəblərindən bəhs edən Hidayət Orucov “Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: gerçəkliklər və perspektivlər” adlı kitabında yazır: “...Heydər Əliyev SSRİ-nin Yaxın və Orta Şərqi ölkələrinin rəhbərləri ilə apardığı danışıqlarda və siyasi məsləhətləşmələrdə yaxından iştirak etmiş, çox vaxt bu ölkələrə səfər edən nümayəndə heyətlərinin rəhbəri olmuşdu. Əslində, Sovet İttifaqının İslam dünyasında apardığı siyasəti Heydər Əliyev formalaşdırırdı. Onun 1982-1987-ci illərdə Misir, Suriya, İordaniya, Liviyə, İraq, Yəmən, Pakistan və başqa müsəlman ölkələrinə səfərləri bütün İslam aləmində aparıcı siyasətçilərdən biri kimi tanınmasına səbəb olmuşdur” [11].

Müsəlman ölkələrinin rəhbərləri, siyasi xadimləri ilə onilliklərlə davam edən əlaqə və görüşlər zamanı uzaqgörən siyasətçimiz İslam ölkələrinin həmrəyliyi ideyasını önə çəkmiş, sanki bu sahədə gələcəkdəki praktiki fəaliyyətinin elminəzəri əsaslarını hazırlamışdı. Həmçinin Heydər Əliyev şəxsiyyətinə olan böyük hörmət və ehtiram Azərbaycan Respublikasının İslam dünyasında tanınmasına şərait yaratmış, onun İslam ölkələrinin lider şəxsiyyətlərindən biri kimi qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Kasablankada təşkil olunan zirvə toplantısında Asiyanın müsəlman ölkələri adından çıxış etmək məhz Heydər Əliyev cənablarına həvalə edilmişdi.

Tarixi zərurət və ümumxalq istəyi nəticəsində yenidən Azərbaycana rəhbərliyə qayıdan Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev bütün sahələrdə olduğu kimi, nəinki doğma Azərbaycanımızda dini konfessiyalar arasında həmrəyliyə nail olmaq, həmçinin bütün İslam dünyasını həmrəylik, qarşılıqlı hörmət əsasında bir araya gətirmək üçün titanik fəaliyyət göstərdi. Respublikamızda din və etiqad azadlığı tam təmin edildi, milli-mənəvi dəyərlərə münasibət kökündən dəyişdi, dini ayin və mərasimləri yerinə yetirmək üçün bütün dinlərə mənsub olan insanlara bərabər imkanlar yaradıldı. Ulu Öndər milli-dini dəyərlərimizin qorunmasında və möhkəmləndirilməsində, tolerantlığın və multikulturalizmin dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmasında misilsiz nəzəri və əməli xidmətlər göstərdi.

Ölkəmizin inkişafı naminə bütün vətəndaşlarımızın həmrəyliyinə nail olmaq, Vətənimizi erməni düşmənlərindən xilas etmək, ordumuzun möhkəmlənməsi və müdafiə qüdrətinin artması üçün Ulu Öndər bütün Azərbaycan xalqına İslam dini ətrafında birləşməyi tövsiyə edərək, Peyğəmbər əleyhissəlamın mövludu günü münasibətilə 1993-cü il 5 sentyabr tarixində Təzəpir məscidində dindarlar qarşısındakı çıxışında demişdir: “Biz öz İslam dinimizi qoruyub saxlayaraq, bizim dinimizə, əxlaqımıza, mənəviyyatımıza təcavüzlərin qarşısını alaraq, heç bir başqa millətə, heç bir başqa dinə təcavüz etməyəcəyik. Hər bir millətə mənsub olan insana, hər dinə hörmətlə yanaşmışıq və yanaşacağıq. Bu, Allahın əmridir, bu, bizim Ulu Peyğəmbərimiz Məhəmməd əleyhissəlamın bizi tövsiyəsidir” [12].

Tolerantlığı və multikulturalizmi azərbaycanlılıq məfkurasının tərkib hissəsi kimi götürən Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev eyni zamanda Azərbaycan ərazisində yaşayan müxtəlif inanclara malik insanların hüquq və azadlıqlarının, o

cümlədən etnik-mədəni və dini dəyərlərinin qorunmasını, onlar arasında həmrəylikə nail olunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü.

Bu baxımdan 31 may 1996-cı il tarixində "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya"ya qoşulduğumuz xüsusi önəm kəsb edir. İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya əsaslanan "bərabərlik hüququ" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsində də təsbit edildi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan və qəbul edilən Konstitusiyamızın 2-ci bölməsinin üçüncü fəslinin 25-ci maddəsində göstərilir: "I. Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir... III. Dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşə, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır". Konstitusiyamızın 48-ci maddəsi hər bir vətəndaşın vicdan azadlığına və hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək və ya heç bir dinə etiqad etməmək hüququna təminat verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mütərəqqi cəhətlərindən biri də insan hüquq və azadlıqlarının ali dəyər kimi qəbul edilməsidir. Belə ki, Konstitusiyamızın üçdə bir hissəsi (24-71-ci maddələri) insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuşdur.

Ulu Öndər 1991-cilin dekabrından Azərbaycanın 46-cı üzv kimi qəbul olunduğu İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Ölkəmizin haqq işinin dünyaya çatdırılması, müsəlman dövlətləri arasında həmrəyliyin əldə olunmasında mühüm uğurlar qazanması üçün çox böyük əzmkarlıq göstərirdi. 1993-cü ildə Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərinə genişmiqyaslı hücumu və torpaqlarımızın işğalı ilə əlaqədar noyabr ayının 23-də BMT iqamətgahında İƏT-in üzvü olan ölkələrin xarici işlər nazirlərinin əlaqələndirmə toplantısı keçirilmiş, burada Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin erməni təcavüzü ilə əlaqədar ölkəmizin düşdüyü vəziyyət barədə toplantı iştirakçılarında dərin məzmunlu müraciəti oxunmuş və təcavüzü ilə bağlı bəyanat qəbul edilmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin İƏT dövlət və hökumət başçılarının 1994-cü ildə Kasablankada keçirilmiş VII və 1997-ci ildə Tehrandə keçirilmiş VIII zirvə konfranslarında şəxsən iştirakı, oradakı nitqi və keçirdiyi görüşləri islam aləmində geniş marağa səbəb olmuşdur. İƏT-nin sabiq Baş katibi İzzəddin İraqi dövlət başçılarının Tehran zirvə konfransı günlərində Azərbaycan Prezidenti ilə keçirdiyi görüşdən sonra jurnalistin sualına verdiyi aşağıdakı cavab fikrimizə əyani sübutdur: "Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevlə görüşdüm, onun fikirlərini dinlədim. Fəxr edirəm ki, o, təşkilatımızın işinə yüksək qiymət

verdi. Biz təşkilatımızın Azərbaycanla əlaqələrinin daha da sıxlaşması üçün əlimizdən gələni edəcəyik... Mən cənab Prezidenti əmin etdim ki, İKT həmişə Azərbaycanın tərəfində olmuş və bundan sonra da olacaqdır. Mən cənab Prezidenti həmçinin əmin etdim ki, Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi bizim dəyişməz mövqeyimizdir. Mən belə hesab edirəm ki, Azərbaycanın İƏT ilə sıx əməkdaşlıq etməsi Prezident Heydər Əliyevin böyük zəkaya, ağıla malik olduğu- na dələldir" [24].

Uzaqgörən siyasətçimiz tərəfindən İslam ölkələri ilə həmrəylik münasibətlərinin sarsılmaz özlü üzərində qurulmasının nəticəsidir ki, 2009-cu ildə Bakı, 2018-ci il üçün isə Naxçıvan şəhəri "İslam mədəniyyətinin paytaxtı" elan edilmişdir. Respublikamızın sosial-inkişaf layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının hazırlanmasına İİB (İslam İnkişaf Bankı) təmənnsiz olaraq 142 milyon dollar ayırmışdır. İİB-in Respublikamıza təqdim etdiyi güzəştli kreditin ümumi məbləği 74 milyon dollardan artıqdır.

Ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyevanın Xoş Məramlı Səfiri olduğu Təhsil Məsələləri üzrə İslam Təşkilatı- İSESKO ilə də əlaqələr yüksələn xətt üzrə inkişaf edir.

1996-cı il iyulun 13-də Ümummilli Lider Heydər Əliyev Avropa Şurasının Baş katibinə məktubla müraciət edərək, Azərbaycanın Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul olunmasını xahiş etdi. Ancaq ölkəmiz bu quruma yalnız 2001-ci ilin yanvarın 25-dən tam hüquqlu üzv seçildi. Həmin vaxt Ulu Öndər Strasburqda Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında öz tarixi çıxışı zamanı ölkəmizlə bu qurum arasındakı münasibətlərin əsas istiqamətlərini müəyyən etdi. Azərbaycan Respublikası 2000-ci il iyun ayının 13-də Avropa Şurasının "Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına qoşuldu.

Ulu öndər 16 noyabr 1999-cu ildə Azərbaycandakı dini konfessiyaların başçıları ilə görüşündə cəmiyyətdə həmrəylik, tolerantlıq və multikultural dəyərlərin vəziyyətini şərh edərək demişdir: "Azərbaycan Prezidenti olaraq mən məmnunam ki, ...ölkəmiz ictimai-siyasi sabitliyi qoruyub saxlayır, müxtəlif millətlərdən, müxtəlif dirlərdən olan, müxtəlif adətlərə, müxtəlif mədəniyyətə mənsub olan insanlar arasında dostluq münasibətlərini təmin edir." [2].

Ümummilli Lider tərəfindən ölkəmizdə həmrəylik ideyalarının inkişaf etdirilərək yeni keyfiyyət mərhələsinə yüksəldilməsi, dirlərəarası dialoq və həmrəylik sahəsində nadir təcrübənin beynəlxalq səviyyədə tanınması səbəbindəndir ki, 2002-ci ildə Roma Papası II İoann Pavel vətənimizə tarixi səfər etdi. Səfər təəssüratını yekunlaşdıran Papa Azərbaycandakı dini dözümlülük ənənələrini xüsusi vurğulayaraq qeyd etmişdi ki, bir çox xalqların və dirlərin mədəni dəyərlərini özündə cəmləşdirən Azərbaycanda xristianlarla digər dirlərin nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq şəraitində, dinc yanaşı yaşayırlar ki, buna da yalnız həmrəylik, "tolerantlıq və qarşılıqlı dözümlülük sayəsində" nail olmaq olar.

İslam tarixinə diqqət yetirdikdə Məhəmməd Peyğəmbərin (s) dövründən etibarən müsəlmanların yer üzərində böyük gücə sahib olduqlarını görürük. Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra müsəlmanlar uzun bir dövr ərzində dünyanın aparıcı qüvvələrindən olmuşlar. İslam dünyası əsrlər boyu yalnız siyasi-hərbi cəhətdən deyil, eyni zamanda elm, mədəniyyət, incəsənət, tibb, fəlsəfə kimi müxtəlif sahələrdə dünyanın mərkəzi olmuşdur. Müsəlmanlar digər inanc və mədəniyyətlərin nümayəndələri tərəfindən həmişə heyranlıqla izlənmişlər. Tanınmış Yaxın Şərq mütəxəssisi Daniel Pipes müsəlmanların özlərinə inamını aşağıdakı kimi şərh etmişdir: “Bu özünə inamı təmin edən amillərdən biri də İslamın ilk 6 əsrində müsəlmanların əldə etdiyi böyük nailiyyətlərin xatirəsidir. Bu dövrdə İslam mədəniyyəti ən qabaqcıl dünya mədəniyyətinə çevrilmişdi və müsəlmanlar ən yaxşı səhiyyə standartlarına, ən yüksək elmi nailiyyətlərə sahib idi. Elmi-texniki tədqiqat mərkəzlərinin çoxu müsəlmanların nəzarətində idi. 715-ci ildə müsəlmanlar Qərbdə İspaniyadan Şərqdə Hindistana qədər uzanan imperiya yaratmışdılar” [18].

Lakin sonrakı əsrlərdə müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən müsəlmanların siyasi, elmi, mədəni sferalarda tənəzzülü baş vermişdir. XIX əsrdən etibarən bir sıra İslam ölkələrinin parçalanaraq öz müstəqilliklərini itirməsi onları Qərb dövlətlərinin təsiri altına salmışdır.

İslam mədəniyyətinin əzəmətli keçmişini araşdıranda görürük ki, Həmrəylik müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin əsas qayələrindəndir desək, yanılmarıq. Belə ki, Quran-Kərimə əsasən, Allahın bütün peyğəmbərləri bir həqiqətin təbliği üçün göndərilmişlər: (Ya Peyğəmbər!) Allah: “Dini doğru-dürüst tutun (qoruyub saxlayın), onda ayrılığa düşməyin!” – deyər Nuhə tövsiyə etdiyini, sənə vəhy buyurduğunu, İbrahimə, Musaya və İsayə tövsiyə etdiyini dində sizin üçün də qanuni etdi. Sənin dəvət etdiyin (tövhid dini) müşriklərə ağır gəldi. Allah istədiyi kimsəni özünə (peyğəmbər) seçər və tövbə edib Ona tərəf qayıdan kimsəni də doğru yola yönəldər! (Əş-Şura surəsi, 13). Bu ayə kimi onlarla ayə mövcuddur ki, dində ayrılıq peyğəmbərlər tərəfindən olmamış bəlkə həmin dinə sitayiş edən insanların öz peyğəmbərlərinin yolundan sapmasından irəli gəlmişdir.

“(Ey müsəlmanlar!) yaxşı işlər görməkdə bir-birinizi ötməyə çalışın! Harada olursunuzsa olun. Allah sizi (qiyamətdə) bir yerə toplayacaqdır. Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir!” (Əl-Bəqərə, 148).

“Asimanda və yerdə olan hər şey istəsə də, istəməsə də Allahın əmrinə tabedir və hər şey ona doğru qayıdacaq” (Ali-İmran, 83).

Müsəlmanların bir-birinə dözümlü yanaşması və məzhəb düşmənçiliyinə son qoyması, həmrəyiyə nail olması Allahın Qurani-Kərimdə buyurduğu ən zəruri tələblərdəndir: “Hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarılın və (fırqələrə bölünüb bir-birinizdən) ayrılmayın! Allahın sizə verdiyi nemətini xatırlayın ki, siz bir-birinizə düşmən ikən, O, sizin qəlblərinizi (İslam ilə) birləşdirdi və Onun neməti sayəsində bir-birinizlə qardaş oldunuz. Siz oddan olan bir uçuru-

mun kənarında ikən O, sizi oradan xilas etdi. Allah Öz ayələrini sizin üçün bu şəkildə aydınlaşdırır ki, haqq yola yönəlmiş olasınız!” (Ali-İmran, 103).

Günümüzdə İslam dünyasının dini müstəvidə həmrəyiyə ehtiyac duyduğu qədər müsəlman xalqlarının, dövlətlərinin maddi və mənəvi cəhətdən də həmrəyiyə ehtiyacı vardır. Heç kimə sirmə deyil ki, böyük bir coğrafiyanı əhatə edən müsəlman ölkələri zəngin təbii resurslara malik olmalarına baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatında elə də böyük paya sahib deyillər.

Dünya neft ehtiyatlarının 62,8 faizinin, qaz ehtiyatlarının isə 60,3 faizinin İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin payına düşməsinə baxmayaraq, bu 57 dövlət dünya üzrə Ümumi Daxili Məhsulun cəmi 15 faizini verir [20].

Milyonlarla müsəlman müasir dövrün elmi, texniki, mədəni nailiyyətlərdən kənar qalmaqdadır. Problemlər aradan qaldırılmalı, bütün sahələrdə sözdə yox, əməldə həmrəyiyə nail olunmalıdır.

Ümummillə Liderimizin layiqli davamçısı, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev İslam həmrəyliyi sahəsində Heydər Əliyev siyasətini, nəinki davam etdirmiş, hətta onu dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri üçün də nümunə olacaq bir səviyyəyə yüksəltmişdir. Məhz onun müdrik və pragmatik siyasətinin nəticəsidir ki, son illər Azərbaycanda ümumbəşəri həmrəyiyə nail olmaq strategiyası kontekstində mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqa dair bir sıra mühüm əhəmiyyətli tədbirlər keçirilmiş, beynəlxalq elmi konfranslar, geniş miqyaslı forumlar təşkil edilmişdir. Mötəbər beynəlxalq qurumların bu tədbirlərdə fəal iştirakı ölkəmizin ümumbəşəri həmrəyiyə nail olmaq prosesində oynadığı rolun mühümlüyündən xəbər verir. Məhz, 2008-ci ildə ölkəmizin təşəbbüsü ilə başlamış “Bakı prosesi” bu gün mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası həmrəyliyi, multikulturalizm və tolerantlığa aid məsələlərin zəngin çalarlarını özündə birləşdirir. 2011-ci, 2013-cü, eləcə də 2015-ci illərdə keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq forumlarında müzakirə olunan məsələlərin, qəbul edilən sənədlərin məzmununun çəkisi, Azərbaycan tərəfindən reallaşdırılan təşəbbüslər regional müstəvidən çıxaraq ümumbəşəri həmrəyiyə xidmət edir.

Müsəlman ölkəsində fəaliyyət göstərən bir qurumun – Heydər Əliyev Fondunun Roma şəhərinin ətrafında yerləşən və xristian aləmi üçün ən mühüm abidələrdən hesab olunan San Marçelino, Pietro katakombalarını bərpa etməsi Azərbaycanda bərqərar olmuş həmrəyliyin, tolerantlığın dünyaya çıxışının praktiki nümunəsidir. Fondun Vatikanda reallaşdırdığı layihələrdən biri də Vatikan Apostol Kitabxanasında olan bir çox qədim və tarixi, o cümlədən Azərbaycana (Vatikanın Apostol Kitabxanasında Azərbaycanın IX-XVIII əsrlər tarixinə aid 60 qədim əlyazma aşkar olunmuşdur) və regiona aid müxtəlif əlyazmaların bərpa olunmasıdır. Bu sənədlər xalqımızın tarixinin daha dərinəndən araşdırılması istiqamətində nadir maddi sübutlardır.

Çox böyük əhəmiyyətə malik bu işlər xristian aləminin incəsənəti və mənəvi dəyərlərinə qoyduğumuz hörmət və ölkəmizin dinlər və mədəniyyətlər arasında

həmrəyliyən əldə olunması kontekstində hansı tarixi rol oynamasının aydın göstəricisidir.

2016-cı il sentyabrın 29-30-da keçirilmiş və 80-dən çox ölkədən 400-ə yaxın tanınmış elm, mədəniyyət xadiminin, Nobel mükafatı laureatlarının iştirak etdiyi Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılış mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev beynəlxalq tədbirlərin ölkəmizdə keçirilməsinin məqsədlərindən danışaraq, Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm əsasında həmrəyliyən inkişafını yüksək qiymətləndirmişdir: "Azərbaycan çoxkonfessiyalı, çoxmillətli ölkədir. Azərbaycanda bütün dinlərin, xalqların nümayəndələri bir ailə kimi yaşayır. Eyni zamanda, bu beynəlxalq, siyasi və humanitar tədbirlər dünyaya da bir signal göndərir ki, dünyanın mütərəqqi nümayəndələri səylərini daha da sıx birləşdirməlidirlər" [5].

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, YUNESKO-nun xoş məramlı səfiri, birinci xanım Mehriban Əliyeva doğma Azərbaycanımızın dinlərarası həmrəylik nümunəsi kimi dünyaya təqdim edilməsində çoxsahəli titanik fəaliyyət göstərir. BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının yeddinci global forumunun ikinci plenar iclasında çıxış edən Mehriban xanım Əliyeva demişdir: "Çoxmillətli, çoxkonfessiyalı ölkə olan Azərbaycanda müxtəlif dinlərin və etnik qrupların nümayəndələri bərabərhuquqlu vətəndaşlardır. Mütərəqqi dünyada demokratiyanın vacib sütunu kimi qəbul edilmiş dini və etnik tolerantlıq Azərbaycan cəmiyyətində normaya çevrilib" [6].

Ötən ilin oktyabrında dünyanın ən nüfuzlu din xadimi, 1 milyard 300 milyondan artıq insanın mənəvi lideri, "Müqəddəs Taxt-Tacın" sahibi Papa Fransis-kin 700 nəfərə qədər katolikin olduğu ölkəmizə səfəri çox böyük dini və siyasi hadisə idi. Roma Papasının səfər zamanı Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva ilə keçirdiyi görüşlər, etdiyi çıxışlar Demokratik Azərbaycanımızın tolerant ölkə kimi, nəinki dünyada daha da tanınmasına kömək etdi, həmçinin bir müsəlman ölkəsi olaraq vahid Allaha müxtəlif dinlər formasında olan inancların ruhani-fəlsəfi anlaşma, qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq və insanlığa xidmət kontekstində bir araya – həmrəyliyə gətirilməsi üçün vətənimizdə görülən titanik işlərin düşünən bəşəriyyət üçün nümunə olduğunu göstərdi.

Bakıdakı katolik kilsəsində dini mərasim keçirən, ictimaiyyətlə təmasda olan, Ümummilli Liderimizin adını daşıyan məsciddə islam, pravoslav və yəhudi dininin liderləri ilə görüşən Papa həmrəyliyən, tolerantlığın ünvanının Azərbaycan olmasını dünyanın 70-dən artıq nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələrinin qarşısında aşağıdakı fikirləri ilə bir daha təsdiq etdi:

"Sizin ölkədə dini azadlıqlar tam təmin edilib..."; "Katolik icmasının müsəlman, pravoslav və yəhudi icmaları ilə səmimi münasibətlər saxlamasından xüsusi olaraq məmnunam və arzu edirəm ki, dostluq və əməkdaşlıq telləri daha da artsın. Bu cür yaxşı münasibətlər sülh şəraitində yan-yana yaşama və dünyada sülh üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və göstərir ki, müxtəlif dini konfessiyaların mən-

subları arasında səmimi əlaqələr, hörmət və hamının rifahı üçün əməkdaşlıq mümkündür" [9].

Ölkəmiz müxtəlif məzhəblərin, dinlərin mərhəmət və qarşılıqlı hörmət əsasında həmrəyliyə nail olmasında da dünyaya həm də praktiki baxımdan nümunə göstərməkdədir. 2016-cı il yanvarın 15-də Ümummilli Liderin adını daşıyan məsciddə dünyada sünni-şia məsələsinin süni şəkildə qabardıldığı bir zamanda məzhəbindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan müsəlmanları həmrəyliyə gəlib, vəhdət namazı qılıb, yaradana dualar etdilər [12]. Bu işə dini zəmində münaqişələrin alovlandırıldığı müasir dövrdə, xüsusilə aktual olmaqla yanaşı, Azərbaycanın bütün dünyaya nümunə ola biləcək növbəti addımı, çağırışı idi. Həmrəylik zəminində görülən işlər, atılan addımlar, keçirilən beynəlxalq forumlar, edilən çağırışlar etiraf edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, öz bəhrəsini verməkdədir.

Məhz "vəhdət" namazından sonra 962 il bir araya gələ bilməyən Rusiya Pravoslav və Roma Katolik kilsələrinin rəhbərlərinin ilk görüşü 2016-cı il fevral ayının 12-də Havanada baş tutdu. Onlar 30 maddədən ibarət on səhifəlik deklarasiya imzaladılar. İki kilsənin rəhbəri dünya ictimaiyyətini planetdə terror və zorakılığa son qoymaq üçün sıx birləşməyə - həmrəyliyə çağırıldılar və qeyd etdilər ki, Suriya və İraqda zorakılıq minlərlə insanın həyatını əlindən alıb, milyonlarla insanı evsiz-eşiksiz və vəsaitsiz qoyub [13].

Sonuncu dəfə VIII əsrdə baş tutan Ümumpravoslav Məclisi də məhz ötən il – 2016-cı ilin iyununda Krit adasında yenidən toplana bildi [14]. Konstantinopol patriarxı Varfolomey məclisdən əvvəl bütün pravoslavlara müraciət edib onları Kritə dəvət etmiş, həmrəyliyə mane olan problemləri açıq müzakirəyə çağırmışdı.

Mayın 23-də "Bakı-2017" IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarında qalib gəlmiş idmançılarımız, onların məşqçiləri və Azərbaycanın idman ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşdə prezident İlham Əliyev demişdir: "Biz açılış mərasimində İslam dininin mütərəqqiliyini göstərdik. Göstərdik ki, İslam dini elm dinidir, mədəniyyət dinidir, sülh dinidir, mərhəmət dinidir. Biz Azərbaycan xalqının istedadlı nümayəndələrini açılış mərasimində göstərdik. Azərbaycanın zəngin, qədim tarixini, mədəniyyətini bütün İslam aləminə, bütün dünyaya nümayiş etdirdik. Eyni zamanda, bağlanmış mərasimi də Azərbaycanı mütərəqqi, müasir ölkə kimi təqdim etdi. Yəni bu nadir vəhdət bu gün Azərbaycanı dünya miqyasında əvəzolunmaz ölkəyə çevirir. Biz öz milli, dini dəyərlərimizə sadıq, onları qoruyuruq və qoruyacağıq. Eyni zamanda, biz dünyaya açıq, biz müasirik, biz inkişaf edirik və bu önəmli amillər bu gün əslində müasir Azərbaycan dövlətini təcəssüm etdirir" [3].

Ölkəmizdə dini qurumların azad fəaliyyəti üçün tam şərait yaradılmışdır. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi kollegiyasının 2015-ci ilin yekunları ilə bağlı keçirilən genişləndirilmiş iclasında Komitənin sədri Mübariz Qurbanlı bildirib ki, "il ərzində 52 dini icma dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Onların 49-u İslam, 3-ü qeyri-islam təmayüllüdür. Qeydiyyatına alınmış dini qurumların ümumi sayı isə 644-ə çatmışdır. İndiyədək dövlət qeydiyyatından keçmiş dini qurumların

24-ü qeyri-islam təmayüllüdür. Onlardan 15-i xristian, 6-sı yəhudi, 2-si bəhai və 1-i křişna şüuru dini icmasıdır" [19].

Həmrəylik istiqamətində görülən işlər artıq öz töhfəsini verməkdədir. Belə ki, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Mübariz Qurbanlının verdiyi məlumata görə, bu yaxınlarda Türkiyədə dini bayramların islam ölkələrində eyni gündə qeyd edilməsi ilə bağlı böyük bir toplantı keçirilib. Həmin tədbirdə bu məsələ ilə bağlı geniş müzakirələr aparılıb. Ümumi səsvermə nəticəsində belə razılığa gəlinib ki, islam ölkələrində dini bayramlar və dini mərasimlər eyni gündə keçirilsin və vahid təqvim tətbiq edilsin [23].

Eyni zamanda, müsəlmanlara qarşı bir sıra güc mərkəzlərinin aşağılama, gözdənsalma istiqamətində məqsədyönlü iş aparmasına baxmayaraq, İslam, nəinki Şərqdə, həmçinin Qərbdə də nüfuz qazanmaqdadır. Almaniyada əhalinin 4 faizindən çoxu müsəlmandır [22]. İsrailin "Polosa" portalının məlumatına görə, Almaniyanın federal Bremen torpağında İslamı rəsmi din kimi qəbul ediblər. Bu barədə "Alman KİV-ləri yazır ki, Bremendən sonra daha üç federal torpağın hakimiyyəti də, o cümlədən Aşağı Saksoniya da islamı leqallaşdırmağa hazırlaşır". Məqalədə həm də Avropada müsəlmanların sayının sürətlə artdığı da bildirilir və Fransada artıq 10 milyon müsəlmanın yaşadığı vurğulanır. "Belçika paytaxtı Brüsseldə artıq dörd nəfərdən biri İslama inanır", - fikrini vurğulayan məqalə müəllifi Almaniya hökumətinin yəhudilərlə münasibətdə açıq aydın müsəlmanların tərəfini tutduğunu bildirir [21].

Yaxarıda qeyd etdiklərimizdən göründüyü kimi, Azərbaycanın tolerantlıq, həmrəylik mühiti, bu sahədə qazanılan nailiyyətlər nümunə olmaqla yanaşı, ümumbəşəri həmrəyliyin əldə edilməsinə yönəlmiş proseslərə yüksələn xətlə öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. H.Ə.Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı. 1997. s. 34.
2. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlığın banisi-dir // <http://www.xalqazeti.com/az/news/politics/78385>
3. İlham Əliyevin mühüm çıxışı // <http://sonxeber.az/46143/son-deqiye-ilham-eliyevin-muhum-cixisi>.
4. "Prezident İlham Əliyev: Azərbaycan xalqı bu gün də İslam daxilində və konfessiyalararası həmrəyliyə öz töhfələrini verir" // <https://az.trend.az/azerbaijan>).
5. V Bakı beynəlxalq humanitar forumunun açılış mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi <http://www.president.az/articles/21214>
6. BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının yeddinci Qlobal Forumunun ikinci plenar iclasında Mehriban xanım Əliyevanın çıxışı // "Respublika" qəzeti, 28 aprel 2016-cı il.
7. Quran / Z. Bünyadov, V. Məmmədəliyevin tərcüməsi. Bakı, 1992.
8. Мехтисев Р.Э. Азербайджан: вызовы глобализации. Баку, XXI əsr YNE, 2004. 584 c.

9. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının baş katibi Pan Gi Munun V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun iştirakçılarna ünvanlanmış müraciəti // <http://bakuforum.a.z/az/bmt-nin-bas-katibi-pan-gi-munun-muracieti/?fid=2832#speaker>

10. Roma Papası Fransiskin çıxışı // "Azərbaycan" qəzeti, 4 oktyabr 2016-cı il.

11. Orucov Hidayət. Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: gerçəkliklər və perspektivlər. Bakı, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi. 2007. s. 225.

12. Sakit Hüseynov. Heydər Əliyev və İslam Həmrəyliyi // <http://xalqazeti.com/az/news/>

13. Patriarx ilk dəfə Papa ilə görüşdü // qafqaznews.az/2016/02/patriarx-ilk-d-f-papa-il-gorusdu

14. Bu gün Ümumpravoslav Məclisi start götürəcək // <http://axar.az/news/97981>

15. Ганди К. Мохондус. Моя вера в ненасилия // Вопросы философии. М., 1992, №3, с. 65-66.

16. А.Тойнби. Цивилизация перед судом истории. М., «Прогресс» - «Культура», 1996. с. 132; С.Хантингтон. Столкновение цивилизаций. М., АСТ, 2003, с. 90.; Ф.Фукуяма. Конц истории и последний человек. М., "Издательство АСТ", 2004.

17. Противодействие нетерпимости и дискриминации в отношении мусульман: руководящие принципы для преподавателей. Борьба с исламофобией через образование. БДИПЧ ОБСЕ, Совет Европы, ЮНЕСКО, 2012, с. 15 // <https://www.osce.org/ru/odihr>.

18. Daniel Pipes. Source: The National Interest. No. 59 (Spring 2000), pp. 87-93. Published by: Center for the National Interest.

19. <http://strateq.az/din/37768>.

20. <http://scwra.gov.az/vnews/3046>.

21. Almaniyada İslam rəsmi dinə çevrildi // <http://az.islam.az/news/a-13198.html>.

22. Studie über Muslime in Deutschland // <http://www.gea.de/nachrichten/politik/>

23. <http://strateq.az/din/65423/komit>.

24. <https://az.wikipedia.org/wiki>.

BƏBİR QULİYEV

Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının Milli təhlükəsizlik və humanitar elmlər kafedrasının rəisi, polkovnik, professor

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MİLLİ ORDU QURUCULUĞU

"Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Milli Ordusu var. Bu, Azərbaycan xalqının böyük milli nailiyyətidir. Ordu ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin müstəqilliyinin dayəğıdır. Mən Azərbaycan Milli Ordusunun gücünə inanır, Azərbaycan əsgərinə güvənirəm. Bizim ordumuz bu gün Azərbaycanın müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş hər hansı qəsdə layiqli cavab verməyə qadirdir".

Heydər Əliyev

1. Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikaya ilk rəhbərliyi dövründə ordu quruculuğunun əsaslarının yaradılması

Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılma tarixi hələ ötən əsrin əvvəllərində əldə olunan ilk müstəqillik dövrünə təsadüf edir. 1918-ci ildə demokratik respublikanın yaranmasından cəmi bir ay sonra – 1918-ci il 26 iyun tarixli fərmanla Milli Ordunun yaradılması prosesinə başlanıldı, avqustun 1-də isə AXC-nin Hərbi Nazirliyi quruldu. Təəssüf ki, 23 ay ömrü olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə müstəqil ordumuzun da varlığına son qoyuldu. 1918-ci ildə müstəqillik əldə edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Rusiya tərəfindən işğalı və Sovet İttifaqına ilhaqı ordu quruculuğu prosesini yarıda qoydu.

II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə də azərbaycanlılara qarşı çar Rusiyasındakı münasibət davam etdirildi. Azərbaycan oğulları əksər hallarda sovet ordusunda ikinci dərəcəli – qeyri-peşəkar işlərdə işlədildilər.

Bu gün hər birimizə məlumdur ki, bu proses Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gəlişinə qədər davam etmişdir. Heydər Əliyevi rəhbər kimi başqalarından fərqləndirən mühüm bir keyfiyyət ondan ibarətdir ki, o, iki siyasi sistemdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş və hər bir dövrün ictimai-siyasi tələblərinə uyğun olaraq özünün bütün fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının yüksəlişinə, xalqın mənəvi-mədəni inkişafına həsr etmişdir. Bu, eynilə ordu quruculuğu sahəsində də belə olmuşdur.

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə (1969-1982-ci illər) idarəetmə mexanizmi və metodlarının təkmilləşdirilməsi, qanunçuluğa ciddi əməl edilməsi,

iqtisadiyyatın inkişafı, mədəniyyətin yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, soy-kökü əsasında millətdə müstəqil dövlətçilik ideyalarının güclənməsi və reallaşması üçün də çox mühüm işlər görməklə yanaşı, milli hərbi kadrlar nəslinin yetişdirilməsi onun siyasətinin əsas istiqamətlərindən olmuşdur.

1967-ci ildə Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarına rəhbər təyin olunan Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkənin ordu potensialını qaldırmağın nə qədər vacib olduğunu uzaqgörənliklə duyurdu. Bununla belə, sovet ideoloji-siyasi quruluşu şəraitində bu addımların atılmasına, ölkə hüdudlarında hərbi məktəblərin açılmasına və azərbaycanlıların peşəkar səviyyədə ordu sıralarına qatılmasına imkan verilmirdi. 1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbəri seçilən Ulu Öndər Heydər Əliyev belə mürəkkəb bir şəraitdə nə qədər çətin də olsa, hərbi potensialın yaradılması və inkişaf etdirilməsi prosesinin əsasını qoydu.

Ağır sovet rejimi dövründə milli maraqlarımızın qorunması, onun inkişaf etdirilməsi istiqamətində bu cür vacib, tarixi addımların atılması Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalq qarşısında xidmətlərinin ön sıralarında dayanır. Çünki əsas məhz həmin illərdə qoyulan ordu quruculuğu siyasəti sonradan müstəqil Azərbaycanın mərkəzləşdirilmiş nizami ordusunun yaranmasına yardım etdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikaya rəhbər seçilməsi milli hərbi kadr hazırlığı sahəsində vəziyyəti yaxşılaşdırmağa doğru dəyişməyə başladı. Zəngin siyasi və ictimai fəaliyyətinin əsas qayəsi Azərbaycan xalqının daha yaxşı yaşamasını təmin etmək, vətəni inkişaf etdirmək olan Ulu Öndər Heydər Əliyevi sovetlər dövründə düşündürən əsas məsələlərdən biri bütün istiqamətlərdə, o cümlədən, hərbi sahədə azərbaycanlı kadrların yetişdirilməsi idi. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan SSR-i-nin tərkibində olduğu illərdə azərbaycanlıların hərbi məktəblərə daxil olmasına və ya orduda xidmət edən azərbaycanlı zabıtların vəzifələrə irəli çəkilməsinə də süni maneələr yaradılırdı. İstisnasız demək olar ki, sovet ordusunda azərbaycanlı zabıt kadrlarının sayının artmasında Heydər Əliyevin böyük rolu oldu. Ulu Öndərin o zaman uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi tədbir – Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü ixtisaslaşdırılmış orta məktəbin yaradılması ölkəmizin hərbi təhsil tarixində yeni bir səhifə açdı. Hazırda, hərbi lisey kimi fəaliyyət göstərən bu məktəbin təsis edilməsi respublikamızda milli zabıt kadr hazırlığının yüksəlməsinə, azərbaycanlıların hərbi sənətinə marağının artmasına təkan verdi. Böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev bildirdi ki, gün gələcək Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə yenidən qovuşacaq və müstəqil dövlət üçün peşəkar hərbi kadrlar lazım olacaq. Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin açılması ilə Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinə daxil olan azərbaycanlıların sayında da nəzərəcarpacaq dərəcədə artım müşahidə olundu. Ümummilli lider bu günləri hər zaman xatırlayırdı və necə çətin bir dövrdə Azərbaycan ordusunun inkişafı uğrunda hansı əziyyətlərə qatlaşdığını belə ifadə edirdi: "Biz 1970-ci illərin əvvəllərində azərbaycanlılardan ibarət peşəkar hərbi kadrlar hazırlanması məsələsini xalqımızın əsas vəzifələrindən biri kimi ortaya atdıq. Nə üçün? Birincisi, mən bu gün açıq

deməliyəm ki, bizim xalqımızın şərafinə toxunurdu ki, orduda azərbaycanlı zabit, general ya yoxdur, ya da azdır. İkinci tərəfdən, bu, bizə ona görə toxunurdu ki, səfərbər olunanların əksəriyyəti ikinci-üçüncü dərəcəli hissələrə, inşaat batalyonlarına göndərilirdi. Əgər XIX əsrdə millətimizin orduda xidmət etməsinə məhdudiyət qoyulduğu halda, Azərbaycan xanları generallar hazırlanmasına xüsusi diqqət verirdilərsə, bəs XX əsrin ikinci yarısında nə üçün biz azərbaycanlılardan generallar, yüksək rütbəli zabitlər hazırlamamalıyıq? Ona görə də biz bu işlə çox ciddi məşğul olduq və 1972-ci ildə Cəmişid Naxçıvanski adına orta hərbi məktəb yarandı. Ancaq biz təkcə bununla kifayətlənmədik".

Bəli, bu uğurlu addımlar artıq proses halını aldı. Həmin dövrdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə keçmiş İttifaqın ayrı-ayrı hərbi məktəblərinə oxumaq üçün azərbaycanlı gənclərin göndərilməsinə başlandı. 1972-ci ildən etibarən hər il 300-400, 1970-ci illərin axırlarına doğru isə hər il İttifaqın müxtəlif şəhərlərində yerləşən təxminən 45-dən artıq hərbi məktəbə təhsil almaq üçün ümumən 800-900 gənc kadr göndərilirdi.

1978-ci ildən başlayaraq, azərbaycanlı kursantların sayı ilbəil daha da artmağa başladı. Ulu Öndər həmin illəri belə xatırlayırdı: "Azərbaycanda 1939-cu ildə sovet ordusunun iki hərbi məktəbi yaranıb. Ancaq mən 1970-ci ildə bu məktəblərin işi ilə tanış olarkən gördüm ki, hər bir məktəb ildə 300 müdavim qəbul etdiyi halda, Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbində cəmi 10-15 nəfər azərbaycanlı təhsil alır, hərbi dəniz donanması məktəbində isə 1-2 nəfər azərbaycanlı oxuyur. Bu, bir tərəfdən o vaxt aparılan siyasət - sovet hakimiyyətinin siyasəti idi. Onlar o vaxt orduda yüksək vəzifələrdə başqa millətlərdən və xüsusən, Azərbaycan millətindən olan insanları görmək istəmirdilər. İkinci tərəfdən də, Azərbaycanda hərbi peşəyə soyuq münasibət var idi. Biz bunların aradan qaldırılması üçün tədbirlər gördük. Biz Naxçıvanski adına hərbi məktəbi yaratmaqla yanaşı, Azərbaycanda yerləşən iki ali hərbi məktəbə - baxmayaraq ki, onlar birbaşa Moskvaya, Sovet İttifaqı Müdafiə Nazirliyinə tabe idilər - hər il azərbaycanlıların qəbul edilməsinə nail olduq".

Suverenliyin ilk günlərindən məlum oldu ki, yeni Azərbaycan dövlətinin qarşısında çox ciddi vəzifələr dayanır. Vəzifələrin ən başlıcası isə ölkənin ərazi bütövlüyünü, toxunulmazlığını təmin etmək üçün Silahlı Qüvvələrin təşkil olunmasıdır. Məlumdur ki, ordu nə qədər tez qurulsa, ərazi bütövlüyünə də etibarlı təminat o dərəcədə tez yaradıla bilər.

İctimai-siyasi, tarixi şərait Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranma prosesinin və Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bərpa prosesini bir-birinə sıx bağladı. Bu proseslər çox mürəkkəb şəraitdə həyata keçirilirdi.

Xalqın ictimai-siyasi həyatında müxtəlif qurumların yeri və rolu onların yaranma zərurəti və ictimai-siyasi şərait ilə şərtlənir. Ona görə də qurumların yaranmasının hansı zərurətdən irəli gəlməsini bilmədən onların cəmiyyətdə və dövlətin siyasi sistemində yerini və rolunu düzgün təyin etmək mümkün deyil. Bu ba-

xımdan Azərbaycan Ordusunun dövlətin siyasi sistemində yerini və rolunu müəyyənləşdirmək üçün onun yaranmasının obyektiv və subyektiv səbəblərinin açılması çox önəmlidir [1].

XX əsrin 80-ci illərinin sonlarında Sovetlər ölkəsinin daxilindəki ziddiyyətlər özünün son həddinə çatmışdı. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında, istehsal münasibətlərində baş verən deformasiyaların aradan qaldırılması üçün təcili islahatlar aparılması tələb olunurdu. İqtisadiyyatın inkişaf sürəti azalırdı, təsərrüfatçılıq sistemində həll olunmamış problemlər günü-gündən artırdı. Bir tərəfdən də sürətlə silahlanma dövlət büdcəsinə sarsıdıcı zərbələr vururdu. Bütün bunlar köhnə inzibati-amirlik idarəetmə sistemi metodları ilə bir çox problemlərin həllində ciddi əngəl olmuşdu. Hakimiyyətin Kommunist partiyasının əlində toplanması və inzibati-amirlik sisteminin daha da güclənməsi vəziyyəti xüsusilə mürəkkəbləşdirirdi. Ölkənin rəhbər dairələrində artıq çoxlarına aydın olmuşdu ki, kökiü dəyişikliklər aparılmasa, ölkəni fəlakətdən qurtarmaq mümkün olmayacaq.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1985-ci ilin aprel plenumunda cəmiyyətin bütün sahələrində inqilabi dəyişikliklərin aparılması və cəmiyyətin mənəvi sağlamlaşdırılmasının vacibliyi xüsusilə vurğulanmışdı. Lakin ölkənin lideri tərəfindən inqilab kimi təqdim edilən "yenidənqurma"nın nəzəri məsələlərində və onun praktik icrasında dövlət rəhbərliyi tərəfindən prinsipsizlik, qətiyyətsizlik, qeyri-ardıcılıq və qeyri-obyektivlik göstərildiyi üçün əslində neçə illərdən bəri ölkəni bürümüş böhranın qarşısını almaq mümkün olmadı. Elə buna görə də M.Qorbaçovun ölkəni böhrandan çıxarmaq üçün irəli sürdüyü "ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi" layihəsi və irəli sürülən "500 gün" proqramı elə ilkin çağlarda iflasa uğradı. Hər şeydən əvvəl, islahatlar konsepsiyasının nəzəri əsasları dövrün, şəraitin tələbləri ilə uzlaşdırılmamışdı. Ölkənin yeni rəhbərliyi cəmiyyətin yeniləşdirilməsi sahəsində köhnə bazis üzərində, sosialist istehsal münasibətlərini təkmilləşdirməyə çalışaraq başlamış olan islahatları zəruri obyektiv bazadan məhrum etmişdi [1].

1991-ci ildə öz müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycan mürəkkəb sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi vəziyyətlə üzləşdi. Müstəqilliyin ilk illərində Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu ordu siyasəti sərəştəsiz insanların "səyi" nəticəsində səhv istiqamətə yönləndirildi. Ordu daxili siyasi mübarizəyə cəlb olundu, ayrı-ayrı şəxslərə və siyasi qruplara xidmət edən silahlı dəstələrə çevrildi. Bunun nəticəsində də böyük hərbi potensialı olan, amma hakimiyyətdə oturaraq yalnız şəxsi mənfəət güdənlərin, sərəştəsizlərin "kreslo savaşının" qurbanına çevrilən Azərbaycanın 20 faiz torpağı ermənilər tərəfindən işğal edildi, 1 milyona yaxın soydaşımız qaçqın vəziyyətinə düşdü. Həmin vaxt ordu deyiləndə yalnız başıpozuq hərbi dəstələr göz önündə canlanırdı. Ermənistan birbaşa sovet ordu hissələrinin yardımı və iştirakı ilə torpaqlarımızı işğal etdiyi bir zamanda Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyinə təsadüfi, hərb sənətindən konkret anlayışı olmayan insanlar başçılıq edirdi.

2. Müstəqillik dövründə Ümumilli lider Heydər Əliyevin ordu quruculuğu və hərbi siyasəti

1993-cü ildə Ümumilli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı, onun məhz ölkəyə rəhbərliyinin ilk mərhələsində aparılan quruculuq siyasətinin davam etdirilməsinə şərait yaratdı.

Təcavüzkar erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycana qarşı növbəti cinayətlərinin qarşısı alındı, qəddar düşməne əks zərbələr endirildi və 1994-cü ilin mayında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində ilk mərhələ kimi cəbhə xəttində atəşkəs elan edilməsinə nail olundu. Bununla, xalqımızın gənclərinin məhv edilməsinin qarşısı alındı. Heydər Əliyevin fəal diplomatiyası nəticəsində dünyanın demokratik dövlətlərinin və aparıcı beynəlxalq təşkilatlarının Azərbaycana, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibəti əsaslı surətdə dəyişdi.

Bu istiqamətdə görülməli olan əsas işlərdən biri də nizami ordusu olmayan bir ölkədə milli ordu quruculuğuna başlanılması, onun sıralarının saflaşması, dövlətə sədaqətlə xidmət edən şəxsi heyətin formalaşması, sıralarının yad elementlərdən təmizlənməklə peşə borcunu hər şeydən üstün tutmasına nail olmaq idi.

Ulu Öndərin fədakar əməyi sayəsində qısa bir zaman ərzində bu vəzifələr reallığa çevrildi, ordu quruculuğu daha böyük əzmlə inkişaf etdirilməyə başladı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin səyi ilə qısa müddətdə vahid komandanlığa tabe olan nizami ordu formalaşdı.

Möhkəm nizam-intizama malik ordunun yaradılması, Silahlı Qüvvələrdə vahid komandanlığın təmin edilməsi sahəsində görülmüş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 1994-cü ilin may ayında Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən atəşkəsə nail olundu. 1993-cü ilin iyun ayınadək ordudan fərarilik edən 47 mindən çox hərbi qulluqçu Ümumilli liderin bir çağırışı ilə Milli Ordunun sıralarına qayıtdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin Silahlı Qüvvələrə göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsində ordunun mərkəzləşdirilmiş maddi-texniki təminatı əvvəlki illərdən fərqli olaraq əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıldı, hərbi birləşmə və hərbi hissələrin maddi-texniki, tibbi və digər vasitələrlə təmin edilməsi təşkil olundu, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti nizama salındı. Silahlı Qüvvələrin ehtiyaclarının təminatı istiqamətində Azərbaycanın müxtəlif müəssisələrində məqsədyönlü iş aparıldı. Orduda şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji hazırlığına, döyüş ruhunun yüksəldilməsinə diqqət artırıldı, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi gücləndirildi.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında "Konstitusiya aktına" müvafiq olaraq yaradılan bir qurumdur və onun sıralarında xidmət dövlət xidmətinin bir növüdür. Buna görə də, dövlətin sanksiyası olmadan

yaradılan hər hansı bir silahlı qurumu ölkə ordusunun bir hissəsi saymaq olmaz. Qanuna görə, Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri Azərbaycan Respublikası Prezidentinə tabedir. Azərbaycan Respublikası demokratik prinsiplər əsasında qurulub, onun ordusu xalq ordusudur və Azərbaycan xalqının və dövlətinin mənafeini qorumaq onun Silahlı Qüvvələrində xidmət edən hər bir hərbiçinin, hər bir vətəndaşın müqəddəs borcudur.

Ulu Öndər Heydər Əliyev güclü və intizamlı ordunun yaradılmasının həm də yüksək ixtisaslı milli zabit kadrların mövcudluğundan asılı olduğunu nəzərə alaraq, bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bu məqsədlə 1999-cu il fevralın 20-də hərbi akademiyanın yaradılması barədə Prezident Fərmanı imzalandı. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri üçün kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi məqsədilə Müdafiə Nazirliyi sistemində fəaliyyət göstərən məktəblər Heydər Əliyevin 20 avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə müvafiq olaraq Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi, Azərbaycan Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbi və Azərbaycan Ali Hərbi Təyarrəçilik Məktəbi adlandırıldı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci ildə imzaladığı Fərmana əsasən, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinə Yardım Fondu yaradıldı. Silahlı Qüvvələrimizin müasir texnika ilə təmin edilməsi, maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsi hərbi qulluqçuların məişət problemlərinin həlli işinə müsbət təsir göstərdi.

2003-cü ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik və idarəçilik məktəbinin layiqli davamçısı – möhtərəm Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbər seçilməsi aparılan quruculuq siyasətinin davamlı şəkildə almasına stimül verdi, onun modern və müasir şəkildə tənzimlənməklə inkişaf etdirilməsinə zəmin yaratdı. İşğal olunan Azərbaycan torpaqlarının düşmən tapdağından azad edilməsi istiqamətində Ümumilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan məqsədyönlü daxili və xarici siyasət kursunu layiqli şəkildə davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi illər ərzində həm Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli, həm də digər sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə olunub. Prezident İlham Əliyevin səyi nəticəsində ölkənin dövlət büdcəsindən ən böyük maliyyə müdafiə xərclərimizə yönəldilir. Müharibə vəziyyətində, torpaqları işğal altında olan bir dövlət kimi Azərbaycan öz ordusunu günün nəbzinə uyğun şəkildə inkişaf etdirir. Artıq ölkəmizin hərbi xərcləri Ermənistanın dövlət büdcəsindən çoxdur. Cənab İlham Əliyev bundan sonra da ölkənin müdafiə potensialının artırılacağına, Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan ordu quruculuğu siyasətinin davam etdiriləcəyinə əminliyini hər zaman ifadə edib.

Əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin quruculuğu prosesi Milli Ordumuzun yaranmasının 93-cü ildönümündə - bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və ordumuz inkişaf, təkmilləşmə dövrünü yaşayır. Azərbaycan ordusu hər an düşməni

işğalında olan ərazilərimizi azad etmək qüdrətindədir. Ölkənin güclənən iqtisadiyyatı ordu sistemində müasirləşməyə, yeniləşməyə yol açıb. İstər hərbi sahədə çalışan insanların sosial problemləri, istərsə də texniki təchizatın inkişaf et-dirilməsi dövlətimiz, onun rəhbəri Prezident İlham Əliyev tərəfindən hər zaman diqqətdə saxlanılır. Son beş ildə ölkə büdcəsindən hərbi xərclərə ayrılan vəsaitin həcmninin dəfələrlə artırılması ölkəmizin ən böyük problemi olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hənzimlənməsi, işğal altında olan ərazilərimizin azad olunması istiqamətində hər an qətiyyətli addım atmağa hazır olduğumu deməyə imkan verir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tarixinə, inkişaf mərhələlərinə dair elmi-nəzəri baxışları vardır. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranma tarixi 1918-ci ildə yenidən yaranmış Xalq Cümhuriyyəti dövrünə təsadüf edir. Belə ki, yeni yaranmış Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci il 26 iyun tarixində Milli Ordu, Silahlı Qüvvələrin yaranması haqqında qərar qəbul etdi. Hal-hazırda fəaliyyətdə olan Silahlı Qüvvələrimiz üçün bu, tarixi bir örnək olaraq qalır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və imzaladığı sərəncamla 1998-ci ildən etibarən 26 iyun Silahlı Qüvvələr günü kimi qeyd olunmağa başlanmışdır [2].

Böyük şəxsiyyətin Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tarixinə bu cür münasibəti hamını sevindirir, çünki tarixinə, keçmişinə biganə olan millət öz gələcəyini də sual altında qoyur.

Silahlı Qüvvələrimizin tarixinin ikinci mərhələsi Sovet İttifaqının tərkibində olduğumuz mərhələdir, dövrlə bağlı cənab Heydər Əliyev qeyd etmişdir: “Bunlar hamısı bir-birinə silsilə ilə bağlı tariximizdir və biz bu tariximizə həmişə böyük hörmətlə yanaşmalı, onu qiymətləndirməliyik” [3].

Qeyd edilməlidir ki, II Dünya Müharibəsində alman faşizminə qarşı döyüşlərdə Azərbaycan oğulları da alman faşizmi üzərində qələbəyə öz layiqli töhfələrini vermişlər.

Silahlı Qüvvələrimizin ikinci mərhələsinin 1970-1991-ci illər dövrü Azərbaycanın gələcək ordusunun yaranması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin 1971-ci ildə yaratmış olduğu Cəmşid Naxçıvanskiyə adını daşıyan hərbi təhsil ocağı haqqında xüsusi qeyd etmək olar. Milli Qəhrəman Əfqan Hüseynovun abidəsinin açılışına həsr olunmuş mərasimdə (1995-ci il may ayının 28-də) Ulu Öndər etiraf edərək demişdir ki, “25 il bundan öncə mən Azərbaycanda əvvəllər heç vaxt oxşarı olmayan ixtisaslaşdırılmış hərbi orta məktəb yaratmaq haqqında fikir irəli sürdüm. Bu məktəbi yaratdıq. Doğrudan da mənim həyatımda gördüyüm işlər içərisində bu addımı, bu işi, bu təşəbbüsü o dövrdən artıq 25 il keçəndən sonra, şəxsən özüm çox yüksək qiymətləndirirəm”.

Keçən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyev uzaqgörənliklə Azərbaycanın müstəqillik yolunu aydın görür və müstəqil dövlətin Silahlı Qüvvələri üçün yüksək ixtisaslı milli zabit kadrların yetişməsi üçün əlindən gələni əsirgəməzdi. SSRİ dağılıdından sonra dövlət müstəqilliyini, suverenliyini, sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumaq zərurəti gündəmə gəldi. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ mü-

naqişəsinin ilk mərhələsində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə totalitar rejimin sərt mənəşəsində yaradılmış məktəbin ixtisaslaşdırılmış hərbi kadrları gənc Azərbaycan dövlətinin əsas hərbi qüvvəsinə çevrildilər. Həmin illərdə milli zabit həyatının yetişdirilməsi barədə, nəinki məktəb açmaq, hətta fikir söyləmək belə cəsarət tələb edirdi. Heydər Əliyev 30 il öncə ixtisaslaşdırılmış hərbi məktəb yaratmaq təşəbbüsünü irəli sürərək Azərbaycanın gələcəyini, öz milli ordumuzun yaradılacağı günü düşünürdü. O vaxt milli ordu yaratmaq mümkün olmasa da, Heydər Əliyev çalışırdı ki, Azərbaycan zabitləri Sovetlər İttifaqı ordusunun tərkibində özlərinə layiqli yer tutsunlar, gələcəkdə respublikamızın mənafeyini müdafiə etsinlər.

“Mən istəyirdim, zabitlər korpusumuz olsun, çünki bu Azərbaycanın gələcəyi üçün lazım idi. O vaxt bunu dərk edə bilməyən adamlar da, buna adicə bir hadisə, tədbir kimi baxırdılar, indi yəqin artıq bilirlər ki, bu addımı atarkən nə qədər böyük uzaqgörənlik olmuşdur”. Bir əcnəbi jurnalist yazır ki, 70-ci illərdə Heydər Əliyevin belə bir məktəb yaratmaq təşəbbüsünü irəli atması gələcəkdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılacağına bir işarə idi. Müstəqilliyin, suverenliyin yeganə təminatçısı isə yüksək hazırlıq keçmiş ordudur. Ordunun əsas gücü onun tərkibində olan peşəkar zabitlərdən, sərkərdələrdən asılıdır [4].

1996-cı il fevralın 2-də keçirilən Azərbaycan Gənclərinin Birinci Forumundakı geniş və əhatəli nitqində Heydər Əliyev özü də bir daha etiraf edərək dedi ki, “1971-ci ildə Azərbaycanın gələcəyini düşünərək Bakıda xüsusi bir hərbi məktəbin yaranmasına nail oldum. O məktəbə də Cəmşid Naxçıvanskiyənin – bizim qəhrəman generallardan birinin adı verildi. Artıq 25 ildir ki, bu məktəb fəaliyyət göstərir. Mən indi düşünürəm ki, əgər bu hərbi məktəb olmasaydı, bizim ordumuzdakı zabitlərin çoxu yəqin olmayacaqdı. Çünki bu zabitlərimizin çoxu həmin məktəbin yetirməsidir.

Bu məktəbdən sonra bir ildə təxminən 800-900 nəfər gənc azərbaycanlı Sovetlər İttifaqının ali hərbi məktəblərinə göndərirdik. O cümlədən, Bakıda yerləşən iki ali hərbi məktəbdə – onlar indi bizim ixtiyarımızdadır – zabitlər hazırlayırdıq. İndi ordumuzda olan zabitlərin tam əksəriyyəti həmin dövrdə hazırlanan zabitlərdir, onlar hal-hazırda xidmət edirlər. Bu işləri biz vaxtında gördük. O, dövrdə bizim imkanlarımız məhduddu. Amma bunları etmişik. Bu gün isə hər şey bizim əlimizdədir və çalışmalıyıq ki, imkanlarımızdan istifadə edib güclü ordu yadaq”.

Bu məktəb xalqımızın XX əsrdəki ən böyük nailiyyətlərindəndir. Heydər Əliyevin yaratdığı bu məktəb olmasaydı, dövlətimizin Silahlı Qüvvələri bugünkü qüdrətə malik ola bilməzdi.

C.Naxçıvanskiyə adına hərbi məktəb XXI əsrdə Azərbaycan Respublikasının bugünkü müstəqilliyinin qoruyucularını yetişdirir. Ordu quruculuğunda mühüm rol oynayan kadr hazırlığı ölkə rəhbəliyinin daim diqqət mərkəzindədir. Bu gün Azərbaycanda Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası, Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi, Dənizçilik, Təyyarəçilik məktəbləri, Təlim-Tədris Mərkəzi, Hərbi liseylər fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüv-

vələri daxilində ordu quruculuğunu gücləndirməklə yanaşı, dünya miqyasında peşəkar orduya çevrilməsi istiqamətində işlər görür, bu məqsədlə bir çox beynəlxalq qurumlarla əlaqələrini genişləndirir.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrini peşəkar kadrlarla təmin edən müasir hərbi təhsil bazası NATO standartlarına uyğun inkişaf edib və möhkəmlənməyə başlamışdır. Beynəlxalq əlaqələr genişlənmiş, qarşılıqlı maraqlara cavab verən münasibətlər qurulmuşdur. Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin rəhbərliyi ilə aparılan ardıcıl görüşlər Azərbaycan ordusunun möhkəmləndirilməsi üçün bir sıra məsələlərin həllinə zəmin yaratmış, Gürcüstanla olan hərbi əlaqələr həm ikitərəfli, həm də GUOAM çərçivəsində uğurla davam etdirilmişdir. İstər adları çəkilən bu dövlətlər, istərsə də digər dövlət və beynəlxalq qurumlarla əlaqələr Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi xarici siyasət kursunda mümkün olmuşdur [5].

Artıq Müdafiə Nazirliyinin nümayəndələrinin səsi daha tez-tez NATO-nun proqramı çərçivəsində Avropa və dünya miqyaslı tədbirlərdən gəlir, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin bölmələri beynəlxalq hərbi təlimlərdə iştirak edir.

NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" Proqramı çərçivəsində "Kooperativ Determineynş – 99" konfransının və seminarının Bakıda keçirilməsi, NATO-nun Cənub-Şərqi Avropada Birləşmiş Quru Qüvvələrinin Qərargah-mənzil komandanının müavini general-leytenant Recinal Kletmonsonun respublikamızda səfərdə olması və keçirilən görüşlər əlaqələrimizin inkişafına əyani sübutdur.

Ölkə prezidenti təsdiqləyir ki, müstəqillik dövründə qazandığımız ən mühüm nailiyyətlərdən biri Milli Ordumuzun yaradılması olmuşdur. Son illərdə Silahlı Qüvvələrimizin şəxsi heyətinin döyüş qabiliyyətinin, texniki hazırlığının yüksəldilməsi Azərbaycanın müdafiə qüdrətini xeyli artırmışdır.

Azərbaycan Prezidentinin 2000-ci ildə Silahlı Qüvvələrin şəxsi heyətinə göndərdiyi təbrik məktubunda qürur hissi ilə qeyd edilir ki, müstəqillik əldə etdiyimiz son doqquz il ərzində ağır sınaqlar qarşısında qalan, olduqca çətin hərbi-siyasi şəraitdə formalaşan Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyətinin hərbi texniki hazırlığı, döyüş qabiliyyəti yüksəlmiş, dövlətimizin müdafiə qüdrəti artmışdır, onun müasir hərbi elminin nailiyyətlərini mənimsəyən peşəkar əsgər və zabitləri yetişmişdir [6].

Silahlı Qüvvələrimizin gələcək zabit kadrlarının NATO standartlarına uyğun təhsil almasını və perspektivdə onların beynəlxalq tədbirlərdə daha da fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində "NATO – Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" kafedrası yaradılmışdır.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin beynəlxalq əlaqələri genişlənmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Türkiyə Respublikasının, Pakistan İslam Respublikasının, Rumıniyanın və NATO-nun nümayəndə heyətləri Azərbaycanda qəbul edilmiş, hərbi əməkdaşlıq yaratmaq istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılmışdır.

Heydər Əliyevin Silahlı Qüvvələr qarşısında qoyduğu ən əsas vəzifələrdən biri də şəxsi heyətin fiziki hazırlığının vacibliyi məsələsidir. Azərbaycan Ali

Hərbi Məktəbində keçirilən görüş zamanı Heydər Əliyev demişdir ki, hər bir gənc fiziki cəhətdən güclü olmalıdır. Əgər hər kəs öz bədəninə, vücudunun fiziki imkanlarından səmərəli istifadə etsə, düzgün, doğru həyat tərzi keçirsə, mənfi hallara meyil göstərməsə, həmişə sağlam, düzgün, doğru həyat tərzi keçirsə, mənfi hallara özünə də, dövlətə də lazımdır [7].

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində bu istiqamətdə də böyük məqsədyönlü işlər aparılır. Fiziki hazırlığın və kütləvi idman işinin daha da gücləndirilməsinə, hərbi xidmətçilərin döyüş səriştəsinin, hərbi tətbiqi vərdişlərinin və ustalıqlarının artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilir.

Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təkmilləşdirilməsi və orduda gedən quruculuq prosesləri bir daha sübut edir ki, Azərbaycanda ordu quruculuğunun inkişafı sürətlə irəliləmişdir. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri ən böyük dövlətlərin belə üzərinə düşən hərbi münasibətlərin tənzimlənməsində yaxından iştirak edir. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə təkrar hakimiyyətə gəlməsi və ilk fəaliyyətində ordu quruculuğu məsələləri praktiki tədbirlərlə müşayiət olunurdu. Onun döyüş bölgələrinə səfərləri, ön cəbhədə döyüşən əsgər və zabitlərlə görüşləri, şəxsi heyət qarşısında çıxışları mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

Bu gün Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əsgər və zabitlərinin Kosovo, İraq, Əfqanıstanda "Sülhməramlı Qüvvələr" tərkibində iştirakı onu göstərir ki, Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasətinin nəticəsi öz bəhrəsini verir.

Ümummillə liderin Milli Ordunun hərbi-texniki baxımdan modernləşdirilməsi siyasəti hazırda Prezidentimiz, Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam edir. İndi Azərbaycan dövləti öz hərbi qüdrətini daha da artırmağa yönəlmiş fəaliyyəti ilə müasir müharibə, onun mahiyyətinin dəyişikliklərə uğraması məsələlərini daim diqqət mərkəzində saxlayır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik dövründə qısa müddətdə hərbi-texniki əməkdaşlıq sahəsində böyük uğurlar qazanıb. Hazırda ölkəmiz dünyanın 34 ölkəsinin hərbi sənaye kompleksi ilə və digər müvafiq qurumlarla uğurlu əməkdaşlıq əlaqələri yaratmağa nail olmuşdur.

Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkə həyatının bütün istiqamətlərində, o cümlədən ordu quruculuğu və beynəlxalq hərbi-texniki əməkdaşlıq sahəsində son illərdə mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Onlardan bəhs edərkən, aprel döyüşlərini xatırlamaq yerinə düşər.

2016-cı il Azərbaycan xalqının yaddaşına və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixinə aprel döyüşləri, yaxud dünya informasiya agentlikləri tərəfindən "dörd günlük müharibə" adlandırılan hərbi əməliyyatlarla həkk edildi [8]. Dörd günlük müharibənin tarixi əhəmiyyəti çox böyük oldu. Azərbaycan dövlətinin başçısı, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2016-cı il iyunun 3-4-də Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayında söylədiyi nitqində deyib: "Ermənistan rəhbərliyi aprelin əvvəlində əks-hücumlar zamanı Azərbayca-

nın 800 hektar işğal olunmuş ərazisini geri almasını bəyan edərkən yalan danışmış, çünki həqiqətdə Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən 2000 hektardan artıq ərazi azad edilib və daha çox əraziyə əməliyyat baxımından nəzarət edilir”.

Bu müharibədə Azərbaycan Milli Ordusunun qələbəsi təcavüzkar Ermənistan rəhbərliyinin nüfuzunu tamamilə itirməsinə və cəmiyyətin böhrana qərq edilməsinə təkan verdi. Apreldə baş verən dörd günlük müharibədə aldığı sarsıdıcı zərbələrdən Ermənistan cəmiyyəti hələ də özünə gələ bilməyib. Daxili siyasətdəki uğursuzluqlar davam edir. Hakim Ermənistan Respublikaçılar Partiyasına qarşı etirazlar yüksəlir. İqtidar ölkəni dalana aparmaqda ittiham edilir. Bir sıra yerlərdə artıq kütləvi etirazlar başlayıb. Ermənilər hakim hərbi-siyasi rəhbərlikdən müharibədə nəyə görə uduzduqlarının izahını tələb edirlər.

Beləliklə, XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının həyatında taleyüklü bir dövr olmuşdur. 90-cı illərin çətin anlarında Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanı böyük bəlalardan, dağılmaqdan xilas edə bilmişdir. Məhz onun siyasi dühası, iradəsi və xalq üçün fədakarlığı nəticəsində Azərbaycan xalqı zamanın çağırışlarına cavab verərək, öz milli dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş, müasir tarixinin ən çətin mərhələlərini geridə qoymuş, suverenliyimizin əbədi və sarsılmaz olmasının qarantı olan güclü Milli Ordu yarada bilmişdir. Bu gün Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Ulu Öndərin hərbi siyasəti yüksək peşəkarlıqla davam etdirilir. Ordudakı inkişaf və yenilik təkcə müasir silah-sursat ehtiyatları, maddi-texniki baza ilə deyil, həm də hərbi hissələrdəki nizam-intizam və islahatlar, artan döyüş qabiliyyəti ilə də özünü aydın göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan tarixi. Ali məktəblər üçün müəhazirələr kursu. II hissə (XIX-XXI əsrin əvvəli). Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2010.
2. Кара-Мурза С.Г. Крпак СССР. М., 2013, 327 с.
3. Rüstəmov İ. Heydər Əliyev - Azərbaycan ordusunun qurucusudur // “Respublika”, 2009, 12 dekabr, №270, s. 7.
4. Mirzəzadə A. Güclü və modern Azərbaycan ordusu Heydər Əliyev siyasətinin nəticəsidir // “Azərbaycan”, 2011, 11 aprel, №76, s. 2.
5. Xınalı Z. Hərbi Məktəblərin banisi. Bakı, 2006, 240 s.
6. Həsənov Ə. Heydər Əliyevin geosiyasi təlimi: XXI əsrdə Azərbaycanın əsas geosiyasi vəzifələri və perspektivləri // “Azərbaycan”, 2011, 1 may, №93, s. 2-3.
7. Azərbaycan-NATO: tərəfdaşlıqdan başlanan yol / Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. Bakı, 2009.
8. The four-day war in Nagorno-Karabakh/ANALYSES2016-04-06 Aleksandra Jarosiewicz Maciej Falkowski/http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/;
9. Secrets of the Four-Day Karabakh War/http://nationalinterest.org/blog /secrets-the-four-day-karabakh-war-15772.

İLKİN SOLTANLI

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, docent

AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin birinci dəfə Sovet Azərbaycanına, ikinci dəfə isə müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrlərdə yüksək idarəetmə qabiliyyəti, mövcud proseslərə dərinləndirən bələd olması, tükənməz enerjisi və ən əsası isə doğma Vətənə bağlı olması ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, xüsusən də aqrar sahənin geridəqalmış, burulğanlı dövründən sürətli və dayanıqlı inkişaf yoluna qədəm qoyması kimi tarixi missiyanı yerinə yetirmişdir. Bunu həm də taleyin qisməti kimi qəbul etmək mümkündür. Çünki, XX əsrin 60-cü illərinin sonuna qədər, Azərbaycan əksər iqtisadi göstəricilərinə görə keçmiş Sovetlər Birliyinin ən geridəqalmış respublikalarından biri idi. Bu meyllər özünü kənd təsərrüfatında daha çox büruzə verirdi. Halbuki, onu böyük Heydər Əliyev tamamilə yenidən qurmuş və dayanıqlı inkişaf reqlsərinə çıxarmışdı.

Yaxud, müstəqillik ərfəsində və onun ilk illərində aqrar sahə tamamilə bərhad günə düşmüşdü. Bu zaman da böyük öndərin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi altında həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatı böhranlı vəziyyətdən çıxaraq, keyfiyyətə əsaslanan yeni inkişaf xəttini seçmişdir. Bu islahatlar öz radikallığı və sürəti ilə nəinki Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrində aparılan islahatlardan, hətta MDB-yə daxil olan ölkələrdəki islahatlardan əsaslı surətdə fərqlənmiş, ölkədə özəl mülkiyyətin formalaşmasında və sahibkarlığın inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Məhz bu zaman torpaq və əmlakdan səmərəli istifadə edilməyə başlanmış, onların sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi və aqrar sahibkarlığın formalaşmasına əlverişli şərait yaradılmış, bu sahədə əsaslı dəyişikliklərə nail olunmuşdu.

Heydər Əliyev böyük siyasət üçün yaranan, həm də təkcə bir ölkə hüduunda deyil, bütövlükdə dünya miqyaslı cəhanşümul məsələlərin həlledici sözünü deyən bilən nadir şəxsiyyətlərdən və siyasətçilərdən biridir. Bu, onun qismətinə düşən ilahi məqam, fitri istedad payıdır. Tarixin dolanbac və keşməkeşli pillələri ilə ancaq və ancaq irəli addımlamaq, qarşıya çıxan məsul və taleyüklü bütün işlərin öhdəsindən layiqincə gəlmək, müxtəlif dövrlərdə doğma Azərbaycanımızın, sonradan keçmiş SSRİ kimi nəhəng superdövlətin və taleyin qisməti ilə yenə də həmin, lakin artıq müstəqilliyini qazanmış respublikanın idarə olunması düşdü bu nəhəng insanın taleyinə. Onun idarəçilik sahəsindəki fitri

istedadını və nəhəng bacarığını dünyanın böyük dövlətlərinin başçıları da dəfələrlə vurğulamış, bu şəxsiyyətin böyüklüyü və əzəməti haqqında öz səmimi etirafını bildirmişlər.

Böyük öndər məhz fitri istedadı ilə cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində baş verən mütarəqqi sosial-iqtisadi prosesləri, onların inkişaf dinamikasını və baş verə biləcək çətin situasiyalardan çıxış yollarını həmin sahələrin mütəxəssislərindən daha yaxşı bilirdi. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin Azərbaycanı rəhbərliyinin ilk dövründə (1969-1982-ci illər) respublika iqtisadiyyatının dirçəldilməsi və davamlı inkişafı üçün çox böyük işlər görülmüşdü. Yaşadığımız keçmiş planlı iqtisadiyyat dövründə bütün sosial-iqtisadi göstəricilər üzrə ilk yerlər əldə olunmuş və hər il ölkəmizə keçmiş SSRİ rəhbərliyi tərəfindən keçici qırmızı bayraqlar və digər yüksək mükafatlar təqdim edilmişdi. Bu proses isə ardıcıl olaraq, on ildən artıq bir müddətdə davam etmişdi. Təbii ki, bütün bunlar xalqımızın böyük oğlunun respublikamıza müdrik və uzaqgörən rəhbərliyinin nəticəsi idi. Həmin dövrdə keçmiş SSRİ rəhbərliyi "Azərbaycan iri addımlarla irəliləyir!" ifadəsini söyləyərək, digər respublikalara nümunə, etalon kimi göstərirdi. Beləliklə, bu böyük insanın müdrik rəhbərliyi ilə Azərbaycanımızın dinamik inkişafı üçün kompleks proqramların işlənilməsi, hazırlanmasında yorulmaz fəaliyyət, misilsiz təşəbbüskarlıq və nəhəng enerji həmin dövrün ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi (1, 3-4).

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə iqtisadiyyatın bütün sahələri sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bunlardan biri isə aqrar sahənin payına düşür. İnkaredilməz faktır ki, "...aqrar sahə insan cəmiyyətinin sağlam yaşam və dayanıqlı inkişafını şərtləndirən mühüm iqtisadi bazis, iqtisadiyyatın prioritet əhəmiyyət kəsb edən strateji sahələrindən biridir. Bu, bəşər tarixi və sivilizasiya baxımından həmişə belə olmuş və əbədi olaraq qalacaqdır. Çünki, bəşər övladı öz mövcudluğunu qoruyub saxlamaqla daima, hərtərəfli inkişaf etmək və uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün müntəzəm olaraq keyfiyyətli şəkildə qidalanmalı, ana təbiətin zəngin və tükənməz mətbəxi hesab edilən kənd təsərrüfatının böyük imkanlarından səmərəli istifadə etməlidir. Bu gün həmin sahə qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkiyə və yerə malik olmaqla, həm də çoxşaxəli və çox-funksiyalı bir missiyanı yerinə yetirir. Xüsusən də aqrar sahənin sosial-iqtisadi, ekoloji, innovasiyalı, informasiya və digər xarakterli funksiyaları, göstərilənlər baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir" (2).

Aqrar sahənin həm də ölkə iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafında tutduğu özünəməxsus yeri, xüsusən də iqtisadi aktiv əhalinin bu sahədəki payına görə həmişə fərqlənmişdir. Çünki, ana təbiətin doğma ölkəmizə bəxş etdiyi əlverişli iqlim şəraiti və münbit torpaqlar kənd təsərrüfatının potensial imkanlarını və mövcud resursların həcmi xeyli artırmağa imkan verir. Tarixən bu məhsuldar və bərkətlilə torpaqlar, əkin yerləri həmişə yadelli işğalçıların nəzər-diqqətini cəlb etmiş, onu ələ keçirmək uğrunda çoxsaylı savaqlar, toqquşmalar baş vermişdir. Son iki əsrdə müxtəlif ictimai quruluşlarda və iqtisadi sistemlərdə mövcud olan

Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri, o cümlədən aqrar sahə tarixinə dolanbac proseslərindən keçmişdir. Lakin bu dövrün son dördüdə biri, yaxud yarım əsrə yaxın bir müddət ərzində iqtisadi proseslərin inkişaf sürəti xeyli güclənmiş, iqtisadi artım meyilləri isə dəfələrlə yüksəlmişdir. Azərbaycan xalqı xoşbəxtdir ki, təxminən son yarım əsrə yaxın bundan əvvəl, daha doğrusu, 1969-cu ildə respublikanın idarə edilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevə həvalə olundu. Məhz həmin dövrdən Azərbaycanda dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təməli qoyularaq, iqtisadi həyatın bütün sahələrində, o cümlədən aqrar sahədə böyük irəliləyişlər və mütarəqqi yeniliklər dövrü başlandı.

Təhlillər göstərir ki, "Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının ən əlamətdar və böyük yüksəliş mərhələsi kimi tarixə düşdüyü dövr ərəfəsində – 1969-cu ilin iyulunda Azərbaycan partiyası təşkilatının rəhbəri seçilmiş Heydər Əliyevin fədakar və böyük vətənpərvər fəaliyyəti qısa müddət ərzində respublika həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, aqrar sahənin inkişafında da ciddi dönüş yaratdı.

"Sov.İKR MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin 1970-ci ilin iyul ayının 23-də "Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" qəbul etdikləri xüsusi qərar mühüm tarixi rol oynadı. 1970-ci ildən başlayaraq, kənd təsərrüfatının müxtəlif bölmələrinə kapital qoyuluşunun həcmi artırıldı. Belə ki, həmin sahəyə, yəni kənd təsərrüfatına 1970-ci ildə 217 mln. rubl, 1980-ci ildə 574 mln. rubl, 1985-ci ildə 794 mln. rubl, 1986-cı ildə isə 639 mln. rubl kapital qoyuluşu həyata keçirilmişdi... Həmin dövrdən başlayaraq, respublikanın kənd təsərrüfatında inteqrasiya əlaqələri də sürətlənməyə başladı. Kolxoz və sovxozlarla yanaşı, təsərrüfatlararası kooperasiyalar sürətlə inkişaf etdirildi. Respublikada kənd təsərrüfatının üzümçülük, pambıqçılıq, baramaçılıq, heyvandarlıq məhsulları və s. ilə bağlı güclü emal sənayesi də formalaşdı" (3, 14).

Məlumdur ki, "...Azərbaycan kənd təsərrüfatında yararlı torpaqlar nisbətən məhduddur. Onun ərazisinin yalnız yarısından bir qədər artığı kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardır. Respublikanın ümumi ərazisinin 31,1%-i faizi yay-qış otlaqları və biçənəklərin payına düşdüyündən, əkinçilik üçün yararlı torpaq sahələri daha az olmaqla, ərazinin cəmi 20,8%-i təşkil edir. Belə şəraitdə əkinçilik və heyvandarlığın istehsal imkanlarını və səmərəsini yüksək dərəcədə artırmaq üçün, kənd təsərrüfatında məhsuldar qüvvələrin mümkün ehtiyatlarından tam və hərtərəfli istifadə edilməsinin əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür. Bunun üçün, ilk növbədə respublikada kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin onlar üçün daha çox əlverişli torpaq-iqlim şəraitində yüksək səviyyədə inkişaf yolu ilə əkinçilik və heyvandarlığın müxtəlif sahələrinin təbii-iqtisadi zonalar üzrə səmərəli ixtisaslaşdırılması və təmərküzləşməsi tələb olunurdu. Uzun müddət respublikada bu istiqamətdə çoxlu danışıqlar, bəzən cəhd və təşəbbüslər olsa da, kənd təsərrüfatının yüksəldilməsinin bu həlledici amilindən istifadə edilmirdi. 70-80-ci illərdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının böyük uğurlarının təməlinə məhz bu başlıca şərtin düzgün qiymətləndirilib istifadə edilməsi və görülməli mühüm işlər dururdu. Nəticədə, respub-

likanın bu və ya digər zonasının kənd təsərrüfatının məhz bu şəraitə daha çox uyğun gələn sahələrinin dərin ixtisaslaşması həyata keçirildi.

1970 -ci ildə respublika rayonlarının 29-u pambıqçılıqla, 25-i tütünçülükə, 1985-ci ildə isə 18-i pambıqçılıqla, 16-sı tütünçülükə məşğul olurdu. İxtisaslaşmış rayonlarda istehsal həcmi hər il artırdı. Bu dövrdə kənd təsərrüfatının dünyada yayılma arealı xeyli məhdud olan sahələrinin inkişafına üstünlük verilməsi respublikanın təbii-istehsal imkanlarına tam uyğun gəldiyindən, onların ümumi məhsuldarlığı da xeyli yüksəldi. Belə ki, 1981-85-ci illərdə bitkiçilikdə istifadə edilən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların hər hektarından istehsal olunan orta illik ümumi məhsulun həcmi, heyvandarlığa nisbətən 5 dəfə artıq olmuşdu. Nəticədə, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların həmin dövrdə cəmi 33%-ə qədərini istifadə edən bitkiçilik sahəsi kənd təsərrüfatı ümumi məhsulunun 71%-ə qədərini verirdi. Əkilən yem bitkiləri sahələrini də daxil etməklə, o zaman qalan 65% kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrini istifadə edən və indikindən xeyli yüksək məhsuldarlığa malik olan heyvandarlıq isə ümumi məhsulun ancaq 29%-ə qədərini istehsal etmişdi. Bundan başqa, kənd təsərrüfatının böyük nailiyyətlərində Azərbaycan şəraitində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən çoxlu su təsərrüfatı qurğuları, meliorasiya və irriqasiya şəbəkəsi yaradılması və kanallar çəkilməsi hesabına suvarılan əkin sahələrinin 30%-ə qədər artırılması, suvarma şəraitinin xeyli yaxşılaşdırılması böyük rol oynamışdı (4, 446).

Burada bir məqamı xüsusən vurğulamaq istərdim. 70-80-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatının, xüsusən də aqrar sahənin sürətli inkişaf meylləri – vahid kompleks kimi, ayrı-ayrı sahə və bölmələrin bir-biri ilə uzlaşdırılan davamlı inkişafı nəticəsində baş vermişdir. Əlbəttə, iqtisadi idarəçilik metodlarına dərinləndirilməyə və onları həyata keçirmək böyük məsuliyyət və dəqiqlik tələb edirdi. Həmin xüsusiyyətlər isə böyük Heydər Əliyevdə cəmləşmişdi. Məhz "...bu dövrdə istehsalın elmi əsaslarla intensivləşdirilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində aparılan köklü təkmilləşdirmə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasını, dərin islahatlar səviyyəsində həyata keçirilən zəruri tədbirlər isə onun görünməmiş tərəqqisini təmin etmişdi. Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafında yüksəlmiş mərhələsi olan 1970-85-ci illərdə inteqrasiya əlaqələri genişləndirilmiş, kolxoz və sovxozlarla yanaşı, təsərrüfatlararası koopeativlər inkişaf etdirilmiş, üzümçülük, pambıqçılıq, baramaçılıq, heyvandarlıq sahələri üçün güclü emal sənayesi formalaşdırılmış, şərabçılıq sahəsi xeyli inkişaf etmişdi. 1981-85-ci illərdə sahənin ümumi məhsulu 1966-70-ci illərin orta göstəricilərinə nisbətən 2,5 dəfə artdı, taxılçılıqda istehsal 1,7 dəfə artaraq, 1,240 min ton, tərəvəzçilikdə 2,4 dəfə artaraq, 891 min ton, pambıqçılıqda 2,2 dəfə artaraq 707 min ton, tütünçülükdə 2,7 dəfə artaraq, 57 min ton, çayçılıqda 3,2 dəfə artaraq 29 min ton, meyvəçilikdə 3,8 dəfə artaraq, 318 min ton, üzümçülükdə 7,9 dəfə artaraq, 1829,2 min ton oldu. Həm də kənd təsərrüfatında böyük dönüş – yararlı torpaq sahələrinin sabit qalması şəraitində, onlardan səmərəli istifadə edilməsi əsasında baş verirdi. 1981-85-ci

illərdə hər min hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi hesabı ilə 623 min rubl həcmində məhsul istehsal edilmişdi ki, bu da 1961-70-ci illərin orta göstəricisindən (244 min rubl) 2,6 dəfə çox idi. Bitkiçilik sahəsində kənd təsərrüfatının istehsal gücü və iqtisadi səmərəsi daha yüksək olmuşdu. İstehsalın böyük həcmdə artımı heyvandarlığın bütün sahələrində də baş vermişdi. Kənd təsərrüfatının bütün sahələrində olan irəliləyişlər Azərbaycan kəndinin sosial-iqtisadi simasını kökündən dəyişdirdi, ölkə bütövlükdə aqrar-sənaye respublikasına çevrildi. Aqrar sahədə ümumi yüksək artım meylli onun bir sıra mühüm sahələrinin inkişaf səviyyəsinə görə Azərbaycan SSRİ və Avropa ölkələri miqyasında çox əhəmiyyətli istehsal mərkəzlərindən birinə çevirmişdi (4, 446).

Yuxarıdakı fikirlərə istinad olaraq bildirmək istərdik ki, həmin dövrdə aqrar sahədə istehsal olunan məhsulların orta illik artım tempi sürətlə yüksəlir, hər il dinamik yüksəliş müşahidə olunurdu. Bunu isə aşağıdakı cədvəl məlumatlarından görə bilərik (5, 29):

Aqrar sahədə məhsul istehsalının orta illik artım sürəti
(bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə), 1966-1970-ci illərə nisbətən, %-lə

Göstəricilər	IX beşillik (1971-1975)	X beşillik (1976-1980)	XI beşilliyin iki ili (1981-1982)
Ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu	134	196	251
Bitkiçilik məhsulları	145	232	310
Heyvandarlıq məhsulları	119	146	169

Cədvəldən göründüyü kimi, beşilliklər üzrə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalı dinamik şəkildə artmışdı (134%, 196% və 251 %). Artım tendensiyası özünü ən çox bitkiçilikdə (145%, 232% və 310%, həmçinin heyvandarlıq (119%, 146 %, 169 %) sahələrində göstərmişdi.

Beləliklə, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə (1969-1982) iqtisadiyyatın ikinci mühüm sahəsi olan kənd təsərrüfatının inkişafında çox böyük nailiyyətlər əldə edildi. Ölkə iqtisadiyyatının 70-80-ci illərdəki misilsiz yüksəlişi, təbii ki, ancaq onun tərkib hissəsini təşkil edən bütün sahə və bölmələrin həmahəng inkişafı zəminində baş verə bilərdi. Buna görə də aqrar sahənin hər hansı bir bölməsində mümkün uyğunsuzluqlara yol verməmək üçün, əvvəlcədən istehsalın bir-biri ilə qarşılıqlı sıx əlaqəsi olan bütün bölmələrinin uzlaşdırılmış inkişafına xüsusi diqqət yetirilmiş və zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdi.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini əldə etdiyi ərəfədə baş verən qeyri-sabitlik halları, Dağlıq Qarabağ müharibəsi, keçmiş SSRİ respublikaları arasında əlaqələrin qırılması, idarəetmədə sərişsiz kadrların çoxluğu və digər hallar həmin dövrdə aqrar sahədə böhranı daha da dərinləşdirdi. Aqrar

sahəyə sərmayə qoyuluşunun azalması, kreditlərin məhdudlaşdırılması, yüksək kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi, inflyasiyanın sürətlənməsi və sair neqativ hallar məhsul istehsalçılarındakı maddi marağı azaldır, inzibati idarəetmə metodları isə şəxsi təşəbbüsün qarşısını alır.

Həmin dövrdə ölkəmizin anoloji məhsullarla özünü təmin etmə səviyyəsi getdikcə aşağı düşürdü. Məsələn, ət, süd və onlardan emal edilən məhsullara, həmçinin kartofa tələbatın ancaq 30-33%-i, bostan məhsulları ilə 40-42%-i, taxıl məhsulları ilə ancaq 50-52% civarında yerli istehsal hesabına təmin olunurdu. Bu proseslər digər məhsul növləri üzrə daha acınacaqlı vəziyyətdə idi. Nəzərə alsaq ki, azalma meylləri və böhran getdikcə daha da dərinləşirdi, ona görə də aqrar sahədə təcili olaraq köklü struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdı.

Məhz, "...bunun üçün kənd təsərrüfatını böhran vəziyyətdən çıxarmaq məqsədilə mövcud olan böyük istehsal və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə edilməli, kənd təsərrüfatının spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla iqtisadi mexanizm təkmilləşdirilməli idi. Göstərilənlərlə əlaqədar, aqrar bölmənin bazar münasibətlərinə keçilməsi əsas istiqamət götürülməklə, köklü islahatların həyata keçirilməsi, müxtəlif təsərrüfat formalarının təşkili və mülkiyyət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, çəvik qiymət, vergi və kredit siyasəti yeridilməsi, əkinçilik və heyvandarlığın dünya təcrübəsinin nailiyyətləri və elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsi, idarəetmədə iqtisadi amillərə üstünlük verilməsi vacib idi.

Respublikamızda aqrar islahatların hüquqi bazasının yaradılması, onun təşkili və həyata keçirilməsində Heydər Əliyev misilsiz xidmət göstərmiş və əslində, o, bu mühüm dövlət, siyasi və iqtisadi tədbirin həm banisi, həm də təşkilatçısı olmuşdur. Hələ 1992-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonunda respublikada ilk dəfə olaraq ictimai təsərrüfatlarda islahata başlanılmış və yeni özəl təsərrüfat qurumları yaradılmışdı. Belə ki, Gal və Şurud kəndlərini əhatə edən "Azərbaycan" sovxozunun torpaq və əmlak payı kənddə yaşayan əhali arasında proporsional şəkildə bölündü. Sonra isə Naxçıvan MR-in digər rayonlarında da bu proses həyata keçirildi və 3-4 il ərzində mal-qara və qoyunların sayı 2 dəfədən çox artdı..." (6, 170 - 171).

1993-cü ilin 15 iyununda isə Azərbaycan xalqının təkidi və tələbi ilə ölkə hakimiyyətinə qayıdan Ümummilli lider iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, ilk növbədə isə aqrar sahənin çətin durumdan xilas edilməsi üçün konkret yollar göstərdi. Onun müdrikcəsinə söylədiyi "...Azərbaycanın aqrar bölməsində, ümumiyyətlə iqtisadiyyatda dövlət siyasətini artıq müəyyən etmişəm. Bu islahatlar yoludur, islahatlar vasitəsilə istehsalın artırılması, inkişaf etdirilməsi, özəl bölmənin inkişafına yer verilməsi, bazar iqtisadiyyatı, insanlara sərbəstlik verilməsi, sahibkarlığa, təşəbbüskarlığa şəraitin yaradılmasıdır. Bu, dövlət siyasətimizin əsas prinsipləridir" sözləri aqrar sahədə gələcək inkişafın konturlarını müəyyən etdi (2, 75). Bu sahədə ilk addımlardan biri - 2 mart 1995-ci ildə Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyasının yaradılması haqqında Prezident Fərmanının verilməsi oldu. Ko-

missiyanın təşkili aqrar islahatların əsas istiqamətləri, forma və mərhələlərini düzgün müəyyənləşdirərək, onların daha sürətli həyata keçirilməsinə şərait yaratdı.

Ulu Öndərin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanaraq, 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq referendumu ilə qəbul edilən müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasında isə mülkiyyət hüququ və onun toxunulmazlığı xüsusi təsbit edildi (maddə 29), həmçinin onun, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququnun qanunla qorunduğu əks olundu (7). Bununla yanaşı, "Aqrar islahatın əsasları haqqında" və "Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında" Qanunlar 1995-ci ildə, "Torpaq islahatı haqqında" Qanun isə 1996-cı ildə qəbul edildi. Bu qanunların qəbul edilməsi ilə aqrar sahədə islahatın hüquqi əsasları genişləndirildi.

1998-ci ildən torpaq mülkiyyətinə dövlətin inhisarçılığı ləğv olundu, 2032 kolxoz, sovxoz və təsərrüfatlararası müəssisələrin torpağı və əmlakı özəlləşdirildi. Dövlət torpaq kadastı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu sistemi yaradıldı. Xüsusi mülkiyyətə verilməsi nəzərdə tutulan 1926574 mln. AZM əmlakın 1893693 mln. AZM-i (98,3%) özəlləşdirildi. Özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 1391374 ha (99,7%) xüsusi mülkiyyətə, 4913639 ha (56,9%) torpaq dövlət mülkiyyətində saxlanılmaqla 2032744 ha (23,5%) torpaq yerli bələdiyyə orqanlarına verildi (2003). Torpaq payı almış əhəlinin sayı 3 mln. 408 min 460 nəfər, ailənin sayı isə 866 min 698 təşkil etdi. Ölkədə kollektiv və icarə müəssisələri, kəndli (fermer) təsərrüfatları, istehsal kooperativləri, kiçik müəssisələr, fiziki şəxslər (ailələr) kimi sahibkarlıq formaları yarandı. Bütün bunlar isə aqrar sahədə məhsul istehsalının həcmində artımın artmasına təkan verdi. Bunu isə aşağıdakı cədvəldən müşahidə edə bilərik:

1996-2003-cü illərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, faktiki mövcud qiymətlərlə* (milyon manat)

İllər	Cəmi	O cümlədən	
		bitkiçilik məhsulları	heyvandarlıq məhsulları
bütün təsərrüfat kateqoriyaları			
1996	925,3	529,7	395,6
1997	853,5	486,5	367,0
1998	921,6	538,6	383,0
1999	989,1	541,7	447,4
2000	1112,4	617,7	494,7
2001	1242,2	718,6	523,6
2002	1342,9	774,1	568,8
2003	1450,5	807,0	643,5
kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlar			
1996	295,9	246,6	49,3
1997	213,7	178,1	35,6

1998	59,6	54,7	4,9
1999	37,6	33,4	4,2
2000	23,9	17,8	6,1
2001	22,9	14,9	8,0
2002	22,8	11,0	11,8
2003	21,6	10,3	11,3
fərdi sahibkarlar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatları			
1996	629,4	283,1	346,3
1997	639,8	308,4	331,4
1998	862,0	483,9	378,1
1999	951,5	508,3	443,2
2000	1088,5	599,9	488,6
2001	1219,3	703,7	515,6
2002	1320,1	763,1	557,0
2003	1408,9	796,7	612,2

* Cədvəl AR DSK-nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Göründüyü kimi, 1996-cı ildən etibarən kənd təsərrüfatında bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul artımla müşahidə olunmuşdur. Diqqəti çəkən məqam odur ki, dövlətə məxsus kənd təsərrüfatı qurumlarında bu proses azalmağa doğru getdiyi halda, əksinə olaraq, fərdi sahibkarlar, ailə, kəndli və ev təsərrüfatlarının bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarında isə daim yüksələn artım tendensiyaları müşahidə olunur.

Beləliklə, əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və xüsusən keçmiş respublikalar arasında öz radikallığı ilə seçilən aqrar islahatlar kursu həm öncəki, həm də indiki iqtisadi sistemlərdə özünü doğrultmuşdur. Artıq bu gün bazar yönümlü aqrar iqtisadiyyatda transformasiya yönümlü dəyişikliklər başa çatmışdır. Bu sahədə keçid dövrünün nəticələrinin təhlili belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, əsas növ ərzaq məhsulları üzrə özünü təminat səviyyəsi xeyli yüksəlmiş, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artımı təmin edilmiş, onların strukturunda ciddi dəyişikliklər baş vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən bünövrəsi qoyulmuş iqtisadi strategiya bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bütün sahələrdə, o cümlədən aqrar sahədə böyük uğurla davam etdirilir. Modernləşmə yönümlü dayanıqlı inkişafa əsaslanan bu prosesdə əsas hədəflər – yeni texnologiyalar və innovativ ideyalara söykənən rəqabət qabiliyyətliliyin təmin edilməsi, klasterial inkişaf üçün rəqabət üstünlüyü olan əsas məhsul növləri və bölmələrin müəyyən olunması, onların rəqabətli təklif metodlarına üstünlük verilməsi, zəruri hüquqi əsasların formalaşması və inkişaf etdirilməsi, xüsusən də ilk növbədə aqrar sahənin mövcud resurs potensialının düzgün qiymətləndirilərək, istifadə imkanlarının

müəyyən edilməsi, aqrar menecment işinin səmərəli təşkil olunması, kooperasiyaya əsaslanan iri aqrar təsərrüfatların təşkili və inkişaf etdirilməsi, mövcud fəaliyyətin sağlam inkişafına təkan verən güclü kadr potensialının formalaşdırılaraq ondan istifadə, səmərəli aqrobiznes-marketing strategiyasının işlənilib hazırlanması və mövcud marketing xidmətlərinin modernləşdirilməsidir. Bununla yanaşı, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, yeni çağırışlara uyğun strateji hədəflər və institusional dəyişikliklərin müəyyən edilməsi – bu sahənin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinin əsasını qoymuşdur. Qeyd edək ki, göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi (8) təsdiq edilib.

Bu mühüm sənəddə aqrar sahənin gələcək inkişaf yolları düzgün müəyyən edilib. Göstərilənlər kimi, "...kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sənayesi rəqabət qabiliyyətli istehsalın həcmində artırılması yolu ilə daha da gücləndiriləcəkdir. Belə artıma nail olmaq üçün əsas diqqət qabaqcıl aqrotekniki qaydaların və avtomatlaşdırmanın tətbiqinə əsaslanan intensiv təsərrüfatların yaradılmasına yönəldiləcəkdir. Bu zaman ölkədə hər bir bölgənin potensialı nəzərə alınacaq, o cümlədən, qrup şəklində xüsusi istehsal sahələrinin (klasterlərin) və altsektorların yaradılması istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Ölkədə tətbiq edilən ənənəvi istehsal metodlarına əlavə olaraq, nəzərdə tutulmuş əsas bitkiçilik məhsullarının orqanik təsərrüfat metodları əsasında yetişdirilməsi dövlətin tənzimləmə standartları əsasında təşviq ediləcəkdir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər nəticəsində yaranan istehsalçıların dəyər zənciri boyunca yüksək dəyər gətirən sahələrdə fəal iştirakı təmin ediləcəkdir" (8, 45).

Ədəbiyyat:

1. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin iqtisadiyyat haqqında müdrik fikirləri (toplayan və tərtib edən İ.Q.Soltanlı). Bakı, 2013, 125 s.
2. Əsas hədəf aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətli və innovasiya yönümlü dayanıqlı inkişafıdır (İ.Q.Soltanlının www.economics.com.az saytına müsahibəsi).
3. Aliyev İ.H., Məmmədova Ş.Ə. Aqrar sahənin inkişafının əsas maliyyə mənbələri. Bakı, Elm, 2007, 227 s.
4. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası ("Azərbaycan" cildi). Bakı, AME Elmi Mərkəzi, 2007, 884 s.
5. Nağıyev Ə.Ə., Novruzov V.Q., Allahverdiyev H.N., Əlizadə Ə.H. Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, Azərşəf, 1998, 388 s.
6. Bağirov E.A. Naxçıvan Muxtar Respublikasının kənd təsərrüfatı. Bakı: Avropa, 2015, 332 s.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
8. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi.

АЛЕКСЕЙ НЕСТУЛЯ

Ректор Полтавского университета экономик и торговли (Украина),
доктор исторических наук, профессор

СВЕТЛАНА НЕСТУЛЯ

Доцент Полтавского университета экономики и торговли (Украина),
кандидат исторических наук

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ХАРИЗМЫ Г.А.АЛИЕВА

Жизнь и деятельность Общенационального лидера азербайджанского народа Г.А.Алиева стали объектом многочисленных исследований. Несомненно, их количество будет расти и в дальнейшем. В этом нет ничего удивительного. Личность Г.А.Алиева настолько многообразна, а его вклад не только в становление современного независимого Азербайджанского государства, но и современной системы международных отношений, настолько весом, что обойти их вниманием просто невозможно. Это признают даже оппоненты Г.А.Алиева.

Биографы, исследователи его жизни и деятельности, рассматривающие их на фоне и в контексте сложных социально-экономических процессов второй половины XX в. - начала XXI в. в мире, СССР и Азербайджане, единодушны в том, что только такая личность как Г.А.Алиев могла не только сформулировать общенациональную идею азербайджанского народа - строительство независимого процветающего Азербайджанского государства, - но и реализовать ее, воплотить в жизнь.

В мировой истории такие случаи единичны. И, как правило, такие достижения под силу только личностям, которые считаются наделенными особым качеством - харизмой. По существу, об этом единодушно пишут и исследователи жизненного пути Г.А.Алиева. «Пройдя яркий, содержательный жизненный путь, - пишет, например, И.Гусейнова, - Гейдар Алиев стал образцом умелого политического лидера, воплотившего в себе черты великой исторической личности, наделенной высокими человеческими качествами» [1, 9]. Автор монографического исследования о Г.А.Алиеве подчеркивает, что он «всегда был созидателем, выдающимся лидером, предвидевшим перспективы развития республики» [1, 12], акцентирует внимание на «его постоянную готовность пожертвовать собой и своей личной жизнью во имя народа, страны» [1, 435]. Все это и характеризует харизмати-

ческого лидера. Многочисленные примеры проявления харизмы Г.А.Алиева собраны в многотомном романе-исследовании Э.Ахундовой, которая считает его настоящим Лидером, политиком от Бога [2-7]. А ведь именно «божественной» по происхождению на протяжении тысячелетий считалась харизма лидера.

Вместе с тем, специальных исследований, посвященных анализу условий становления, механизмов функционирования и особенностей восприятия последователями харизмы Г.А.Алиева, до сих пор не подготовлено. По нашему, именно, связано это, во многом, с тем, что лидерология, как наука, заявила о себе только во второй половине XX в., а проблема харизмы лидера заняла в ней подобающее место только в последние десятилетия. Ученые разных стран и школ до сих пор не могут прийти к единому мнению о сущности, условиях формирования, формах проявления харизмы лидера и ее роли в разных исторических условиях. В связи с этим представляется актуальным проанализировать основные методологические аспекты этой проблемы. Как нам кажется, это позволит расширить научный инструментарий глубокого и всестороннего изучения личности общенационального лидера азербайджанского народа Г.А.Алиева, актуализирует его результаты еще для одной сферы научных знаний.

Собственно, слово «харизма» можно перевести с греческого как «дар», «милость», иногда еще как «приковывать к себе внимание». В античную эпоху оно обычно употреблялось в значении «дар богов». Ведь хариты в древнегреческой мифологии - это три младшие богини красоты и изящества, которые были воплощением радости от жизни. В Древней Греции люди, которые владели харизматическими качествами, считались любимцами богов, которые помогали своим избранныкам достичь чрезвычайных успехов [8, 20; 9, 20].

Древнегреческую традицию подхватило христианство. Среди даров Святого Духа христианские тексты называют мудрость, умение различать духов, пророчества, чудотворство и исцеление больных и др. Со временем термин «харизма» вышел за пределы религиозной традиции. Люди начали считать харизматическими - одаренными сверху ради выполнения особой миссии, ради общего блага - не только служителей церкви, но и полководцев, руководителей государств, лидеров политических партий и других общественных деятелей. «Харизматиков» начали находить также среди предпринимателей, артистов, художников и других лидеров отдельных сфер человеческой деятельности и общественного мнения, которые своим талантом и не всегда понятной силой личности «завораживали» других, превращая их в своих фанатов [8, 21; 10, 185].

Исследователи харизмы, харизматического лидерства неоднократно отмечали многовекторность этих понятий. Поэтому, раскрывая содержание харизмы, они предлагают учитывать ряд связанных с ней аспектов.

Религиозный, который позволяет рассматривать харизму как божественный дар. Социологический аспект, при котором харизма рассматривается с точки зрения ролевых функций личности лидера и его отношений с последователями. Культурологический аспект предполагает выделение ряда качеств, присущих харизматичному лидеру, которые и привлекают к нему последователей. Психологический аспект. Харизматичный вождь обладает чрезвычайными личными качествами, благодаря которым он устанавливает субъективные отношения с последователями, основанные на иллюзии взаимности. Коммуникативный аспект, который позволяет донести информацию о харизме лидера до его последователей. Социально-политический аспект подчеркивает революционность и новаторство харизмы, которая легитимируется последователями. Наконец, историко-философский аспект позволяет представить наличие харизмы в общественном сознании [11, 134-137; 12, 21-22].

В зависимости от аспектов, которые исследователи считают приоритетными, базовыми в происхождении и функционировании харизмы лидера, сформировалось целый ряд концепций харизматического лидерства.

Исторически первой среди них сформировалась «религиозная» концепция харизмы. Она строится на следующих основаниях. Во-первых, имеется в виду, что харизматичный лидер действительно обладает особыми экстраординарными качествами, которые дарованы ему «сверху». Во-вторых, делается достаточно четкое разделение «властителей» харизмы в зависимости от последствий их лидерства для общества. Действия харизматических лидеров оцениваются в соответствии с моральными, этическими, религиозными, социальными и другими критериями.

Согласно религиозным подходом, настоящие харизматические лидеры в высшей степени нравственные и религиозные. И этим они отличаются от «псевдохаризматичных». Поэтому предлагается различать лидеров двух типов: а) тех, которые обладают «гипнотической» властью над последователями и получают от этого удовольствие; б) способных повысить силу воли подвластных его влиянию людей и стимулировать их к самореализации.

В религиозной концепции харизмы истинный харизматик, во-первых, обладает особой «вдохновляющей» способностью, то есть оказывает значительное влияние на людей, мобилизуя их на экстраординарные усилия и действия. Во-вторых, его необычайные способности находятся в зависимости от внутренних качеств, которые отмечаются высшей нравственностью и духовностью. В-третьих, побудительным мотивом выступает стремление «разбудить» мораль других людей, а не желание лидера стать объектом

слепого послушания и преданности. В результате происходит усиление и развитие воли последователей, которые остаются свободными для реализации собственных целей (за «псевдохаризму» последователи вождя служат средством его самореализации) [13, 112-113].

Социолог Макс Вебер первым вывел понятие «харизма» за пределы религиозной традиции, связав его с такими понятиями как «политика», «власть»: «Харизмой стоит называть качество личности, признаваемое необычной, благодаря которой эта личность оценивается как одаренная сверхъестественными, сверхчеловеческими или, по крайней мере, специфически особыми силами и свойствами, недоступными другим людям. Она рассматривается как посланная Богом или как образец» [14, 68].

Под влиянием Вебера социологи, в пределах так называемого персоналистского подхода, длительное время стремились найти те качества и личностные характеристики лидера, которые и признавались его последователями как харизматические. Суммируя их результаты, американский социолог Р.Такер пишет: «Уделяя повышенное внимание фигуре лидера, можно описать слишком одностороннюю картину той роли, которую этот фактор сыграл, повлияв на направление или темпы исторического развития. В таком исследовании недостаточно систематически и углубленно изучать только личность лидера. Необходимо также выявить связи и взаимодействия личности с общественным окружением и политической ситуацией, которые тогда позволяют личностному фактору найти историческую значимость» [15, 8].

Поэтому при изучении харизмы начали доминировать поведенческий и атрибутивный подходы. Сторонники первого рассматривали харизму как результат взаимодействия с другими людьми и управления групповой структурой. Другой - считали харизму результатом воображения окружающих, которые и приписывали лидеру «божественные» качества.

Преимущественно именно в таких контекстах харизматическое лидерство исследовалось в политологии и политической социологии. Выводы многих ученых были достаточно радикальными. Так, К.Льовенштейн утверждал, что в современном мире, где верования в экстраординарные и сверхъестественные способности личности значительно девальвировались, для харизматического лидерства не остается места, поскольку харизма вырастает именно из этих верований.

К подобным выводам пришли и Р.Глассман, И.Бенсман и И.Гайвант. Иррациональность, радикальность, личностная природа харизмы в обществе, которое характеризуется массовой рационализацией, тотальным господством бюрократических структур, в своей истинной сущности просто не могут проявиться. В то же время, бюрократия сама заинтересована в легитимизации своей власти через подконтрольного ей харизматичного лидера. И она создает, порождает его. Поэтому Р.Глассман пишет о «фабрикованной

харизме», а И.Бенсман и И.Гайвант - «псевдохаризме». В обоих случаях речь идет о своеобразной «маске харизматичного», которую одевают на лидера, который не обладает харизматическими чертами [16, 4-5]. Иногда такую «харизму» называют «управляемой» [17, 86].

Широкое распространение в социологии получила «функциональная» трактовка харизмы. Один из его сторонников В.Фридланд считает, что вероятность появления «харизматического» зависит от культурной системы, которая способствует или мешает развитию сильных, инновационных личностей. Харизматическое господство становится возможным, когда провозглашенные лидером миссия, его призывы совместимы с потребностями масс. В противном случае действия и идеи лидера будут восприниматься как странные, преступные или бессмысленные. Лидерство развивается как харизматическое при условии, что взгляды лидера отличаются новизной, его деятельность расценивается как рискованная и опасная, если массы видят доказательства успешности действий лидера.

Е.-Р.Вилнер выделяет три категории индикаторов харизматично ориентированного признания: отождествление лидера с нечеловеческой реальностью; безусловное признание господства лидера; абсолютная эмоциональная привязанность к лидеру, установленному им порядку. Лидер, по Вилнер, становится харизматичным в случае: 1) обращения к важным культурным мифам; 2) совершения поступков, которые воспринимаются как героические или экстраординарные подвиги; 3) проекции качеств с таинственной или мощной аурой; 4) наличия выдающихся риторических способностей [12, 23].

Достаточно широкое распространение получили среди исследователей и взгляды на харизматического лидера как «мессию». Такой тип харизматического обычно связывают с кризисами, которые разрушают предустановленные социальные системы и порождают неуверенность и страх за будущее. Если в таких условиях лидер демонстрирует готовность и способность к радикальным действиям, направленным на разрушение традиционных образов поведения, социальная группа передает ему полную власть и право на установление новых «правил игры» и формирования группы. В кризисных условиях, отмечает Р.Итвел, люди «чувствуют вакуум идентичности, оказываются открытыми для воздействия лидеров, которые предлагают радикальные идеологические альтернативы» [18, 12]. Как отмечает Т.Паппас, это объясняет, почему харизматическое лидерство имеет такой уровень подчинения последователей, которого нет ни в одном из других типов господства. Харизматичный воспринимается с сильным эмоциональным восторгом, который разрушает институциональный контроль над ним, позволяет ему осуществлять управление в прямой и непосредственной форме [19, 62-64]. Таким образом, возникновение харизматического господства согласно мессианской парадигме, обусловлено ситуацией (кри-

зисом), а также наличием истинного харизматика. Таким, по мнению Р.Такера, может быть только лидер, который не только демонстрирует экстраординарные качества, но и возглавляет движение, направленное на социальные изменения [15, 18].

Один из основателей плюралистической концепции харизмы Е.Шилз попытался уменьшить разрыв между харизматичным как сферой экстраординарных, инновационных качеств и событий и рутинной повседневности. Для этого он ввел понятие «ослабленной», «дисперсной» харизмы, которая постоянно присутствует в рутинном функционировании общества как сосредоточение его потребности в стабильности на основе жизненно важных ценностей. Поэтому она «прикрепляется» к индивидам или институтам, которые обеспечивают эту потребность. В силу их значимости, они становятся своеобразными «центрами» общества и жизни. Большинство начинает воспринимать их как источник руководящих указаний, инструкций и распоряжений, проявляя тем самым свою харизматическую предрасположенность. Чаще всего важнейшим «центром» признается власть (политическая, религиозная, организационная и т.д.), поскольку она осуществляет наибольшее влияние на обеспечение порядка. Однако в этом смысле ее деятельность не всегда эффективна. Поэтому она для своей легитимизации нуждается в «вере в связь» со священным, то есть харизматичным источником. В подобной легитимизации нуждаются и подчиненные. Таким образом харизму порождает не популярность лидера в массах, а втягивание в жизненно важные локусы, нахождение вблизи центра событий. Харизма рождается из магии самой власти, внутренне присущей священности суверенной власти [12, 20-23; 20, 9-16].

Достаточно широкой является палитра концепций харизмы и харизматического лидерства в психологии. Продолжая традиции Г.Лебона и Г.Тарда, социальный психолог С.Московичи, рассматривает механизмы их возникновения в контексте отношений лидера и последователей, заинтересованных в изменении существующего порядка, выходе из кризиса и других экстремальных ситуаций [21; 22]. Харизматичный лидер, по определению С.Московичи, это человек с необычайной энергетикой и экстраординарной одаренностью чрезвычайной силы, неисторической природы. «Харизма, – отмечает он, – проявляет эмоциональную загруженность, напор страстей, достаточный для того, чтобы выйти из непосредственной реальности и вести иное существование. Каждый чувствует избыток сил, которые его восхищают. Или у него складывается впечатление воплощения высшей силы, которая вдохновляет к совместной деятельности, делая ее неустойчивой. Она движет им, так сказать изнутри, как двигатель, который получил от акселератора добавку энергии». Будучи властью неэкономического характера, «харизма подобная своего рода высокой энергии, *materia prima*, которая

высвобождается в кризисные и напряженные моменты, взламывая привычки, встряхивая инерцию и давая миру необычайную инновацию».

С.Московичи вводит понятие «первичной» и «вторичной» харизмы. «Я, - пишет он, - назвал первичной харизмой ту, которая несущественна к ограничениям повседневной жизни и рассеянная в обществе. В то время как вторичная харизма является особым качеством человека, которое притягивает других и влияет на них» в силу того, что переключает их на деятельность, «результат которой зависит от их качеств». Ученый подчеркивает психический характер харизмы, поскольку там, где она появляется, «она представляет собой «призвание» в эмпатическом смысле этого слова: как «миссию» или «внутренняя задача».

Таким образом, харизма лидера - это ответ на вызов и потребности общества и личности, способной сломать существующие стереотипы и повести за собой не обещаниями моральных благ, а на основе причастности к реализации высокой миссии, представителем и воплощением которой становится лидер. Благодаря этому, отмечает С.Московичи, «вся социальная сфера становится харизматичной» [21, 187-196]. Вокруг же личности лидера (вождя) «создается некая общность преданности и надежды, неподвластная иерархии. Подчиненное существо не ждет ни награды, ни оплаты». Более того, вождь может рассчитывать «на возможность распоряжаться личностью, на ее отказ, тем самым от собственной воли в пользу воли другого, что делает того настоящим властелином» [22, 347-349].

Российский психолог А.Сосланд определяет харизму как определенное единство образа, идеологии и инициативного действия, направленного на расширение своего пространства и влияния. Харизматические лидеры - обязательно яркие с исключительным честолюбием и жизненной энергией, беззаветно преданные идеям, которые составляют смысл их жизни, прекрасные ораторы и манипуляторы общественного сознания, обладают особым умением завоевывать доверие и симпатию. Их выдающиеся способности, а также созданный умелым поведением имидж наделяют таких лидеров особым влиянием на людей, дают им возможность покорить их своей воле. В то же время, А.Сосланд отмечает, что «харизма имеет временную и пространственную избирательность»: одни харизматические способности подходят для одной ситуации, другие - для второй. Поэтому даже для лидера с выдающимися способностями «очень важно в харизматической карьере - оказывать в нужное время в нужном месте».

В общем, по мнению А.Сосланда, «харизматичным может стать каждый, пока он не докажет обратного». Свое утверждение он обосновывает тем, что «харизма, - по его мнению, - не только какая-то врожденное мистическое качество. Это вполне просчитанный набор персональных качеств, «форм поведения, через которые они доносятся до последователей. Именно они

идентифицируют лидера как «харизматического» или «нехаризматичного». В связи с этим А.Сосланд в основу своей концепции «харизмь» кладет положение Фрейда, согласно которому отношение последователей к лидеру можно сравнить с отношением ребенка к отцу. «На самом деле, - пишет он, - основы взаимоотношений харизматичного и его последователей начинают закладываться в родительских семьях последователей». Именно поэтому ученый фокусирует свое внимание на изучении психологии поведения последователей и механизмов восприятия ими личности и поведения лидеров [23].

Итальянский психолог А.Менегетти также акцентирует внимание на детском возрасте становления личности, когда «мать, семья и общество производят у субъекта определенный тип поведения, стандартизируют его. Эта матрица задает направление, непреодолимое и неизменное в течение всей жизни индивида». Она формируется в «диадах», которые А.Менегетти определяет как движение вдвоем, единство действий двух центров, в процессе которого более сильный индивид формализует и поляризует слабого, который принимает образ жизни сильного. Он становится доминантным комплексом субъекта, который на протяжении всей жизни выбирает только людей определенного типа для личных и деловых отношений: одни тех, кого нужно вести за собой, другие - лидеров, за которыми можно идти. Однако чтобы стать лидером, нужно почувствовать в себе соответствующие способности, которые запрограммированы в онто Ин-се. Последнее, по определению А.Менегетти, это - внутреннее положительное ядро человека, его подлинное бытие, трансцендентное плану существования, это то, что издавна называлось душой. Харизма возникает у каждого лидера, который действует в соответствии со своим онто Ин-се, своим призванием, которое идет от его души. «Когда субъект, - пишет А.Менегетти, - находится в хорошей форме и развивается, он неизбежно приобретает харизму. «Харизма» представляет собой коктейль из благополучия, витальности, симпатий, секса, любви, восхищения, то есть она приятная, она привлекает, поскольку субъект на тебя смотрит и соотносит себя с тобой, оказывает определенное увеличение, некое расширение самого себя. Харизма ... - то, что безвозмездно бьет через край по установке твоей личности».

Для сохранения харизмы важно соблюдать онто Ин-се личности, внимательно следить за тем, чтобы харизма не выходила за пределы ее интереса. Если харизма личности отклоняется интересами другого, эта личность немедленно откатывается назад с негативными для себя последствиями. Таким образом, по мнению А.Менегетти, харизматичным становится и остается им только тот лидер, который никогда не изменяет своему призванию [24].

Становление харизматичного лидера М.Кетс де Врис рассматривает в рамках «клинической парадигмы» - концепции, которая на первый план

ставит человеческий фактор и основывается на психоаналитических методах и идеях.

Особенно важны сложившиеся в детстве мотивационные системы потребностей, уникальное сочетание которых и взаимодействие с факторами окружающей среды и определяет уникальность каждого человека. Результатом такого взаимодействия является внутренние представления о себе, окружающих и взаимоотношениях, которые становятся своеобразным кодом, который определяет наши реакции в различных ситуациях. Результатом переноса сформированных еще в детстве стереотипов поведения и реакции на окружающих в современную реальность поиск одних возможностей занять позицию лидера, а других - последователей лидера [25, 25-37; 26, 20-38].

Становление харизматика все чаще связывают также с его подосознанием. Точнее - механизмами взаимодействия с ним сознания. Чаще всего для их объяснения используют концепцию и терминологию К. Юнга, который считал, что выдающейся человек - это результат реализации самости - архетипа целостности, который включает сознательное и подсознательное. Овладев подсознанием, человек начинает управлять им, получает доступ к знаниям, нагроможденным в его структуре многими поколениями, которые воспринимаются как божественные. Лидеры, способные реализовать самость, получают огромный заряд внутренней энергии, которая поражает всех и связывается с их харизмой [27].

Опираясь на работы К.Юнга и О.Нойберга, который ввел понятие структурированных за тем или иным мифическим образом «архетипов» управления, австрийский ученый Й.Штайрер дает характеристику четырех типов харизматических лидеров, у каждого из которых доминирующими есть определенные черты: образ «отца» с патерналистской харизмой (заботливость и участие, господство и твердость, организация и контроль); образ «героя» с героической харизмой (исключительность и независимость, вера в собственные силы и преданность делу, экстраверсия и расчет на эффект, господство и твердость); образ «спасителя» с миссионерской харизмой (вдохновенность и амбициозность, вера в собственные силы и преданность делу, экстраверсия и расчет на эффект); образ «царя» с величественной харизмой (интроверсия и аутентичность, готовность к кооперации и точность чувств, исключительность и независимость) [28].

Среди других исследователей харизмы и харизматического лидерства в рамках психологического подхода назовем Хауэлла, который, опираясь на введенные Д.Мак-Клелландом понятия социализированного и персонифицированного стремления к власти, выделяет, соответственно, социализированную и персонализированную харизму. Для первой характерно сдержанное стремление к власти, возникновение общих для лидера и последователей ценностей, стремление к целям, которые отвечают потребностям подчинен-

ных, постоянная их поддержка и интеллектуальная стимуляция. Для персонализированной харизмы - неудержимое стремление к власти и неумеренное ее использование, отношения с подчиненными строятся на почве привлекательности лидера, он преследует собственные цели и навязывает их организации, поддерживает последователей только тогда, когда это выгодно ему.

В результате последователи социализированного лидера становятся автономными, свободными и ответственными, а персонализированного - зависимыми, подчиненными и покорными.

Д.Эбербах, объединив концепцию харизмы и теорию преданности Дж.Боули, утверждает, что в ситуации кризиса последователи получают «харизматическую травму». В результате происходит их деиндивидуализация и актуализация семейной привязанности к лидеру - харизматической любви к одному человеку. То есть харизматическому лидеру дает власть и право использовать директивный стиль ситуация кризиса [29, 112-113].

Нарастание кризисных процессов в экономике, усложнение механизмов ее функционирования, динамические изменения производственных технологий, обострение конкуренции, глобализационные и ряд других процессов последних десятилетий прошлого века обусловили интерес к деятельности харизматических лидеров и в организационной сфере.

В числе первых к этой проблеме обратился американский исследователь Р.Хаус. Известный специалист в области организационных процессов, он рассматривал харизму как существенный компонент организационного лидерства. Таким образом, включил анализ проблемы в контекст исследования конкретных управленческих процессов.

Разработанная им теория харизматического лидерства основывается на интерактивном подходе и подчеркивает, что харизма связана с особым типом отношений между лидером и последователями. Прежде всего, харизматичный лидер должен обладать рядом специфических личностных и поведенческих характеристик, отсутствующих у руководителей-нехаризматиков. Черты харизматического лидера включают сильную потребность во власти, высокий уровень уверенности в себе и уверенность в правильности собственных представлений.

Поведение харизматичного лидера предполагает прежде всего управление впечатлениями. Это значит, что лидер действует так, чтобы создать у последователей впечатление о своей компетентности. Последние же верят в это, доверяют лидеру и следуют за ним [30, 129].

Дальнейшие исследования Р.Хауса и его коллег расширили число индикаторов поведения харизматического лидера, довели его организационную эффективность особенно в условиях кризиса или необходимости динамических трансформаций.

На концептуальном уровне в адрес теории Хауса звучали и критические замечания. В частности, что теория определяет харизматическое лидерство, исходя из последствий или результатов и недостаточно учитывает восприятие его людьми [31, 134]. Однако формула формирования харизмы на основе комбинации черт, форм поведения лидера и ситуации, в которой он оказывается, учитывалась последующими исследователями харизматического лидерства.

Стремясь дать ответ на вопрос, почему харизматические лидеры способны существенно влиять на подчиненных и мотивировать их осуществлять экстраординарные поступки, Б.Шамир вместе с коллегами Р.Хозе, М.Артуром и др. разработали Я-концепцию харизматического лидерства. Она во многом похожа на теорию Хауса, однако расширяет ее прежде всего в области мотивационных процессов харизмы. Кроме того авторы Я-концепции трактуют лидерство не столько как дуалистический, то есть влияние одного человека на другого, сколько коллективный процесс.

В его основе лежит склонность сотрудников идентифицировать себя с группой и высоко ценить принадлежность к ней. Харизматический лидер повышает такую социальную идентификацию тем, что связывает соответствующие представления и ценности каждого с групповыми ценностями и коллективной идентичностью. Четко выраженная групповая идентификация означает, что член группы ставит групповые интересы выше индивидуальных и готов пожертвовать ими. Это, в свою очередь, усиливает коллективные ценности и нормы поведения [30, 136-138].

Собственный подход к проблематике харизматического руководства предложили американские исследователи Д.Конгер и Р.Канунго, которые тесно связали его с организационным контекстом. Свою разработку они назвали «поведенческой теорией харизматического руководства в организационных условиях». Другие исследователи харизмы иногда называют ее теорией атрибуции, поскольку, по мнению Конгера и Канунго, харизма - это феномен процесса атрибуции. Иными словами, люди в организациях приписывают харизму некоторым лидерам при определенных обстоятельствах [30, 133]. Таким образом, авторы теории «освобождают» харизму от ауры мистицизма и открывают возможность ее исследования в контексте поведенческого процесса.

Предложенная Конгером и Канунго модель отражает эволюцию харизмы. На первом этапе лидер оценивает окружающую среду, адаптируется к ней и формулирует те представления, которые должны быть реализованы. На втором - лидер согласовывает свои представления с последователями. Третий этап - выработка доверия и согласованности действий. На четвертом этапе харизматичный лидер служит ролевой моделью и «мотиватором» для других [32, 412-414].

При этом харизматичные руководители должны демонстрировать не только экстраординарные личные качества, но и мотивацию, готовность быть лидером, вести подчиненных за собой к цели, которая также декларируется как экстраординарная, но под его руководством вполне достижима. Харизматичный должен поражать всех своей инновационностью, риторикой, часто внешним видом, одеждой, готовностью к самопожертвованию. Все это создает предпосылки для атрибуции харизмы лидерам его последователями и их готовности идти за ним [33, 409].

Как и в теории Хауса, в теории Конгера и Канунго подчеркивается, что для возникновения харизматического лидерства нужны определенные условия. Видение лидера должно учитывать как потребности и желания подчиненных так и ситуации и, разумеется, отвечать им. Немаловажно и время стратегического вмешательства. Нововведения, которыми связывают деятельность харизматического лидера, будут давать эффект только тогда, когда действительно есть потребность в них.

Таким образом, Конгер и Канунго не рассматривают харизму как некую мистическую или экстраординарную силу, которой обладают только особые люди. Они считают, что харизматичными формами поведения можно овладеть [30, 133, 135].

Результаты исследований Р.Хауса, Д.Конгера и Р.Канунго, других ученых, которые в конце прошлого века изучали феномен харизмы, были использованы В.Гарднером и Б.Аволио в разработанной ими «драматургической модели харизматических отношений между руководителями и подчиненными».

Анализ харизматического руководства в этой модели основывается на идеях И.Гоффмана, который предложил для объяснения человеческих взаимоотношений «концепцию социальной драматургии». В ней само взаимодействие рассматривается как ряд драматургических действий, во многом аналогичных тем, которые происходят на сцене. Б.Шленкер установил, что во время «социальной драматургии» ее участники вовлекаются в процесс управления впечатлениями и, в частности, одного из его проявлений - феномена построения имиджа. По его мнению, это один из фундаментальных признаков социального поведения. Ведь от древнейших времен люди стремятся контролировать и регулировать информацию, которую они предоставляют окружающим о себе, событиях собственной жизни, организации, ее целях, приоритетах и т. д. [34].

Гарднер и Аволио рассматривают харизму как поведенческий феномен. Ведь харизматические отношения предполагают наличие лидера с харизматическими чертами и подчиненных, готовых приписать такие черты руководителю. Причем центральной фигурой отношений выступает руководитель. Обладая качествами, которые позволяют лидеру осуществлять чрез-

вычайно сильное влияние на подчиненных, олицетворяя глубинные ценности членов группы, харизматики достигают их идентификации – осознания подчиненными себя как последователей харизматического лидера.

«Драматургическая модель руководства» имеет определенную структуру. Важным ее элементом выступает среда – сцена, на которой руководители и подчиненные строят харизматические отношения (ситуация, важнейшими характеристиками которой являются стабильность или нестабильность). Во-вторых, характеристики лидера. Среди них важнейшими аспектами Я-системы лидера для его лидерской идентификации являются: лидерская идентичность, центральной частью которой является образ лидера: высокое самоуважение, самомониторинг [33, 413-435].

Последнее время опубликовано ряд исследований, авторы которых не только пытаются выяснить основы и механизмы формирования харизматического влияния на последователей, но и разработать методики управления самой харизмой. Они стремятся понять почему черты характера и качества личности, которые признаются как лидерские, в некоторых лидерах проявляются с особой силой и наполнены особой убедительностью, то есть приобретают признаки харизматичных. Одни ученые видят причины этого в особенностях мышления лидеров [9; 35, 36]. Другие связывают их с особенностью психоэмоциональной сферы лидеров [25; 37]. Причем представители обоих направлений продолжают искать первоисточники харизматичного мышления и харизматичных эмоций в области подсознания лидеров. Таким образом, не отвергая влияния на становление харизматического лидерства ситуации и ожиданий общественности, в центре внимания снова ставят именно лидера со всеми его особенностями личностных качеств и поведения, которые и воспринимаются как его харизма.

Следовательно, свести харизму к набору лишь определенных личностных качеств, форм поведения лидера или ситуации, в которой они реализуются, особенностям восприятия лидера его последователями не удалось. Очевидно, харизма и харизматическое лидерство возникают как результат взаимодействия всех указанных факторов, важнейшим из которых была и остается личность лидера. Вместе с тем, без успешного освоения остальных факторов даже у личности с выдающимися качествами харизма не проявится, использовать ее потенциал для эффективного влияния на последователей, их мобилизации на успешную реализацию видения и миссии лидера будет невозможно. Это под силу только уникальным личностям.

Г.А.Алиев сумел это сделать. Его влияние на своих последователей носило действительно харизматический характер. Он был харизматическим лидером, харизма которого и сегодня продолжает жить. Кстати, это одно из важнейших методологических положений современных теорий харизматического лидерства, используя которое в комплексе с остальными не только

возможно, но и необходимо подготовить фундаментальное исследование харизмы Г.А.Алиева.

Литература:

1. Гуссейнова И. Гейдар Алиев. От политического руководителя к общественному лидеру. Баку, «Тахсил», 2005, 504 с.
2. Ахундова Э. Гейдар Алиев: личность и эпоха / Э.Г.Ахундова. Ч. 1: 1923-1969 / ред. В.Морозков. Баку, Озан, 2007, 384 с.
3. Ахундова Э. Гейдар Алиев: личность и эпоха / Э.Г.Ахундова. Ч. 2: 1969-1982 / ред. В.Морозков. Баку, Озан, 2007, 840 с.
4. Ахундова Э. Гейдар Алиев: личность и эпоха / Э.Г.Ахундова. Ч. 3: Кремлевская пятилетка: 1982-1990 / ред. В.Морозков. Баку, Озан, 2008, 848 с.
5. Ахундова Э. Гейдар Алиев: личность и эпоха / Э.Г.Ахундова. Ч. 4: Хроника жизни и деятельности / ред. В.Морозков. Баку, Озан, 2008, 360 с.
6. Ахундова Э. Гейдар Алиев: личность и эпоха / Э.Г.Ахундова. Ч. 5: Нахичеванский излом: 1990-1993 / ред. Э.И.Алиева. Баку, CBS, 2013, 760 с.
7. Ахундова Э. Гейдар Алиев: личность и эпоха / Э.Г.Ахундова. Ч. 6, гл. 1: Возвращение: 1993-2003 / ред. Э.И.Алиева. Баку, CBS, 2013, 504 с.
8. Гандапас Р. Харизма лидера / Радислав Гандапас. М., Манн, Иванов и Фербер, 2013, 224 с.
9. Энкельман Николаус Б. Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни. Пер. с нем. М., АО «Интер-эксперт», 2000, 272 с.
10. Евтихов А.В. Лидерский потенциал руководителя: специфика, содержание и возможности развития: монография / О.В.Евтихов. Красноярск, СибЮ МВД России, 2011, 288 с.
11. Кравченко В.И. Харизматическая личность: многообразие понимания // Социс. 2004, №4, с. 134-137.
12. Фреик Н.В. Политическая харизма: обзор зарубежных концепций // Социологическое обозрение. 2001. Т.1. №1, с. 5-24.
13. Титаренко В.В. Харизма и харизматическое лидерство: философско-религиозный анализ понятий // Вестник СевГУ. Севастополь. Изд-во СевГУ, 2003. Вып. 46, с. 111-118.
14. Вебер Макс. Харизматическое господство // Социс. 1988. №5, с. 68-78.
15. Такер Р.С. Сталин. Путь к власти. 1879-1929 / Р.С.Такер. М., Прогресс, 1990, 478 с.
16. Фреик Н.В. Политическая харизма: версии и проблемы // Социс. 2008, №12, с. 3-10.
17. Старовойтова М. Харизматическое лидерство как предмет социально-философского рассмотрения // Вестник Донецкого национального университета экономики и торговли им. Туган-Барановского. 2013. № 2 (54), с. 84-90.
18. Итвел Р. Возрождение харизмы? Теория и проблемы операционализации понятий // Социс. 2003. №3, с. 9-19.

19. Старовойтова М. Специфика и особенности становления и формирования харизматического лидерства // Вестник Донецкого национального университета экономики и торговли им. Туган-Барановского. 2013. № 2 (58), с. 59-65.
20. Каспэ С.И. Назад к Шилзу: социальные науки, политическая реальность и парадокс безблагодатной харизмы // Полития. 2011. № 1 (60), с. 5-18.
21. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Пер. с фр. М., Центр психологии и психотерапии. 1996. 478 с.
22. Московичи С. Машина, творящая богов / Пер. с фр. М., Центр психологии и психотерапии. 1998. 560 с.
23. Сосланд А. Харизма совершенного политика // Логос. 1999. №9, с. 87-95.
24. Менегетти Антонио. Психология лидера / Пер. с итал. М., «Онтопсихология», 2007. 272 с.
25. Кете де Врие М. Лидер на кушетке. Клинический подход к изменению людей и организаций / Пер. с англ. СПб: Бест Бизнес Букс, 2008, 331 с.
26. Кете де Врие Манфред. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / Пер. с англ. 2-е изд. М., Альпина Бизнес Букс.
27. Юнг К. Исследование феномена самости. М., Киев, Рефл-бук; Ваклер, 1997. 330 с.
28. Штайрер Йоханнес. Харизма руководителя и управленческие архетипы // Проблемы теории и практики управления. 2001. №4, с. 102-106.
29. Бендас Т.В. Психология лидерства: Учебное пособие. СПб: Питер, 2009, 448 с.
30. Шеклтон В. Психология лидерства в бизнесе / Пер. с англ. Комаров С. СПб: Питер, 2008. 222 с.
31. Шалагинова Л.В. Психология лидерства. СПб.: Речь. 2007, 464 с.
32. Гибсон Дж.Л., Иванцевич Д.М., Доннелли Д.Х.-мл. Организации: поведение, структура, процессы / Пер. с англ. 8-е изд. М., ИНФРА-М, 2000, XXVII, 662 с.
33. Кричевский Р.Л. Психология лидерства: Учебное пособие. М., Статут, 2007, 544 с.
34. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Пер. с англ. 5-е изд. СПб.: Питер, 2002. 688 с.
35. Мартин Р. Мышление в стиле «И». Как мыслят успешные лидеры: пер. с англ. / Роджер Мартин. М., Издательство «Юрайт», 2009, 228 с.
36. Гликман Р. Главный навык высокоэффективных людей. Оптимальное мышление / Розалин Гликман. СПб: Прайм-ЕВРОЗИАК, 2007, 256 с.
37. Домбровский Т. Харизма. СПб: Питер, 2002, 192 с.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz (<i>Oktay Səmədov</i>)	3
Nizami Cəfərov Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsinin dövlətçilik ideologiyası kimi təkamülü	5
Möhsün Nağısoylu Heydər Əliyev və Azərbaycan dili: dövlət quruculuğu müstəvisində	11
Musa Qasımlı Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan	20
Misir Mərdanov Heydər Əliyev və Azərbaycanda təhsilin inkişafı	30
İradə Hüseynova Heydər Əliyev və Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu	43
Rasim Nəbiyev Heydər Əliyev və Azərbaycanda investisiya siyasəti	56
İsaxan Vəliyev Ümummillî lider Heydər Əliyevin əbədi müstəqilliyə təminat formulu güclü dövlət - müstəqil siyasət	67
Əyyub Kərimov Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi: müasir yanaşma	74
Fəxrəddin Nağıyev Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusudur: hüquqi islahatlar kontekstində	82
Eynulla Mədətli Heydər Əliyev və Naxçıvandan başlayan dövlət quruculuğu	94
Bəhrüz Quliyev Heydər Əliyev və Azərbaycan mətbuatı	101

Əyyub Kərimov, Azad Nəhmədov Heydər Əliyev İslam Həmrəyliyi ideyasının banisidir	109
Bəbir Quliyev Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli ordu quruculuğu ...	122
İlkin Soltanlı Aqrar sahənin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi	133
Алексей Нестуля, Светлана Нестуля Методологические аспекты исследования харизмы Г.А.Алиева	142

**"Heydər Əliyev Azərbaycanda
dövlət quruculuğunun banisidir"**

Mühazirələr toplusu

Bakı – 2017

"MTM-Innovation" MMC-də çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 13.11.2017.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 10 ç.v. Tiraj: 200. Sifariş № 318.

"MTM-Innovation" MMC
AZ1014, Bakı, Rəsul Rza, 139 b
Tel.: 596 21 44

140183

**HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA
DÖVLƏT QURUCULUĞUNUN BANİSİDİR** Mühazirələr toplusu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun İdarə Heyəti alim, tədqiqatçı və mütəxəssislərin müxtəlif məkanlarda səslənmiş mühazirələrini toplu şəkildə dərc etməklə Fondun ölkənin müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən şəhər və rayon nümayəndələrinə, Heydər Əliyev Mərkəzləri və Bilik Evlərinin əməkdaşlarına, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev irsinin tədqiqi və təbliği istiqamətində çalışan hər bir kəsə yardımçı olmaq qərarına gəlmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun lektoriyası” seriyasından “Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir” adlı mühazirələr toplusuna Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri Nizami Cəfərov və Möhsün Nağısoylunun, AMEA-nın müxbir üzvləri Musa Qasımlı və Misir Mərdanovun, professorlar İradə Hüseynova, Rasim Nəbiyev, İsxan Vəliyev, Əyyub Kərimov və Bəbir Quliyevin, dosent Fəxrəddin Nağıyev və Eynulla Mədətlinin, tədqiqatçılar Bəhrüz Quliyev, Azad Nəhmədov və İlkin Soltanlının, ukraynalı alimlər Aleksey Nestulya və Svetlana Nestulyanın müstəqil Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli inkişafı yolunda əvəzsiz tarixi xidmətləri olmuş, milli dövlətçilik ideyasının bərqərar olması və ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması naminə misilsiz töhfələr vermiş Ulu Öndər Heydər Əliyevin möhtəşəm fəaliyyətindən bəhs edən mühazirə mətnləri daxil edilmişdir.

ISBN: 978-9952-28-368-6

9 789952 283686